

YU ISSN 0350—2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

VIII. ÉVFOLYAM / 1976. DECEMBER

29

E szám munkatársai: Bagi Ferenc, Hornyik Miklós, Jakobsz-Németh Ilona, Juhász Erzsébet, Junger Ferenc, Keck Balázs, Molnár Csikós László, Penavin Olga, Reffle Gyöngyi, Saffer Veronika, Szabó Márta, Szei István, Jaroslav Turčan

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

*A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tmasz folyóirata*

29. SZÁM

VIII. évfolyam

1976. december

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK / HUNGAROLOŠKA SAOPSTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES / HUNGAROLOGISCHE MITTEILUNGEN

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE

UNG KÁROLY

MIKES MELÁNIA

PASTYIK LÁSZLÓ

szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA

TÓTH FERENC

SZELI ISTVÁN

fő- és felelős szerkesztő

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz a
Tartományi Tudományügyi Önzgázgatói Érdekközösség támogatásával. Készült az
újvidéki Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában, 1977. augusztus 30.

E SZÁMUNK ELÉ

Közleményeink 29. száma az Intézetünkben 1976 óta megvédett vagy elbírálásra benyújtott — illetve készülő — magiszteri dolgozatokból hoz részleteket. Megjegyezzük, hogy néhány már megvédett dolgozattól el kellett tekintenünk vagy azért, mert a közeljövőben teljes szövegükben is megjelennek, vagy pedig azért, mert nem bonthatók fel fejezetekre, viszonylag önálló egységekre.

Az olvasó tájékoztatása végett megjegyezzük azt is, hogy a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékén 1973 januárjában vezettük be végzett hallgatóink posztgraduális képzését, magyarországi szakemberek bevonásával és segítségével. A magiszter-képzés voltaképpen a IX—XII. félévben tartott előadások hallgatásából, írásbeli feladatok megoldásából, szóbeli vizsgákból, gyakorlati foglalkozásokból s végül a magiszteri dolgozat elkészítéséből, illetve annak megvédéséből áll. Az értekezés iránt a posztgraduális tanulmányokról szóló kari szabályzat nem támasztja a kutatómunkán alapuló új tudományos eredmények felmutatásának igényét, s csak a vizsgált anyag megközelítésében követeli meg a jelölttől a tudományos módszerek ismeretét és alkalmazását. Ennek ellenére e magiszteri munkák többségükben nemcsak íróik szemléleti önállóságáról tanúskodnak, hanem eddig ismeretlen vagy feltáratlan adatok felkutatásával, anyaguknak a tudományos rendszertan követelményeit kielégítő beosztásával és elrendezésével, tételeik alapos dokumentálásával a szerzők alkalmasságát is bizonyítják az összetettebb és nehezebb feladatok vállalására.

Intézetünk a Közlemények e számával is bizonyítékát szeretné adni, hogy nemcsak megérti az egyetemi reform egyik legfontosabb tételét, a felsőfokú oktatás és a tudományos munka összekapcsolását, hanem a gyakorlatban is érvényt szerez ennek az elvnek.

Sz. I.

TANULMÁNYOK

Molnár Csikós László

**A MAGYAR NYELV MINT
VAJDASÁG SZAT KÉT-
ÉS TÖBBNYELVŰ
KÖZSÉGEINEK EGYIK
HIVATALOS NYELVE**

**A VONATKOZÓ MELLÉKMONDAT KÉRDÉSEI
A HIVATALOS NYELVBEN**

A szerbhorvát nyelvben meglehetősen gyakori a vonatkozó (relatív) mellékmondat. Mihailo Stevanović meghatározása szerint a vonatkozó mellékmondat a főmondat valamely szavának vagy az egész főmondatnak a jelentését fejti ki bővebben: „Odnosne (relativne) rečenice jesu one zavisne rečenice koje se odnose na pojedine reči neke druge rečenice (ili celu rečenicu) i koje ih bliže određuju...”¹

A vonatkozó mellékmondatok a szerbhorvátban leggyakrabban jelzői szerepet töltenek be, de lehet hely-, idő- és módhatározói funkciójuk is, valamint a főmondat alanyát is kifejthetik.² A főmondat és a vonatkozó mellékmondat közé — a magyar helyesírás szabályaitól eltérően — nem kell mindig vesszőt tenni: „Ako se tačno ne zna koji pojam označava reč što je odnosna rečenica bliže određuje, i ova se rečenica upotrebljava baš zato da pokaže koji posebni pojam s tim imenom označava dotična reč, ona je s njom tesno vezana, i nikako je nikakvim znakom ne treba odvojiti od nje.”³ Arról van szó tehát, hogy a tulajdonképpeni vonatkozó mellékmondat leszűkíti a főmondat valamely mondatrészének a jelentését, konkrétabbá teszi, és ezzel szoros kapcsolatba kerül vele: ezért szükségtelen vesszővel elkülöníteni tőle, illetve a főmondat-tól. Pl. Na tavanici se čuo miš koji je grickao gredu.

A gyakorlatlan fordító a fenti mondatot magyarul így fogalmazza meg: A padlásocskán hallatszott az egér, amely rágta a gerendát. A magyar anyanyelvű olvasó számára nagyon is sután hangzik ez a mondat (pedig még az „ártatlanabbak” közé tartozik). Az interferencia hatására a fordító minden további nélkül átvette a vonatkozó kötőszót. Jelentésében, hangulatában sokkal közelebb áll az eredetihez ez a mondat: Hallani lehetett, hogy a padlásocskán az egér rágja a gerendát.

Ezt a vessző nélküli típusú szerbhorvát vonatkozó mellékmondatot egyébként rendszerint lehet vonatkozó mellékmondatnak fordítani, a főmondat-tól vesszővel elválasztott mellékmondatot viszont általában nem. Stevanović szerint azokat a mellékmondatokat választjuk el vesszővel a főmondat-tól, melyeknek nincsen determináló funkciójuk: „Ispred odnosne rečenice se... stavlja zarez onda kada se ona odnosi na neku

reč koja već sama ili s nekom drugom odrednicom označava tačno određen pojam, a ona tome već određenom pojmu pripisuje ono što se u njoj iznosi.”⁴ Az ilyen fajta mondatok a főmondatban már konkretizált jelentésű mondatrészt értelmezik, gyakran csupán valamilyen megjegyzést fűznek az általa kifejezett fogalomhoz, utólagosan közölnek valamit róla. Pl. Čekali smo strica mog druga na železničkoj stanici, koji je stigao pre pola pet.

Ezt a mondatot semmi esetre sem szabad így magyarra fordítanunk: Vártuk a barátom nagybátyát a vasútállomáson, aki fél öt előtt érkezett meg. Ebből a mondatból az derülne ki, hogy a barátom nagybátya előbb megérkezett, mint ahogy mi kiértünk az állomásra, tehát várhatjuk napestig. A fenti szerbhorvát mondat valójában azt jelenti, hogy „vártuk a barátom nagybátyát a vasútállomáson, és ő fél öt előtt meg is érkezett”.

A szerbhorvát nyelvben a *koji* vonatkozó kötőszó használatának vannak olyan esetei is, amikor ez a kötőszó a magyar jelen idejű melléknévi igeneves szerkezetnek megfelelő mellékmondatot vezet be. Pl. Dečak koji sedi (egy festmény címe). Magyarul: Ülő fiú. — A szerbhorvát nyelv strukturális lehetőségei nem engedik meg, hogy mellékmondat helyett ilyenkor igenevet használjunk, míg a magyar nyelvnek ősi, finnugor sajátága, hogy — bizonyos esetekben — igeneves szerkezetet használ mellékmondati funkcióban. Természetesen az igeneves szerkezet nem mindig jobb, mint a vonatkozó mellékmondat, sőt gyakran jóval bonyolultabb, nehezekebb.

A szerbhorvátban a vonatkozó szerkezet rendszerint kötelező. Az alábbi példákban a szerbhorvát szöveg el sem képzelhető melléknévi igeneves szerkezetként, viszont a magyar szöveg transzformációja (v. szintaktikus modulációja) könnyűszerrel elvégezhető:

„...és olyan orvosi bizonyítványokat adna ki, mely a jelöltek *valódi* egészségi állapotát tükrözné.” (ZO:HL 162.) = olyan orvosi bizonyítványt adna ki, mely valóban tükrözi a jelöltek egészségi állapotát v. a jelöltek egészségi állapotát valóban tükröző orvosi bizonyítványt adna ki.

„...és más ügyek intézéséről, melyek két vagy több tanács érdekeit képviselik” (VB:HL 43.) = és más olyan ügyek intézéséről, melyek két vagy több tanács érdekeit képviselik v. két vagy több tanács érdekeit képviselő más (v. egyéb) ügyek intézéséről.

A fenti mondatok a tetszőleges szintaktikus modulációra⁵ vonatkoznak. Tarnóczy szerint a szintaktikus moduláció tetszőlegessége abban nyilvánul meg, hogy „ugyanazon a nyelvközösségen és nyelvrendszeren belül bárki a kifejezési lehetőségek sokrétű tarkasága között válogathat”⁶. Létezik azonban kötelező szintaktikai moduláció is. Az idegenszerű kifejezéseket, állandósult szókapcsolatokat, szerkezeteket stb. rendszerint csak modulálással vagy adaptálással (valami hasonlóval való helyettesítéssel) lehet lefordítani. P. a *kiömlött tej felett sírni / kiabálni* anglicizmust Ország László így modulálja: a *megtörtént bajon keseregni*, Kossa János szerint viszont a kifejezést leghelyesebb adaptálni: *eső után köpönyeg*.⁷

A szerbhorvát vonatkozó mellékmondatok magyarra való fordításakor a kötelező szintaktikai modulációnak többféle esete is lehetséges.

Megtörténik például, hogy a szerbhorvátból a nyelvi interferencia hatására helytelenül magyarra fordított mondat nem szándékolt időviszonyok képzetét kelti fel. Ennek a jelenségnek legfőbb oka az, hogy a magyarban a vonatkozó névmás rendszerint időben előbb történt dologra utal.⁸ Például:

„előzőleg állapítsuk meg a kiépítendő autóbuszállomás lokációját, melyet a sombori Városrendezési Intézet a Közművesítési-Lakásügyi Titkársággal és a Belügyi Titkársággal együttesen dolgoz ki” (ZO:HL 162.) = ...előzőleg állapítsuk meg a megépítendő buszállomás elhelyezését. A helyszínrajzot a zombori Városrendezési Intézet a ...-val együtt dolgozza ki (v. készíti el). — Hiába van ott a főmondatban az *előzőleg* időhatározó, a mondat értelme az, hogy valami olyan kell megállapítani, amin már néhány intézmény közösen dolgozik. Szándékosan nem neveztük meg a tárgyat, mert magyarul *egy szóval* nem is lehet megnevezni. A *lokacija* ugyanis jelenthet helyet, elhelyezést és helyszínrajzot is. A fenti mondatban ugyanaz a szó egyszerre hordozza mindkét jelentést. A főmondat felé a *lokáció* helyet jelent, a mellékmondat felé viszont helyszínrajzot. A jelentésbeli kontamináció másik oka az eredeti mondat pongyola megfogalmazása lehet: „...da se prethodno utvrđi lokacija za izgradnju autobuske stanice, da izradi Zavod za urbanizam u Somboru u saradnji sa Sekretarijatom za stambeno-komunalne poslove i Sekretarijatom za unutrašnje poslove.” Mindjárt szemünkbe tűnik, hogy itt nincs is vonatkozó mondat, tehát a fordító nem innen vette a vonatkozó szerkesztésmódot. Ezenkívül a második mondatból hiányzik a tárgy (*lokaciju*). Ezt a tárgyat nem helyettesítheti az előző mondatban lévő *lokacija*, mert alanyesetben van.

„Az Alap képviselő-testülete meghozza:

— az Alap statútumát, melyet a Községi Képviselő-Testület erősít meg, ...” (ZO:HL 155.) = Az alap közgyűlése meghozza az alapnak a községi képviselő-testület által jóváhagyandó statútumát, ... (Jobb lenne külön mondatot alkalmazni, de a kötött forma — felsorolás — ezt nem teszi lehetővé.) Nyilvánvaló dolog, hogy a községi képviselő-testület addig nem hagyhatja jóvá a statútumot, amíg az alap közgyűlése meg nem hozza.

„A szolgálat és a képviselő-testület munkájánál, az eszközök használatával rendelkező személy a képviselő-testület titkára, aki saját felhatalmazását átadhatja a *segéd rendelkező személynek* is.” (TK:HL 6.) (Naredbodavac za korišćenje sredstava za rad službe i Skupštine je sekretar Skupštine, koji svoja ovlašćenja može preneti na pomoćne naredbodavce.) = A szolgálat és a képviselő-testület munkájára előírányzott eszközök (v. pénzeszközök) felhasználásáról a képviselő-testület titkára dönt, de megbízatását átruházhatja más személyre is. — Ebből a példából is látszik, de az előbb idézettek is igazolják, hogy a baj nem jár egyedül, a fordítás szövegében gyakran több hiba is felhalmozódik. Sajnos sok a szubjektív jellegű hiba, és az objektív hibák között is számos olyan akad, melyet nem lehet az interferencia segítségével megmagyarázni. — Miért helytelen ebben a példamondatban a vonatkozó kötőszó használata? Azért, mert az *aki* kötőszóban utalást érzünk, köny-

nyen úgy is értelmezhetjük a mondatot, hogy a titkár az a személy, akiről már tudjuk, hogy megbízatását átadhatja másnak is.

Teljesen indokolatlan a vonatkozó névmás használata a következő fordításokban, mert jelzős szerkezettel egyszerűbben is megoldható a szerbhorvát vonatkozó szerkezet magyarra való fordítása:

„...de különösen olyan feladatokat, *amelyek* a következőkre vonatkoznak” (TK:HL 4.) = különösen pedig a következő feladatokat (végzi)

„vagy pedig valamilyen más igazolt okok miatt, *amelyek* gátolják a munkát...” (ZE:HL 539.) (ili iz drugih razloga opravdane sprečenosti u toku godine) = vagy pedig valamilyen más igazolt elfoglaltság (v. gátló körülmény) miatt (A szerbhorvát szövegben nincs is vonatkozó mellékmondat. Az *u toku godine* = az év folyamán időhatározónak valójában nincs is különösebb szerepe a mondatban, tehát nyugodtan kihagyható a fordításban. Egyébként is csak nagy ügyel-bajjal lehetne beleilleszteni a magyar szövegbe.)

„az eddigiek helyett, *amelyek* ideiglenesek” (KU:HL 9.) = az eddigi ideiglenes (statútumok és ügyrend) helyett.

A vonatkozó névmásnak kötőszói szerepben való mértéktelen használata következtében az a nézet terjedt el a magyar nyelven beszélők és írók körében, hogy általában helytelen a vonatkozó névmással kezdődő mellékmondatok alkalmazása. Szende Aladár szerint buzgó nyelvvédőink „nem választották el ... a vonatkozó névmás helyes használatát a helytelentől, hanem a fürdővízzel együtt ki akarták önteni a gyereket is”.⁹ A vonatkozó mellékmondatok használatát helytelenítő szemlélet elősegítette az alárendelt mondatokat általában elítélő nyelvhelyességi babona elterjedését: „Van olyan értékelő ítélet is — írja Nagy J. Béla —, hogy az összetett mondatok szerkesztésében jobb a mellérendelés, mint az alárendelés, mert az összetett mondat tagjainak egymás mellé rendelése jobban egyezik a magyar nyelv természetével.”¹⁰

Mi az igazság? Egyrészt „vannak olyan alárendelő mondat szerkezetek, amelyekkel a mindennapi beszédben, a nép nyelvében is lépten-nyomon találkozunk”, másrészt viszont „sok vonatkozó mondat helyett valóban mellérendelést kíván a magyaros stílus”.¹¹ A vonatkozó mondatnak az elbeszélés, fejtegetés folytatására való használata latin és német minta követéséből eredő fejlemény: „A nyelvek közül a latin kedveli nagyon a vonatkozó névmásos mondatkapcsolást. Hogy aztán mi magyarok derűre-borúra vonatkozó mondatokat írunk, azzal mi a latin nyelvet és a németet utánozzuk, mert a latin nyelv hatására a németben is elszaporodtak az ilyen mondatok. De a német nyelvészek sem helyeslik a vonatkozó névmásos mondat szerkesztés elburjánzását, ők is különbséget tesznek a vonatkozó mondatoknak két csoportja, az igazi és a nem igazi vonatkozó mondatok között. Az igazi vonatkozó mondat jelző mondat, jelzőnek mondat alapjában való kifejezése, a nem igazi vonatkozó mondatokkal pedig másféle mondatviszonyokat szoktunk kifejezni, de helytelenül, például időbeli egymásutánt, ellentétet, okot, célt, föltételeességet.”¹² A jugoszláviai magyar nyelvhasználatban a latin és a német nyelvi hagyomány továbbélését nagymértékben elősegíti a szerbhorvát nyelv hatása is.

Imre Samu szerint „a vonatkozó névmásnak vagy a vonatkozó határozószónak efféle használatát hagyományos *nyelvművelő irodalmunk* helyteleníti” ugyan, de „legújabb *nyelvművelő irodalmunkban* ... vannak, akik az évszázados irodalmi és köznyelvi nyelvhasználatra s a klasszikus és legmaibb költészetbeli mintákra való tekintettel kevésbé szigorúan ítélik meg némelyik, azelőtt helytelenített mellékmondati típust”.¹³ Véleményünk szerint a vonatkozó névmást és a vonatkozó határozószót nem lenne szabad mellérendelő tartalmú vagy tartalmilag különálló mondatok összekapcsolására használnunk, mert ezáltal félreértést okozhatunk. Nem tudjuk, kire gondol Imre Samu, amikor legújabb *nyelvművelő irodalmunkra* hivatkozik, de maga sem mer egyértelműen kiállni a „főmondatból lényegében független, önálló gondolat tartalmat” kifejező, „bementem a szobába, ahol leültem”-féle vonatkozó mellékmondatok mellett, elismerve, hogy „ez a kérdés mindenesetre tisztázásra vár”.¹⁴

Ferenczy Géza szerint „csak akkor helyes a vonatkozó névmásnak meg a vonatkozó határozószónak a használata, ha ott van a főmondatban vagy beleillik valamilyen rámutatószó”¹⁵; Kossa János pedig így nyilatkozik: „A vonatkozó névmás és mondat közelebbi megjelölésére, meghatározására szolgál a főmondat valamely részének. Megjelölni, meghatározni pedig csak olyasmivel lehet, ami előbb ismert tulajdonsága neki, vagy már előbb megtörtént vele, tehát azzal, ami megelőzi állításunkat. Jövendő sorsával és következményeivel, vagyis addig ismeretlen tényezőkkel semmit sem lehet meghatározni.”¹⁶

Az elbeszélés folytatására szolgáló vonatkozó névmás vagy vonatkozó névmási határozószó helyettesíthető mutató névmással, mutató névmási határozószóval, személyes névmással, személyragos határozószóval, személyragos névutóval, mellérendelő kötőszóval stb. vagy egyszerűen el is hagyható.¹⁷ Például:

„A Srbobran, Turiya és Nádalya lakóhelységek tűzoltó-egységei a tevékenységüket önkéntes tűzoltó-egyesületek keretében végezhetik, *amelyekben* a tagsági jog önkéntességi alapon *lesz biztosítva* a többi polgár számára is.” (SzT:HL 295.) = Szenttamás, Túria és Nádalya helység tűzoltó-egységei önkéntes tűzoltó-egyesületek keretében tevékenykedhetnek. Ezeknek önkéntességi alapon tagja lehet a többi polgár is (v. minden polgár).

„A kombinált községi tűzoltó-egységet az a tűzoltó parancsnok irányítja, akit a Községi Képviselő-testület Társadalmi-politikai Tanácsa nevez ki négy éves időtartamra, *amelynek* letelte után ismételtlen kinevezhető erre a tisztségre.” (SzE:HL 296.) = A kombinált községi tűzoltó-egységet az a tűzoltó-parancsnok irányítja, akit a községi képviselő-testület társadalmi-politikai tanácsa nevez ki négy éves időtartamra. Ennek a négy évnek a letelte után ismét kinevezhető erre a tisztségre.

„A kombinált községi tűzoltó-egység parancsnokának kinevezése pályázat alapján történik, *amelyet* a Községi Képviselő-testület választási és kinevezési bizottsága ír ki és bonyolít le.” (SzE:HL 296.) = A kombinált községi tűzoltó-egység parancsnokának kinevezése pályázat alapján történik. A pályázatot a községi képviselő-testület választási és kinevezési bizottsága írja ki és bonyolítja le.

„A képviselő-testület szolgálatát a képviselő-testület és annak testületei szükségleteivel és feladataival összhangban szervezik, *amely saját hatásköréből végzi feladatait, mint szervezésileg és működésileg egységes szolgálat.*” (TK:HL 5.) = A képviselő-testület szolgálatát a képviselő-testületnek és szerveinek a szükségleteivel és feladataival összhangban létesült, a hatáskörébe eső feladatokat szervezésileg és működésileg egységes szolgálatként végzi. (v. szervezésében és működésében egységes).

„Ezeknek az egységeknek a létszáma a tűzvédelmi tervvel *lesz meghatározva, amelyet a helyi közösségek tanácsai fognak meghozni.*” (SzT:HL 295.) = Ezeknek az egységeknek a létszámát a tűzvédelmi terv fogja meghatározni. A tűzvédelmi tervet a helyi közösségek tanácsa hozza majd meg.

„...közelebbről a munkahelyek rendszerezéséről és a belső szervezésről szóló *okirattal rendezik el, melyet a szolgálat munkaközössége és a képviselő-testület titkára hoz meg...*” (TK:HL 5.) (...blíže se određuju aktom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta, koje donose radna zajednica službe i sekretar Skupštine...) = bővebben a besorolási rendszerről szóló szabályzat tartalmazza. Ezt a szolgálat munkaközössége és a képviselő-testület titkára hozza meg.

„A községi Képviselő-testület pecsétje kör alakú, *melynek átmérője 40 mm...*” (TK:HL 1.) = ...kör alakú, átmérője 40 mm...

„Ez azonban nem vonatkozik az iskolákra, a kulturális-művelődési és a művelődési-szórakozási tevékenységekre, mert itt az alakulás fordított, *aminek a következménye a megvalósított jövedelem lassúbb növekedése és a gazdasági csökkenése ezekben a tevékenységekben.*” (KH:HL 392.) (Međutim to ne važi za delatnost škola, kulturno-prosvetnu i kulturno-zabavnu delatnost, već je to kretanje obrnuto, što ima za posledicu sporiji rast ostvarenog dohotka i smanjenje ekonomičnosti u tim delatnostima.) = Ez azonban nem vonatkozik a tanügyre, a művelődési és a szórakoztató tevékenységekre, ezekben ugyanis másképp alakult a mérleg. Ennek az a következménye, hogy ezeken a területeken lassabban növekedett a jövedelem és csökkent a gazdaságosság.

A vonatkozó névmás helytelen használata egyeztetésbeli helytelenséggel¹⁸ párosul a következő mondatokban:

„...szisztematizálni kell egy előadó munkahelyét a vagyon eredetének kivizsgálására, jogi egyetemi végzettséggel, *aki* elsősorban a vagyon eredete kivizsgálásával kapcsolatos munkákat végezné.” (K:HL 10.) = ...rendszeresíteni kell egy olyan, egyetemi végzettségű előadó munkahelyét, aki elsősorban a vagyonok eredetének kivizsgálásával kapcsolatos munkákat végezné.

„Az Alap eszközeit kizárólag rendeltetésszerűen lehet felhasználni, *melyet* visszatérítési kötelezettség nélkül adnak.” (ZO:HL 161.) = Az alap eszközeit visszatérítési kötelezettség nélkül adják, de kizárólag rendeltetésszerűen lehet felhasználni.

„A Községi Képviselő-testület határozatával minden évben *meg lesz határozva* az eszközök szükséges része a kombinált községi tűzoltóegység és az önkéntes tűzoltó-egyesületeknek a lakóhelyiségekben lévő tűzoltó-egységei számára, *amelyeket* a jogi személyek és a jogi személyek részei, valamint a polgárjogi személyek és a polgárok biztosítanak.”

(SzT:HL 296.) = A községi képviselő-testület minden évben meghatározza a kombinált községi tűzoltó-egység és az önkéntes tűzoltó-egyesületek helyi egységei számára szükséges eszközök nagyságát. Az eszközöket a jogi személyek, a jogi személyek részei, valamint a polgárjogi személyek és a polgárok biztosítják.

„...különösen pedig Stapar helységeen keresztül áthaladó útszakasz mielőbbi befejezését illetőleg, ahol már hosszabb ideje az úttest egyik fele helyenként 10 cm-nél is alacsonyabb a másik felénél.” (ZO:HL 162.) = ...különösen pedig a Stapar helységeen keresztülhaladó útszakasz mielőbbi befejezését illetően, ugyanis ott már hosszabb ideje az úttest egyik fele helyenként 10 cm-rel is alacsonyabb a másik felénél.

„Eszközöket a szolgálat munkájához a feladat terjedelme és összetettsége alapján biztosítanak, amely a képviselő-testület feladatainak megvalósításából, a képviselő-testület és annak testületei munkaprogramjából, valamint olyan külön feladatokból erednek, amelyeket a szolgálatnak a képviselő-testület és annak testületei határoznak meg.” (TK:HL 6.) (Sredstva za rad službe obezbeđuju se na bazi obimnosti i složenosti zadataka, koji proističu iz ostvarivanja funkcije Skupštine, programa rada Skupštine i njenih tela kao i posebnih zadataka koje službi odrede Skupština i njena tela.) = A szolgálat munkájához az eszközöket (v. a pénzeszközöket) a feladat terjedelme és összetettsége alapján kell biztosítani. Ezek az eszközök a képviselő-testület feladatainak, a képviselő-testület és testületei munkaprogramjának, valamint olyan külön feladatoknak a megvalósításából származnak, amelyeket a szolgálatnak a képviselő-testület és testületei határoznak meg.

Simonyi Zsigmond szerint latinos és németes, ha *ami*-vel bevezetett mellékmondatot a főmondat egész tartalmára vonatkoztatunk.¹⁹ Ez a véleménye Ferenczy Gézának is. Az *ami* ezt az idegenszerű funkciót a latin *quod*-nak és a német *was*-nak az utánzásával szerezte. „Bármennyire elterjedt is, éreznünk kell idegenszerűségét” — mondja Ferenczy Géza.²⁰ A szerbhorvát nyelvben a főmondat egész tartalmára vonatkoztatott *što*-val kezdődő mellékmondat nem számít idegenszerűnek, fordítóink pedig rendszerint átveszik. Ebben az esetben nemcsak a szinkron jellegű interferencia hatása figyelhető meg (a szerbhorvát nyelv hatása), hanem a diakron, jellegű interferencia (a latin és a német nyelv hatása) jelenléte is. A kétféle interferencia hatása — előbbi példáinkból is látszik — az elbeszélés folytatására használt vonatkozó mellékmondatokat tartalmazó fordításokban általában érvényesül.

„Minden fent feltüntetett öngazgatási érdekközösséget az új alkotmányok, a Vajdaság SzAT Határozata az öngazgatási érdekközösségek megalakításáról a társadalmi tevékenységekben alapjain és a Törvény, az öngazgatási érdekközösségek megalakításáról, törvényes rendeleteivel összhangban alakították meg, *ami* az alap előfeltétele a zavartalan munkának az 1975-ös évben.” (K:HL 9.) (Ebben a mondatban a vonatkozó névmás helytelen használata szinte eltörpül a többi hiba mellett.) = A fenti öngazgatási érdekközösségek mindegyike az új alkotmánnyal, az öngazgatási érdekközösségeknek a társadalmi tevékenységekben való megalakításáról szóló tartományi határozattal és az öngazgatási érdekközösségek megalakításáról szóló törvény előírásaival összhangban ala-

kult meg, és ez az 1975-ben végzendő munka zavartalanságának a biztosítéka.

„A társultmunka szervezet ezen két arányos mutatójának alakulását elemezve, mondhatjuk, hogy a növekedés pozitív, tekintettel, hogy az *elhasznált* eszközök mennyiségének növekedése lassúbb mint az összebevétel, *ami* az ügyvitel gazdaságosságának emelkedését és a jövedelem gyorsabb növekedését eredményezi.” (KH:HL 391.) = A társult munka-
szervezet ezen két arányos mutatójának alakulását elemezve, mondhatjuk, hogy a növekedés pozitív, arra való tekintettel, hogy a felhasznált eszközök mennyiségének növekedése lassúbb, mint az összjövedelemé, és ez az ügyvitel gazdaságosságának javulását és a jövedelem gyorsabb növekedését eredményezi.

„Ennek a kollektív szerződésnek a módosítását és kiegészítését követelheti *annak* minden aláírója, *amiről* magyarázattal együtt értesíti a többi aláírót.” (SzT:HL 334.) = Ennek a kollektív szerződésnek a módosítását és kiegészítését bármelyik aláírója (v. szerződő fél) követelheti. A követelést meg kell indokolni, és értesíteni kell róla a többi aláírót (v. szerződő felet) is.

A jelzői szerepű vonatkozó mellékmondat kérdésköréhez tartozik a rámutatószó vagy utalószó problematikája is. A rámutatószónak az a rendeltetése, hogy „a főmondatból utaljon a mellékmondatra, és így szolgálja a tagmondatoknak egységben való felfogását”.²¹ Szende Aladár szerint a mutatószó „valójában az a mondatrésze a főmondatnak, amelyet a mellékmondat bővebben kifejt”, kitétele „mindazokban az esetekben kívánatos, amikor a mondatbeli viszonyok egyébként nem nyújtanak elég tájékoztatást”. Általában ki kell tennünk a mutatószót, ha „a mellékmondat tartalmát erősebben ki akarjuk emelni”, vagy ha „a mellékmondat minősítése nélküle nem egyértelmű”.²²

Simonyi Zsigmond helyteleníti az utalószóként használt mutató névmás német mintára történő elhagyását akkor, amikor „a jelzői mondat a személynek vagy dolognak valami ismeretlen vagy lényeges jegyét fejezi ki”. Szerinte „a nyelvújítás óta igen sokszor találkozunk avval a kirívó németességgel, hogy elhagyják a mutató névmást s csak névelőt (*az v. egy*) vagy határozatlan névmást alkalmaznak vagy éppenséggel csupaszon hagyják a főnevet”.²³

Az újabb magyar nyelvművelő irodalom nem ennyire szigorú a dolog megítélésében. „A meghatározottsághoz sokszor elegendő a határozott névelő is, hiszen a határozott névelő a mutató névmásból származik, s ma éppen a határozottá tétel a szerepe — írja Szende Aladár —. Főlősleges tehát követelnünk a rámutatószót akkor, ha a névelő egymagában kétségtelenné teszi, hogy a mellékmondat melyik főnévre vonatkozik. Sőt néha helytelen is külön rámutató névmást tenni a névelő elé.”²⁴

A szerbhorvát nyelv hatására fordítóink a kellenél jóval gyakrabban elhagyják a vonatkozó mondat főmondatából az utalószót, a Simonyi által helytelenített germanizmusnak a mai magyar nyelvérzék által sem tolerálható változatára is lépten-nyomon rábukkanhatunk mondatainkban. Szükséges kitennünk a mutató névmást akkor, amikor „a határozott névelő éppen általánosító szerepénél fogva túlságosan tág-

ra nyitná a vonatkozás lehetőségeit”.²⁵ A következő mondatokban — sajnos — ez a tágra nyitás már meg is történt:

„A fertőző betegségek, amelyeket a káros rágcshalók terjesztenek, eredményes megakadályozása céljából...” (K:HL 1.) (Ez a mondat így, utalószó nélkül azt az illúziót kelti az olvasóban, hogy minden fertőző betegséget a káros rágcshalók terjesztenek. A mondat egyébként is egyetlen, nem volt éppen ötletes megoldás, hogy a fordító a vonatkozó mellékmondatot beékelte a főmondatban.) = Azoknak a fertőző betegségeknek eredményes megakadályozása céljából, amelyeket a káros rágcshalók terjesztenek..., v. A káros rágcshalók által terjesztett (v. révén terjedő) fertőző betegségek eredményes megakadályozása céljából...

Nem kevésbé rossz a következő mondat sem: „A létesítmények és földek tulajdonosai és használói kötelesek biztosítani a szakszemélyzetnek, amely a patkányirtást végzi, a bejutást a létesítményekbe és a földekre az irtásra szolgáló eszközök elhelyezése végett...” (K:HL 1.) Ebben az esetben leghelyesebb a vonatkozó mellékmondat helyett melléknévi igeneves szerkezethez folyamodni: ...a patkányirtást végző szakszemélyzetnek a létesítményekbe és a földekre való bejutást...

„...a feladatok elvégzésére, amelyek a törvényes előírásokból, jogszabályokból, elfogadott programokból erednek.” (K:HL 9.) = azoknak a feladatoknak az elvégzésére, amelyek...

„...a szerveket, amelyek a szakszolgálat munkájának ellenőrzését végzik...” (K:HL 9.) = azokat a szerveket, amelyek...

„Intézkedéseket kell foganatosítani a telefon- és villanypóznák át-helyezésével kapcsolatban — melyek közvetlenül az úttest mellett vannak...” (ZO:HL 162.) = Intézkedni kell azoknak a telefon- és villanypóznáknak az áthelyezésével kapcsolatban, melyek közvetlenül az úttest mellett vannak...

„...köteles az utasok be- és kiszállását megállóhelyeken végezni, melyeket a Városrendészeti és Kommunális-lakásügyi Szaktanács határoz meg a szállító javaslatára.” (BE:HL 57.) = ...köteles az utasforgalmat azokon a megállóhelyeken lebonyolítani, melyeket..., v. (A szállító) köteles gondoskodni arról, hogy az utasok be- és kiszállása a Városrendészeti és Kommunális-lakásügyi Szaktanács által meghatározott megállóhelyeken történjen.

Szende Aladár szerint „a rámutatószónak az elhagyása olyankor, amikor konzervatívabb nyelvérzékünk még megkívánná, arra a tendenciára mutat, hogy nyelvünknek konkrétságra való hajlama feloldódik”.²⁶ Ebben a megállapításban van valami igazság, azonban a konkrétságra való hajlam feloldása is csak bizonyos határokon belül történhet. Ilyen határ például — előbbi példamondataink is tanúsítják — a logika.

Az a körülmény, hogy a szerbhorvát nyelvben nincsen névelő, szintén hatással van a rámutatószó elhagyásából eredő elvontság fokozódására. Nem helyeselhetjük azokat a mondatokat, melyekben a mutatószót csupaszon álló főnév helyettesíti. Például:

„lapterjesztők, akik a lapkiadó vállalatok, intézmények és más ki-rendeltségei számára dolgoznak” (ZE:HL 539.) (lica koja se bave prodajom novina za račun novinskih preduzeća, novinskih ustanova i novin-

skih agencija) = azok a lapterjesztők, akik lapkiadó vállalatok és intézmények, illetve lapterjesztő ügynökségek számára dolgoznak

„földművesek, akik fuvarozással mint mellékfoglalkozással jövedelmet valósítanak meg” (ZE:HL 540.) = azok a földművesek, akik mellékfoglalkozásként üzött fuvarozással jövedelmet szereznek stb.²⁷

A MUTATÓ NÉVMÁS

A jugoszláviai magyar hivatalos nyelvben a diakron interferencia leggyakrabban előforduló jelensége a mutató névmás idegenszerű, németes használata. A mutató névmásnak igen fontos szerepe van nyelvünkben: főnevet, melléknevet vagy számnevet helyettesítve olyan dologra, tulajdonságra vagy mennyiségre mutat rá, melyről már volt szó. Beszédünkben és írásunkban sokszor egy-egy mellékmondat egész tartalmára is utalunk vele. Pl. Azt hiszem, hogy ez jó lesz. (Ebben a mondatban az ez névmás főnévre mutat rá, az *azt* pedig mellékmondatra.)

A századforduló magyar hivatalos nyelvében egészen „megszokott” dolog volt a mutató névmás német mintát követő használata, hiszen a német nyelv abban az időben még teljesen elevenen hatott a magyarra. Noha az erőszakos németesítés akkorra már megszűnt, a német nyelv szelleme továbbra is ott bujkált a magyar közéletben, sőt még a népnyelvet is befolyásolta. „A hivatalos nyelv ma is a Bach-korszak németes szólásformáival van megcsúfítva” — állapítja meg Rábel László²⁸. Egyáltalán nem meglepő tehát, ha 70—80 évvel ezelőtti magyar hivatalos szövegekben ilyen mondatokat találunk:²⁹

„A fellebbezés kizárólag a községi eljáráságnál nyújtandó be, mely *azt* a nap alatt a főszolgabíróhoz beterjeszteni köteles.” (BB:HL 14:226.)

„Ezen rendelkezés alapján hozta meg Szabadka város közönsége a már jelzett előzetes határozatát s mutatom be a megállapított adásvételi szerződési tervezetet, kérvén *annak* elfogadását és ezen alapon való záradékoltatását.” (BB:HL 1:2.)

„Helyesbítési munkálatok ... terhelik úgyannyira, hogy *azok* teljesítésére képtelen vagyok más teendők mulasztása nélkül.” (BB:HL 1:5.)

„Csakis okleveles mérnök nyerheti el ezen munkálatokat, aki *azt* személyesen tartozik végezni.” (BB:HL 1:14.)

„... és az eredményt Győr vármegye alispánjával még az esetben is, ha *az* nemleges volna, tudassa...” (BB:HL 3:60.)

A diakron interferencia egyik legjellegzőbb sajátossága, hogy közvetett úton fejti ki hatását. A szóban forgó germanizmus ma rendszerint a német nyelv közvetlen jelenléte nélkül is felbukkan, azok is elkövetik ezt a hibát, akik nem is tudnak németül. A mutató névmás németes használata különböző módon, főként szövegek által hagyományozódik, beépül a magyar nyelven beszélők anyanyelvi kompetenciájába, és — ha valaki nem tudatosítja bennük ennek a jelenségnek az idegenszerűségét és helytelenségét —, akkor minden további nélkül használják is, tehát performanciájukban ki lehet mutatni a jelenlétét.

A jugoszláviai magyar hivatalos nyelvben, szerintünk, a mutató névmás helytelen használata elsősorban a diakron intenferencia hatá-

sára történik (tehát inkább hagyományos jelenség), a szinkron interférenca (a szerbhorvát nyelv befolyása) csupán erősíti a hagyományt. Példáink közt több olyant is találhatunk, melyben a mutató névmás jelenléte a fordító egyéni leleményéről tanúskodik, a szerbhorvát szöveg megfelelő részében nincsen sem mutató, sem pedig másféle névmás.

A magyar nyelvben a mutató névmás helytelen használatának négyféle esetét különböztethetjük meg:

1. A tárgyragos mutató névmás nyomatóktalan tárgyat helyettesít. A magyar nyelvben erre nincsen szükség, mert a tárgyas igeragozással utalni tudunk a cselekvésnek az előzőkből ismert, már említett tárgyra. Igéink nagy részével nemcsak az alanyt lehet kifejezni, hanem a tárgyat is. Az indoeurópai nyelveknek nincsen ilyen vonásuk, tehát például egy német szövegben az ismétlés elkerülése végett a tárgyat föltétlenül névmással kell helyettesíteni.

A magyar nyelvben a mutató névmást nemcsak azért kell mellőznünk bizonyos esetekben, mert használata helytelen és fölösleges, hanem azért is, mert könnyen zavarossá, érthetatlenné teheti mondatunkat. Például: „Azon baromfitartók és -tulajdonosok, akik a tojóstyúkok tojását keltetik, kötelesek vizsgálat alá vetni *azokat*.” (BE:HL 63.) Mire is mutat rá az „*azokat*”? A tyúkokat kell megvizsgálni vagy a tojásokat? Ha megkeressük a mondat szerbhorvát eredetijét, megoldódik a rejtély: Vlasnici odnosno držaoci živine dužni su izvršiti pregled kokoši nosilja, od kojih se jaja inkubiraju, na tif živine. Egyébként a szerbhorvát mondat nem is tartalmaz olyan névmást, amely hatással lett volna a fordítóra, amikor a mutató névmást beiktatta a magyar mondatba.

További példák: „A rovarirtást maguk a szervezetek és személyek végzik, ..., de rábízzhatják azt a specializált szervezetre is.” (K:HL 2.)

„Novi Kneževac község képviselő-testületének pecsétje azon okiratok hitelül szolgál, amelyekre *azt ráhelyezik*.” (TK:HL 1.) (Itt sincs névmás a szerbhorvát mondatban: ...na koji se stavlja.) = azon okiratok hitelül szolgál, amelyekre ráütik. (A pecsétet nem helyezni szokás, hanem ütni, hogy ott maradjon a nyoma.)

„...minél hamarabb *ki* kell *építeni* a kerékpárutakat ott, ahol *azt* a körülmények megkövetelik és megengedik.” (ZO:HL 162.) (trebalo bi što pre izgraditi biciklističke staze na pravicima na kojima okolnosti budu zahtevale i dozvoljavale. — Szintén csak a magyar mondat tartalmaz mutató névmást.) = Minél hamarabb kerékpárutat kell építeni ott, ahol a körülmények megkövetelik és megengedik. (Kiépíteni úthálózatot lehet. A főmondatban fölösleges a határozott névelő, és a többes szám használata sem indokolt. Mivel a névelőt elhagytuk, a szórenden is változtatnunk kellett.)

„el kell végezni a Sombor község területére szóló közlekedési *műszaki szabályozása terv* revízióját, és esetleg *azt* kiigazítani...” (ZO:HL 162.) = el kell végezni a Zombor község területén folyó közlekedés műszaki szabályozása tervének revízióját, és esetleges kiigazítását...

„... az elnöklő után hangosan elmondják az ünnepélyes nyilatkozat szövegét, majd *azt* aláírják.” (KA:HL 444.) (A szerbhorvát szövegben: ...zatim *istu* potpisuju. Az efféle rámutatás a szerbhorvát nyelv normái szerint is helytelen.)

2. A ragos vagy ragtalan mutató névmás a birtokost megnevező névszót helyettesíti. A birtokviszony kifejezésében is nagy az eltérés a magyar és az indoeurópai nyelvek között. Az indoeurópai nyelvek a birtokost külön esettel (genitivus) vagy birtokos névmással jelölik, a magyar nyelvben viszont a birtokszó személyragjával is kifejezhető a birtokos. Még akkor sem kell mutató névmást használnunk, ha a birtokost hangsúlyozzuk, vagy ha ellentétéről van szó. Ezekben az esetekben vagy a birtokos jelölő névszót ismételjük meg, vagy pedig személyes névmást teszünk a személyragos birtokszó elé. Hogy kellően szemléltessük ezeket a lehetőségeket, bőségesen idézünk példatárunkból:

„... a Bizottság együttműködése a társadalmi-politikai szervezetekkel és azok együttműködése a Bizottsággal...” (K:HL 10.) = a bizottság és a társadalmi-politikai szervezetek kölcsönös együttműködése

„... az illető tanács, *annak* bizottságai, albizottságai...” (VB:HL 37.) (... i njihovi...) = az illető tanács, a bizottságai, az albizottságai...

„A Képviselő-testület és munkatestületeinek nyári szünetét, *annak* idejét és *tartalmát* a Képviselő-testület határozza meg...” (VB:HL 37.) (Vreme i trajanje letnjih odmora...) = A képviselő-testület és munkatestületei nyári szünetének idejét és tartamát a képviselő-testület határozza meg...

„A küldöttnek ... joga van jelen lenni más tanács és munkatestületeinek ülésén, és ezen tanács, illetve testület engedélye alapján részt venni *azok* munkájában...” (VB:HL 37.) (u njihovom radu...) = más tanácsnak..., a munkájukban...

„*összehangolja* a helyi közösségek érdekeit, és fejleszti *azok* együttműködését” (VB:HL 40.) (usklađuje odnose i razvoja saradnju sa mesnim zajednicama) = összehangolja a helyi közösségek érdekeit, és fejleszti a velük való együttműködést

„meghozza a község Statútumát és határoz *annak* változtatásáról” (VB:HL 42.) = ... határoz a módosításáról

„A tanács együttes ülését a tanácsok határozatai alapján a tanácsok elnökei hívják össze, és *azok* elnökei felváltva elnökölnek.” (VB:HL 43.) = ... a tanácselnökök felváltva elnökölnek

„A baromfiszaporulat védőoltását, illetve *annak* szaporulatát egész évben eszközölik.” (BE:HL 63.) (A mondat meglehetősen zavaros. A szerbhorvát eredetiből megtudjuk, hogy miről is van szó: Zaštitno cepljenje prinovljene živine vrši se tokom cele godine.) = A baromfiszaporulat védőoltását egész évben végzik.

„A Képviselő-testület pecsétjét Novi Kneževac község Képviselő-testületénél őrzik, és *annak* használatáért a Képviselő-testület titkára felel.” (TK:HL 1.) (... a za njegovu upotrebu...) = A képviselő-testület pecsétjét Törökkanizsa község Képviselő-testületében őrzik, a használatáért a képviselő-testület titkára felel.

„A községi közigazgatási szerv *rendelkezhet* kisebb méretű pecséttel is..., és *annak* átmérője nem lehet kisebb 20 mm-nél.” (TK:HL 2.) (... njegov prečnik...) = A községi közigazgatási szervnek lehet kisebb méretű pecsétje is..., az átmérője nem lehet kisebb 20 mm-nél.

„A képviselő-testület és *annak* testületei szükségleteire...” (TK:HL 5.) (za potrebe Skupštine i njenih tela...) = A képviselő testületnek és testületeinek szükségleteire...

„— dönt a munkaközösség igazgatási szerveinek létrehozásáról, meghatározza *azok* hatáskörét,..., valamint *azok* megválasztásának és felmentésének módját...” (TK:HL 7.) (njihov delokrug, ..., kao i način njihovog izbora i razrešavanja...) = ...meghatározza a hatáskörüket,..., valamint megválasztásuk és felmentésük módját...

„...megfelelő intézkedések állandó kutatásával és *azok* foganatosításával...” (ZO:HL 161.) = ...megfelelő intézkedések után való állandó kutatással és az intézkedések foganatosításával...

„...a tűzoltó-egységek elhelyezésére szükséges objektumok építésére és *azok* felszerelésére...” (SzT:HL 296.) = ...és felszerelésére...

„*azok* a személyek, akik virágtenyésztéssel és *azok* eladásából *valósítanak meg* jövedelmet” (ZE:HL 540.) (lica koja ostvaruju prihode od proizvodnje i prodaje cveća) = azok, akik virágtenyésztéssel és -árusítással szereznek jövedelmet

„Az ezen szakasz 1. bekezdésében említett Ügyrendi Szabályzat meghozataláig hasonlóképpen alkalmazandó Kanizsa Község korábbi Képviselő-Testületének Ügyrendi Szabályzata, *amennyiben annak* rendelkezései nincsenek ellentétben a Község Statútumával és ezen határozattal.” (KA:HL 422.) (ukoliko odredbe istog...) = ...ha a rendelkezései nincsenek ellentétben a község statútumával és ezen (v. ezzel a) határozattal.

3. A mutató névmás alanyt helyettesít. A magyar nyelv mondatainak egyik jellemző vonása, hogy nem kell bennük ismételtlen megneveznünk az alanyt. Fölösleges és helytelen tehát a mutató névmásnak az indoeurópai nyelveket követő használata a következő mondatokban:

„...az adókötelezett lényegesen *kevesebb* vagy lényegesen nagyobb személyi jövedelmet, illetve jövedelmet *valósított meg*, ha az 20%-on felül nagyobb illetve kisebb.” (TO:HL 530.) (ako je isti) = ...az adókötelezett jóval kisebb vagy jóval nagyobb személyi jövedelmet, illetve jövedelmet szerzett, ha több mint 20%-kal kisebb vagy nagyobb (feltételezhetően: a múlt évinél).

„— egyéb kérdésekről is dönt, *amennyiben az* törvénnyel,... van meghatározva.” (TK:HL 7.) (kada je to...) = egyéb kérdésekről is dönt, ha a törvény,... úgy rendelkezik.

4. A határozóragos mutató névmás ragozott személyes névmást helyettesít. Ennek a jelenségnek az a tévhit a forrása, hogy a személyes névmás csak emberi személyre vonatkozhat. A magyar nyelvre ez a szabály nem érvényes. A nyomatékos rámutatás eseteit kivéve jobb a *bele*, a *tőle*, a *róla*, a *vele*, a *hozzá* stb., mint az *abba*, az *attól*, az *arról*, az *avval*, az *ahhoz* stb. Pl.:

„...gondoskodni kell a tájékoztatás közvetítésének idejéről és módjáról, hogy *azzal* minél nagyobb hatást érjenek el.” (ZO:HL 161.) (vođeći pri tome računa o načinu i vremenu plasiranja informacija kako bi se ostvarili što veći efekti) = gondoskodni kell a tájékoztatás közzétételének kellő idejéről és módjáról, hogy minél nagyobb hatást lehessen vele elérni.

„Az illetékes tanács kérheti a többi tanács véleményét a határozati javaslatra és egyéb aktusokra és kérdésekre vonatkozóan, és köteles megvitatni és állást foglalni e kérdésekben és *erről* értesíteni azt.” (VB:HL 42.) (Nadležno veće može tražiti od drugih veća mišljenje o predlogu odluke i drugog opšteg akta, kao i o drugim pitanjima koja pretresa i dužno je da o mišljenju drugih veća zauzme stav i da ih o tome obavesti.) = Az illetékes tanács kérheti a többi tanácsnak a határozati javaslatra, valamint egyéb döntésekre és vitás kérdésekre vonatkozó véleményét, köteles állást foglalni ezekkel a véleményekkel kapcsolatban, és értesítenie kell róla a többi tanácsot.

Ebben a fejezetben kell szólnunk a -nál, -nél rag németes használatáról is (főleg azért, mert gyakran a helytelenül használt mutató névmással szerepel együtt egy-egy mondatban). Általában olyankor kell kerülnünk a -nál, -nél ragot, amikor más rag vagy névutó jobban megfelelne a mondat tartalmának (-ban, ben; -kor; -nak, nek; stb.):

„A szervnél a pecséték számát a szerv vezetőjének végzésével határozzák meg.” (TK:HL 2.) (Broj pečata u jednom organu određuje rešenjem starešina organa.) = A pecséték számát egy szervben a szerv vezetője végzésével határozza meg.

„A kis pecsétet nem lehet használni azoknál az okiratoknál, melyekkel a polgárok, munka és más szervezetek jogairól és kötelezettségeiről hoznak döntést, csupán egyéb eseteknél ahol — helyszűke miatt — ennek alkalmazása megfelelőbb.” (TK:HL 3.) (u aktima; u drugim slučajevima; njegova upotreba) = A kis pecsétet nem lehet használni azokban az okiratokban, melyekkel a polgárok, a munka- és más szervezetek jogairól és kötelezettségeiről hoznak döntést, csupán abban az esetben, ha helyszűke miatt megfelelőbb a kisebb pecsét használata.

„A tűzvédelmi járulék elszámolási alapját a polgárjogi személyeknél és a polgároknál az elszámolt házadó összege képezi, tekintet nélkül arra, hogy a háztulajdonos vagy lakástulajdonos köteles-e azt fizetni vagy sem.” (SzT:HL 296.) = A polgárjogi személyek és a polgárok tűzvédelmi járulékának elszámolási alapjául az elszámolt házadó összege szolgál, arra való tekintet nélkül, hogy a háztulajdonos vagy a lakástulajdonos köteles-e házadót fizetni vagy sem.

„száj és körömfájás elleni védőoltás a patás állatoknál” (BE:HL 63.) (zaštitno cepljenje papkara protiv slinavke i šapa) = a patás állatok száj- és körömfájás elleni védőoltása.

Még ma is sok szakavatott és amatőr nyelvőr vélekedik úgy, hogy a magyar nyelv eredetiségét, épségét és szépségét főként az idegen szavak veszélyeztetik. Az idegen szavak mértéktelen használatának kétségtelenül gátat kell vetnünk, de célt tévesztünk, ha nem látjuk be, hogy inkább az idegenszerűségekkel, a magyar nyelv elemeinek más nyelv szabályai szerint való használatával kellene törődnünk. „Az idegen szó azonnal észrevehető, mint a vetésből kivöröslő pipacs — mondja Rábel László —; tehát védekezni is lehet ellene. A magyartalan szófűzés ellenben fagyöngyhöz hasonló, amely észrevétlenül megüli a fa törzsét, elszívja tőle az éltető nedveket és halálát is okozhatja, ha nagyon elhatalmasodik rajta. Csak figyelmes szem veszi észre, mert a színe alig üt el a fa lombjától. Védekeznünk kell mind a kettő ellen...”³⁰

A HATÁROZOTT NÉVELŐ

A jugoszláviai magyar hivatalos nyelvben sok baj van a határozott névelő használatával: fordítóink általában takarékoskodnak vele, de az is megtörténik, hogy olyan szövegrészben alkalmazzák, amelybe nem illik bele. A határozott névelő elhagyása a magyar nyelvnek latin és német hatást mutató öröksége. A latinban nincsen névelő, a németben viszont minden főnévnek van névelője. A névelő fontos szerepet tölt be a német névszóragozásban, és a latin hatás mellett valószínűleg gyakori használata is közrejátszott abban, hogy bizonyos esetekben elmarad a szövegből, fölöslegessé válik a közlő számára. A határozott névelő elhagyását (pl. Beklagte verneint...: Alperes tagadja...; Verfasser meint...: Szerző gondolja... stb.) a régebbi német nyelvészek még elítélték, újabban azonban a Duden szentesítette.

A monarchia korabeli magyar hivatalos szövegekben lépten-nyomon névelőhibára bukkanhatunk: „Alispán helyett...” (BB:HL 1:8.), „...vállalkozó mérnök tartozik...” (BB:HL 1:14.), „Árverezni szándékozók kötelesek...” (BB:HL 1:15.), „Felhívatnak vállalkozni szándékozók...” (BB:HL 6:85.), „Német nyelv tudását megkívánjuk.” (BB:HL 11:167.), „Vállalkozó a késedelem igazolására előadja...” (BB:HL 13:104.), „Építetű azon eredhetű károkért felelős.” (BB:HL 14:232.), „Honvédfőreáliskolában és Ludovica akadémiában betöltendű helyekre szóló pályázat meghirdetése” (BB:HL 15:255.), „Szerb nyelv bírása szükséges.” (BB:HL 20:365.), „Szerződési feltételek a hivatalos órák alatt a jegyzői irodában bármikor megtekinthetők.” (BB:HL 22:386.), „Választási határnap utólag fog kitűzetni.” (BB:HL 23:391.) stb.

Mivel a szerbhorvát nyelvben nincsen névelő, fordítóinknak nemcsak a hagyományokkal kell megküzdeniük, hanem a szinkron interferenciával is. Gyakori jelenség a jugoszláviai magyar hivatalos nyelvben, hogy a halmazott egynemű mondatrészek közül csupán az elsőnek van névelője olyan esetekben is, amikor nyilvánvaló, hogy az azonos mondatrészek mindegyike különálló, nem egy dologra vonatkozik. Különösen bántó ez a hiba azokban a mondatokban, amelyekben az egynemű mondatrészeket kötőszó (rendszerint az „és”) kapcsolja össze, tehát mindenképpen szükséges a második névelő kitévése is:

„A fényképész és virágüzleteket...” (A:HL 146.) (Fotografske i cvečarske radnje...) = A fényképész- és a virágüzleteket... (Ha nem pótoljuk a hiányzó névelőt, akkor a szószerkezetből azt lehet érteni, hogy a szóban forgó üzletek mindegyikében fényképész is dolgozik és virágot is árusítanak. A határozott névelővel azt hangsúlyozzuk, hogy a virágüzletek a fényképezésektől függetlenek, önállóak, külön helyiségben vannak.)

„Azon kisipari üzletek munkaidejének tekintetében, amelyeknek helyiségei a piacokon és vásárokon vannak...” (A:HL 147.) = ..., amelyeknek helyiségei a piacokon és a vásárokon vannak,...

„A szervezetek és közösségek részéről meghozott előírások és egyéb ügyiratok...” (KI:HL 155.) = a szervezetek és a közösségek részéről meghozott előírások és egyéb határozatok...

„a kereskedelemben és vendéglátóiparban a termékek és alkoholos italok forgalma...” (TB:HL 28.) = a kereskedelemben és a vendéglátóiparban a termékek és az alkoholos italok forgalma...

„a termékek és szolgáltatások...” (TB:HL 28.) = a termékek és a szolgáltatások...

„a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának megvalósítására...” (KA:HL 444.) = a nemzetek és a nemzetiségek...

„az alkotmányosság és törvényesség megvalósítása...” (KA:HL 446.) = az alkotmányosság és a törvényesség megvalósítása...

„a területvédelem és polgárvédelem...” (KA:HL 446.) = a területvédelem és a polgárvédelem...

„a dolgozók és polgárok...” (KA:HL 447.) = a dolgozók és a polgárok...

„... a háztulajdonos vagy lakástulajdonos köteles-e ... fizetni, vagy sem.” (SzT:HL 296.) = ... a háztulajdonos vagy a lakástulajdonos...

„a kereskedelem és vendéglátóipar tmasz küldöttségei...” (ZO:HL 155.) (Delegacije OOUR — trgovine i ugostiteljstva...) = a kereskedelmi és a vendéglátóipari tmaszok küldöttségei

„a közművesítési és lakásügyi *tevékenység* tmasz küldöttségei” (ZO:HL 155.) = a közművesítési és a lakásügyi tmaszok küldöttségei

„A szolgálat *saját* feladatainak végrehajtásában, *együttműködést* valósít meg a közigazgatási szerv és szolgálatok szervezői egységeivel.” (TK:HL 5.) = Feladatainak végrehajtásában a szolgálat együttműködik a közigazgatási szervnek és a szolgálatoknak a szervezői egységeivel.

„a munkacsoportokat és bizottságokat...” (TK:HL 5.) = a munkacsoportokat és a bizottságokat...

„meghozza a pénzügyi tervet és zárszámadást” (TK:HL 7.) = meg-
hozza a pénzügyi tervet és a zárszámadást

„az utasok és poggyász” (BE:HL 57.) = az utasok és a poggyász

Felsorolásban csak akkor elegendő egyszer kitenünk a határozott névelőt, ha az azonos mondatrészek szoros együvé tartozását akarjuk kifejezni, rokon voltukat szeretnénk hangsúlyozni, egyébként azonban ajánlatos az azonos mondatrészek mindegyike elé határozott névelőt tennünk:

„A Szolgálat köteles biztosítani a polgároknak, szervezetnek és közösségeknek...” (KI:HL 156.) = A szolgálat köteles biztosítani a polgároknak, a szervezeteknek és a közösségeknek...

„... megvitatja és figyelemmel kíséri az ipar, építőipar, kereskedelem, mezőgazdaság, erdészet, vízgazdaság, vendéglátóipar, kisipar, turizmus, lakásgazdálkodási és közművesítési kérdéseket, a térségi tervezéssel és városrendezéssel kapcsolatos kérdéseket, a közjavak kérdéseit,...” (KA:HL 445.) = ... megvitatja és figyelemmel kíséri az ipar, az építőipar, a kereskedelem, a mezőgazdaság, az erdészet, a vízgazdaság, a vendéglátóipar, a kisipar, a turizmus, a lakásgazdálkodás és a közművesítés kérdéseit, a térségi tervezéssel és a városrendezéssel kapcsolatos kérdéseket...

„a művészet, kultúra, testnevelés, technikai kultúra, valamint más területek kérdéseit, melyek jelentősek a közoktatás, köznevelés, tudomány és kultúra szempontjából.” (KA:HL 445.) = a művészet, a kultúra,

a testnevelés, a technikai kultúra kérdéseit, valamint más olyan kérdéseket, melyek jelentősek a közoktatás, a köznevelés, a tudomány és a kultúra szempontjából.

„a dolgozók, polgárok, munkaszervezetek...” (KA:HL 447.) = a dolgozók, a polgárok, a munkaszervezetek...

„a munka szerinti elosztás, munkaeredmények...” (TK:HL 6.) = a munka szerinti elosztás, a munkaeredmények...

„a tanácsok, munkatestületek ülésein” (VB:HL 37.) = a tanácsok, a munkatestületek ülésein.

„A Képviselő-testületben és testületeiben biztosítják a szerbhorvát, magyar és ruszin nyelv egyenjogú használatát.” (VB:HL 38.) = A képviselő-testületben és testületeiben biztosítjuk a szerbhorvát, a magyar és a ruszin nyelv egyenjogú használatát.

„az oktatás, a kulturális tevékenység, egészségügy, szociális biztosítás, gyermekvédelem, testnevelés és a foglalkoztatottság” (VB:HL 43.) = az oktatás, a kulturális tevékenység, az egészségügy, a szociális biztosítás, a gyermekvédelem, a testnevelés és a foglalkoztatottság

A birtokos jelzős szerkezetek előtt általában kell a határozott névelő:

„Képviselő-testület titkára” (KI:HL 156.) = a képviselő-testület titkára

„Végrehajtó Tanács titkára” (KI:HL 156.) = a végrehajtó tanács titkára

„Képviselő-testület elnöke” (KI:HL 156.) = a képviselő-testület elnöke

„társadalmi-politikai tanács elnöke” (KH:HL 386.) = a társadalmi-politikai tanács elnöke stb. (Hasonló hibát még a legrangosabb magyar intézmények is elkövetnek: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Néprajzi Múzeum Könyvtára, Madách Színház vendégjátéka stb.)

„polgárok járulékai és más jövedelmek” (ZO:HL 156.) = a polgárok járulékai és más jövedelmek

„kalauz, vagy egyéb közlekedési személyzet utasítása ellenére...” (BE:HL 57.) = a kalauz, vagy egyéb közlekedési dolgozó utasítása ellenére...

„fiatalkori bűnözés megakadályozásában” (K:HL 10.) = a fiatalkori bűnözés megakadályozására

Érdekesek azok az esetek, amikor a birtokos szerkezetben halmozott egyenemű jelzők vannak. Ilyenkor rendszerint mindegyik determináns elé kell tennünk határozott névelőt:

„a vezető, kalauz és utasok háborgatása” (BE:HL 57.) = a vezető, a kalauz és az utasok háborgatása

„a Társadalmi megállapodás és az Önigazgatási megegyezés rendelkezéseivel összhangban” (TK:HL 6.) = a társadalmi megegyezés és az önigazgatási megállapodás rendelkezéseivel összhangban

„az állami szervek, társadalmi-politikai szervezetek és egyesületek munkaközösségeinek küldöttségei” (ZO:HL 155.) = az állami szervek, a társadalmi-politikai szervezetek és az egyesületek munkaközösségeinek küldöttsége

Hivatalos nyelvünkben a kijelölő jelzős szerkezetek előtt gyakran indokolatlanul nincsen határozott névelő. Ezt a jelenséget szemléltetik következő példáink:

„kisipari férfi fodrászüzleteket” (A:HL 147.) (frizerske zanatske radnje za muškarce) = a kisipari férfifodrász-üzleteket

„községi közigazgatási és más szervek, szervezetek és közösségek” (KI:HL 156.) = a községi közigazgatási és más szervek, szervezetek és közösségek

„községi Képviselő-testület elrendelheti...” (KI:HL 156.) = a községi képviselő-testület elrendelheti...

„Abban az esetben, ha ezen szakasz szerinti adó fizetését a munkaadó magára vállalja...” (ZE:HL 540.) = ..., ha az ezen szakasz szerinti adó fizetését...

„e társadalmi tevékenység területén felmerülő összetett feladatok...” (ZO:HL 161.) = az e társadalmi tevékenység... (v. ennek a társadalmi tevékenységnek a...)

„...illetve e területet szabályozó előírások...” (ZO:HL 162.) = az e területet (v. ezt a területet)

„a gazdasági rendszer és fejlesztési politikai kérdései” (KA: HL 445.) = a gazdasági rendszer és a fejlesztési politika kérdései

„az öngazgatási érdekközösségekbe, öngazgatási alapokba” (ZO:HL 155.) = az öngazgatási érdekközösségekbe, az öngazgatási alapokba

„a társult munka szervezetekben, társadalmi-politikai szervezetekben” (ZO:HL 155.) = a társult munkaszervezetekben, a társadalmi-politikai szervezetekben

Végül szólnunk kell a határozott névelő fölöslegesen való használatáról is. Nem használunk határozott névelőt helysegek, országok, tartományok, földrészek stb. neve előtt; az összefoglaló nevek előtt; újságok, folyóiratok nevében; birtokos személyragos szavaink előtt, ha a személyragnak meghatározó szerepe van stb. Az elemzett hivatalos szövegekben általában kicsi volt az efféle hibák száma, főleg helységnevek előtt találtunk fölöslegesen használt névelőt:

„A kombinált községi tűzoltó-egység a Srbobran Község Képviselő-testülete honvédelmi osztályának tartozékát képezi...” (SzT: HL 296.) = A kombinált községi tűzoltó-egység Srbobran (v. Szenttamás).

J E G Y Z E T E K

¹ M. Stevanović: Gramatika sprskohrvatskog jezika za gimnazije 319. old.

² vö. Stevanović: i. m. 321. old.

³ Stevanović: i. m. 320. old.

⁴ Stevanović: i. m. 321. old.

⁵ Fordítástechnika 69. old.

⁶ uo.

⁷ vö. Fordítástechnika 71. old. és Kossa János: Így írunk mi II. kötet 48–49. old.

⁸ vö. Magyar nyelvhelyesség 294–295. old.

⁹ Magyar nyelvhelyesség 293. old.

¹⁰ Egy emberöltő nyelvünk védelmében 126. old.

¹¹ Egy emberöltő... 127. old.

¹² Egy emberöltő... 127–128. old.

¹³ A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan II. kötet 398. old.

¹⁴ MMNyR. II. uo.

¹⁵ Anyanyelvi órjázat 160–161. old.

¹⁶ Így írunk mi I. 129. old.

¹⁷ vö. Egy emberöltő... 128–131. old.

¹⁸ vö. Magyar nyelvhelyesség 294. old. és Anyanyelvi Őrjárat 161.

¹⁹ Helyes magyarság 57. old.

²⁰ Anyanyelvi Őrjárat 159. old.

²¹ Magyar nyelvhelyesség 300. old.

²² vö. Magyar nyelvhelyesség 301. old.

²³ Helyes magyarság 53. old.

²⁴ Magyar nyelvhelyesség 302. old.

²⁵ Magyar nyelvhelyesség 302. old.

²⁶ Magyar nyelvhelyesség 302. old.

²⁷ Felhasznált példáinkat az alábbi vajdasági hivatalos kiadványokból idézzük:

- Ada Község Hivatalos Lapja, VII. évf., 6. sz., 1973. ápr. 28. (Rövidítése A:HL.
A rövidítés után következő szám az oldalszámot jelöli.)
- Apatin község Hivatalos lapja, XI. évf., 8. sz., 1974. júl. 12. (AP:HL).
- Becse Község Hivatalos Lapja, IX. évf., 2. sz., 1973. márc. 14. (BE:HL).
- Csóka Község Hivatalos Lapja, IX. évf., 2. sz., 1975. márc. 5. (Cs:HL).
- Kanizsa Község Hivatalos Lapja, VII. évf., 9. sz., 1974. ápr. 26. (KA:HL).
- Kikinda Község Hivatalos Lapja, X. évf., 11. sz., 1974. szept. 26. (KI:HL).
- Klshegyes Község Hivatalos Lapja, VII. évf., 11. sz., 1974. dec. 30. (KH:HL).
- Kula Község Hivatalos Lapja, XI. évf., 1. sz., 1975. márc. 15. (K:HL).
- Novi Bečej Község Hivatalos Lapja, XI. évf., 2. sz., 1975. ápr. 1. (TB:HL).
- Novi Kneževac község Hivatalos Lapja, VII. évf., 1. sz., 1975. febr. 10. (TK:HL).
- Sombor Község Hivatalos Lapja, IX. évf., 10. sz., 1974. jún. 13. (ZO:HL).
- Srbobran Község Hivatalos Lapja, IX. évf., 10. sz., 1974. dec. 31. (SZT:HL).
- Temerin Község Statútuma, 1974. márc. 5. (TE:ST).
- Topolya Község Hivatalos Lapja, VII. évf., 9. sz., 1974. dec. 24. (TO:HL).
- Verbász Község Hivatalos Lapja, X. évf., 8. sz., 1974. máj. 27. (VB:HL).
- Zenta Község Hivatalos Lapja, VIII. évf., 20. sz., 1974. dec. 30. (ZE:HL).
- Zitište Község Statútuma, 1974. márc. 5. (BGy:ST).

²⁸ Rábel: 103.

²⁹ Idézeteinket Bács-Bodrog Vármegye Hivatalos Lapjából vettük, 1905., III. évf., 1–27. sz., Zombor, Bittermann N. és fia (rövidítése: BB:HL).

³⁰ Rábel: 90.

* A fejezetek megírásához a következő idoralmat használtuk fel: Szarvas Gábor: A magyar mutató névmás, Nyr. 15: 4–16.; Helyes magyarság 87–91.; Grétsy László: Hova mutat?, Szaknyelvi kalauz 165–167.; Tompa József: Akkor szép az erdő, mikor (az?) zöld..., Anyanyelvi Őrjárat 155–157.; A -nál, -nél rag helytelen használatáról: Helyes magyarság 31.; Halász Gyula: Édes anyanyelvünk 158.; Dengl János: Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus 302.; Papp Antal: Tudományos nyelvünk magyartalanságai 48.; Nyr. 81: 164.; Magyar nyelvhelyesség: 261–262.; Nyelvtan–Stílus–Szónoklás 388–389., Így írunk mi II. 129–130. Helyes magyarság 92–94.; Rábel: 137–138.; Borbély Gy.—Borbély S.: Nyelvünk védelme 42–46.; Nagy J. Béla: A Péter tyúkjá, MNy. 55: 263–70.; MMNyR. I. 270–272.; Magyar nyelvhelyesség 278–280.; Imre Samu: Hibák a határozott névelő használatában, Iskolai nyelvművelő 274–279.; Szaknyelvi kalauz 181–186.; Nyelvőrösgén 352–353.; Anyanyelvi Őrjárat 154–155.; Anyanyelvi kaleidoszkóp 135–138.

Saffer Veronika

**KANIZSA KÖZSÉG
ÉS KÖRNYÉKÉNEK
NYELVJÁRÁSA**

Dolgozatunk e fejezetében a vizsgált terület nyelvhasználatában előforduló beszédhangokkal foglalkozunk. Vizsgálatunk a nyelvi gyakorlatban fellelhető valamennyi fonémára kiterjed.

Munkánk során tanulmányozzuk a tájnyelvi fonémák sajátosságait, funkcióit, azok egymásra való hatását. Ezeket a jelenségeket minden esetben összevetjük a művelt köznyelvi normával.

A hangok jelölésére a köznyelvi jelölési módot alkalmaztuk. A köznyelvtől eltérő hangokat mellékjelekkel láttuk el.

Ennek a tájnyelvnek egyik jellegzetes sajátossága a középzárt *ë* használata. Ez a fonéma a köznyelvi *e* rovására igen megterhelt ebben a nyelvjárásban.

Elterjedt még az ajakkerekítéses, hosszú a hang, amit a munkánkban *ā*-val jelölünk. Képzését tekintve a köznyelvi hosszú *á* párja lehetne. Pl.: *āra* (= *arra*), *hāgat* (= *hallgat*) stb.

Az elnyújtott *e* hangot a következő mellékjellel láttuk el: *ē*. Ez a fonéma a nem szótagképző *l*, *r*, *t* előtt fordul elő: *ēnéz*, *ēre* (= *erre*), *mēre*? (= *merre?*). Ilyenkor az *l* kiesik, az *e* pedig megnyúlik.

**A NYELVHASZNÁLATBAN REALIZÁLT BESZÉDHANGOK
RÉSZLETES VIZSGÁLATA**

A magánhangzó-rendszer

Köznevi e használata

Megtalálható:

Hangsúlyos helyzetben: *be*, *de*, *fej*, *cefre*, *egér*, *hejzet*, *keres*, *legíny*, *lepíny*, *meleg*, *nehéz*, *perec*, *sereg* *teher* stb.

Toldalékokban: *csíves* (= *csőves* *kukorica*), *víz*, *kemencébe*, *lőpínyre*, *nevétnek*, *tévettek*, *jékbe*, *kezibe*, *bögyibe* stb.

Megterhelése sokkal kisebb, mint a köznyelvben.

A középzárt *ë* igen elterjedt. Ez adja ennek a nyelvjárásnak egyik jellegzetes vonását. Ez a hang is előlképzett. Egy teljes képzőmozzanattal eltér a rövid *e*-től. Egy fokkal zártabb.

Előfordul:

Egytagú szavakban: lē, lēssz, mēg, nē, mēggy, szēm, vēss.

Magashangú többtagúakban:

Hangsúlyos helyzetben: ēgyél, ēgyedül, ēszik, ētet, gērēnda, kērēszt, dēci, tēszi stb.

Hangsúlytalan helyzetben: embēr, gērēnda, Ētēlka stb.

Vegyeshangú többalakúakban:

Hangsúlyos helyzetben: dēsška, bētyár, hērnyó, lēkvár, szēcska stb.

Hangsúlyos helyzetben: dēsška, hētyár, hērnyó, lēkvár, szēcska stb.

Hangsúlytalan helyzetben: gērēnda, Ētēlka.

Előfordul toldalékokban: lēseštt, mindēn, betēgēn, veszēk, vigyēn, színēs, rētkēs, rēndes, ēfelejtētt, ellenkēzik, eszēs, esztēk, hírēs, fehirēn, jegyēz, lesēkēdik.

- Jó rēggēt! Jó embērré vāt a', csak az ital kísűbb ērontotta. Hát kentēk, mi jár-atba vannak? Mēgētte az má' kinyēre javát. (Kanizsa).

Labiális ő-zés

Ennek a fonémának az elterjedése is igen nagy különösen Adorjánon, Kanizsán, Martonoson. Ez adja ennek a nyelvjárásnak a másik jellegzetes sajátosságát. Ebben az esetben nagyon érezhető a zártabbá válási tendencia.

Előfordulása:

Egytagú szavakban: lössz, mög, lött, köll, gyöp, pör stb.

- Nagyon a bögyibe van a dolog.
— Vödd lē jop szarvámat, akkó maj mög lössz a zönnivalód.
Úgy is lött, löcsavarta a tēhēn szarvát oszt étközött.

Többtagú szavakban:

Hangsúlyos helyzetben: őszik, mōnnek, szōgīny, fölötōszkōdik, bōndō, csōnget, bōtū, fölōslēgōs, ōlég, pōrzsōl, rōstell, sōprū, zsōmje, köllött, körōsztfā stb. |

- Nem bānt a má sōnkit sē. (Kanizsa)
— Fōlötōszkōdōtt, oszt ēmōnt hazúrú. (Kanizsa)
— Ēszt a tēhēnet nēm lōhet mōktartani a ház-nā. (Martonos)

Hangsúlytalan helyzetben: ōntōtt, gyerōk, mindōnt, kērdōszttēk, fēr-hōn, köllött, körōsztfā, sēgītkōzni, ētkōzōtt, pōndōl, fölōsleg.

- Ki köllött hajtani a tēhēnet a mezōre. (Kanizsa)
— Bizony, nagyon sokat köllött még anyámēkon is sēgītkōzni. (Adorján)

- Vót akihön ē sē köllött mönni, ēgyütt magátú. (Kanizsa)
- Azelőtt korán férhön menték a lányok. (Martonos)

Toldalékban és toldalékok előtt: kérdöszték, akihön, bögyös, vermöl, tisztöl, béröl, hengéről, érdeköl.

- Vótunk a szomszédba aratáshó segítközni. (Martonos)
- Mind férhön möntek a lányok, csak én marattam itthon szégyön szömre. (Adorján)

Az i helyett is előfordul az ö: ösmerős, ösmärerécsig.

- Jó ösmärerécsigbe vótunk a Zsámbokiakkā. (Kanizsa)

Használják még a hosszú nyílt e-t (jele: ē), leginkább a l, j, r előtt pótlónyújtásos helyzetben. Képzése a rövid nyílt e képzéséhez viszonyítva egy árnyalattal magasabb nyelvvállású. A hangzás időtartama jóval hosszabb, mint a rövid e-é.

Megtalálható:

Hangsúlyos helyzetben: ēnéző, ēszédüt, ētakaroggy, ētanáta, ēvát, ēszámót, ēlát.

- Bētegös gyerök vót, oszt ēnéző vót hozzá az embör. (Adorján)
- Ēszédüt az embēr a naty forróságba. (Martonos)
- Ēcsavarta a lán' fejit. (Kanizsa)
- Ēvát az urátú. (Kanizsa)
- Ēhüt bēnne a vér, mikó mēgláta. (Kanizsa)
- Há kētek, mi járadba vannak? — Maj mög mongya kē ha akari. (Kanizsa)

Hangsúlytalan helyzetben:

- Allig telētünk ki avvā akis tűzrevalóvā. (Kanizsa)
- Jó rēggēt!

A köznyelvi é előfordulásai

Hangsúlyos helyzetben: én, érdeköl, és, fél, gége, név, jég, nyél, pék, széna.

Hangsúlytalan helyzetben: vērēb, ēgēr, kēvés, lēvél, kövér, málé. Megesik, hogy az e helyett é-t használnak: téföl, de van, amikor é helyett használnak e-t: hetfü, szemvonyó.

Toldalékban: kézné, fődél, anyámé.

- Szēm vonyóvá szēggyük ki a hamut a kemöncébü. (Kanizsa)

A hosszú é középső nyelvmagasságú, előképzett (palatális), ajakrész (illabiális) hang. Megterhelése nem nagy ebben a nyelvjárásban.

A zárt i használata

A köznyelvi előforduláson kívül, é helyett i-t használnak:

Hangsúlyos helyzetben: finyēs, píz, kízít.

— Ękízűt má az a zebéd? (Kanizsa)

Hangsúlytalan helyzetben: lépiny, léginy, fösvény. (mindenűt)

— Fösvény ember vót a zapám, az isten nyúgosztajja. (Kanizsa)

Toldalékokban: árnyik, kilis, nyerēsíg, ěgissíg, nevěccsíg, zěccsíg, törvény, következminy.

— Fő az ěgissíg!

— Szüksíg törvinyt bont.

Az ü helyettrítján köznyelvi i-t ejtenek: kilső (régí alak).

Az ü, ű képzése és használata

Az ü, ű képzése hasonló a köznyelvihez. A nyelv elűső része emelkedik a kemény szájpaddás, a palatum felé. Az ajkak erősen kerekítve állnak. Tehát előképzett (palatális), ajakkerekítéses (labiális) magánhangzók.

Sokszor a köznyelvi ő, ő helyett használják, ezért megterhelése nagyobb a köznyelvi ü és ű-nél.

Az ü, ű egy fokkal magasabb nyelvvállású, zártabb, mint az ő, ő.

Előfordul:

Hangsúlyos helyzetben: küvēs, lűvēs, türűl, ű stb. (Kanizsa)

Hangsúlytalan helyzetben: gyöplű, ědörgőte. (Kanizsa, Adorján)

Toldalékokban: bögrěbűl, szívűl, kímínyűl, kinyěrbűl, ělőrbűl, emběrtűl, gyěrěkrűl.

— Dinyébű is jó lekvárt fösztűnk valamikő. (Kanizsa)

— Vót, amikő kinyěrbű sě vót őlěg. (Martonos)

— A gyěrěkrű minden szombaton lěmostuk a ruhát. (Kanizsa)

A veláris měly magánhangzók

Használatukban nincs eltérés a köznyelvitől. Az azonszótagú l kiesése után, pl. az a hosszúsága megnövekszik: daráták, hasznāta, kapāta lěkaszāta, měkszānta.

- Lékaszáták má a búzát, mikó hazagyüttem a katonasáktú.
(Kanizsa)
- Kihaszznáták a jóságukat. (Martonos)

A hosszú l előtt is hosszabban ejtik, az l pedig megrövidül: álomás, álvány, szálás. (mindenütt)

- Ęszállásótak bennünket privát házakhoz. (Adorján)

Előfordul, hogy a szóvégi j előtt is meghosszabodik az á, ha a j elmarad: kirá' — kiráj. (Csak idősebb korosztálynál tapasztalható.)

A rövid a és a hosszú á használata

Minden viszonylatban megtartja köznyelvi sajátosságait: arat, kapáll, kapkod, kijabál, néha, ravasz.

Az á hang képzésénél a nyelvhát hátsó szakasza hátrafelé emelkedik a szájpadrólás hátsó része felé. Az ajakréssel képzett hang.

Az o, ó hang használata

Hangsúlyos helyzetben: bor, borzad, tompa, sonka; tó, róka, pótul, bólínt stb. (mindenütt!)

Hangsúlytalan helyzetben: akol, barom, bolond; salló, fakó, ringyó, hajó, patkó, Petykó (= Péter), csikó, bagó stb.

Toldalékokban: vonalzó, savós, szabó, adó, csapó, kikapós (= menyecske); asztalos, lapos stb. (mindenütt!)

Az o, ó fonéma megterhelése kisebb a köznyelvinél.

Az o, ó fonéma középső nyelvvállású (veláris) ajakkerekítéses (labiális) hang.

Az u, ú használata

Hangsúlyos helyzetben: bunkó, csutora, dudva, furkó, guja, hurka, Julis, munka, udvar, pusztá; cúkor, bűg, bútor.

Hangsúlytalan helyzetben: kapu, lapu (= fűféle); bajúsz, tanú, vájú, túrú, varnyú.

Toldalékokban: balul, okul, tanul; kopasznyakú (= tyúk), lábú (rövid lábú, hosszú lábú).

Sok esetben u-t vagy ú-t használnak o, ó, helyett is.

Hangsúlyos helyzetben: csuda, ustor, summa, pundró, csudákozik, csudáll, cupák, csurog, durung; fűjtogat.

Hangsúlytalan helyzetben: durung, kukurikul.

Az ó helyett használnak ú-t is: fűrú, rúlla, rúzza stb. Pl.:

— Oszta a fűrúvā hējet csinátunk a palántáknak. (Adorján)

— Azúta sē köszön a„szégyöntēlen. (Kanizsa)

— Jó summa pízst kaptunk akkó a dohányé. (Adorján)
 Az o helyett u is előfordul: fábul, ablakbul, dézsábul, jóbul, kutyábul, kúdbul, naggyábul, kocsirul.
 Ezeknél az eseteknél is a zártabbá válás tendenciája érvényesül.
 A -ból, -ról, -tól helyett a -bú, -rú, -tú is igen elterjedt: kúttú, háasztú, attú, tálbú, sárbú, kátyúbú, ágybú.

— Kutyábú nem lössz szalonna. (mindenütt!)

(Akkor mondják, ha valakiről azt feltételezik, hogy sohasem javul meg.)

— Csalágygyárú azé gondoskodott, ha ivott is. (Martonos)
 Az u, ú képzésénél a nyelvhát hátulsó része emelkedik az ínyvitorla felé.

A magánhangzók rövidülése

Névszóknál:

Hangsúlyos helyzetben: ovoda, ovóhej.

Nazális (orr) magánhangzók

Az a, á, o, í, esetében az n, ny előtt orrhangú színezetet kapnak. Ez leginkább a szó végén jelentkezik akkor, ha a következő szó mássalhangzóval kezdődik. Ez különösen a v és a n előtt érződik.

- Szép légi' vót az uram. (Martonos)
- Lá' koromba szépen ötötötött a zanyám (Adorján)
- „Jólakott, de a lán' nem látott sömmit sē.”

Diftongusok csak elvétele fordulnak elő. Egy-két esetben hallottuk: szeep (= szép) nyíló diftongus.

Ha megvizsgáljuk nyelvjárásunkat, a következő hangmegfeleléseket tapasztaljuk:

a~e: vertyog, kommëndál;

a~o: borozda; oszt(án), komra, ittos;

Előfordul képzésben, ragozásban, is: hajjonak (= haljanak), lábos, magos.

e~i: ériggy, kinyér, igényes, tēli, mēsszi;

e~ö: pöröl, köll, slingöl, pörnye, pötty. Leginkább az l előtt fordul elő.

e~õ: kő (= kell), mőre? (= merre?);

e~ü: térbetyül (= térdepel);

é~í: dicsír, kízül, kímíny, gyíkiny, píntek, kīsū, kīsz, égīsz, fēhír, kīnyēs, pīz; -ság rag: kössīg, szēgīnyīg, bēkēssīg, betēgīg, egīssīg;

i~ë: pëngál, tënta (= tinta);
 i~ö: ösmer;
 i~ü: üsmer;
 o~u, ú: kápuszta, mustoha, bukor, csukor, vánkus, ithun, hun?
 (= hol?), ëhun, durung, ustor, szagul, hajul, ijemfurma, úta (-óta),
 rúzsá; -ról, -ból, -tól, -bú, -tú;
 ö~ü: üvé, sütét, gyün, lük, tüve, gyükér, fütüürész;
 ő~ú: tú, lú, töpörtyü; -rú, -bú, -tú;
 ü~i: kislő (régí alak);
 ő~ü: hétfü.

Külső és belső hanganalógiák

Belső hanganalógiák:

Akkor jelentkezik a belső hanganalógia, ha a magánhangzóra a mellette lévő szótag magánhangzója hatott: savanya, kesërë, randa, fëkëtő (= főkötő), mërë, ëccë, kéccë (kétszer), girizd, koncsorog, onoka, tûrû, fûrû, kukurikol, fûsû, tûrûl (tûró, unoka, kukorékol, fësû, tûrûl helyett).

Külső hanganalógiák:

Akkor jelentkezik a külső hanganalógia, ha a szó magánhangzójára valamely más szó hangzója hatott: hasidék.

A magánhangzó megnyúlik, ha a rag végéről lekopik a mássalhangzó. A -hoz, -hëz, -höz rag -hó, hõ-re csonkul.

Ugyanez történik, ha tőszótagból vész el valami mássalhangzó, különösen az l: két (-kelt), tōva (-tolva), sūdō (= süldő) stb.

Előfordul rövidülés is: szëmet (szemét), szopos (= szopós).

A magánhangzók realizációja

A) A rövid magánhangzók rendszere

A vizsgált helységekből kivétel nélkül megvan a középzárt ë mint önálló fonéma, ezért a rövid magánhangzók rendszere nyolc rövid fonémát különböztet meg:

a	o	u
e	ë	ö
i		ü

A realizációk többnyire azonosak minden helységben, talán a megterheltségi sorrendben van eltérés. Általában a zártabbá válás tendenciája tapasztalható. A fonémák megterheltsége szempontjából az ö-zés mértéke nem mindennütt egyforma. Mindegyik helységben jelen van, de Adorjánon a legkifejezettebb, utána Martonos következik, de használják Kanizsán is, különösen azok, akiknek szülei vagy nagyszülei Szeged környékéről és a Bánátból telepedtek ide.

Rövid magánhangzók realizációja:

Kanizsa	Martonos	Adorján
a	a, o, ě, ā	a, ě, o, ā
o	o, ú	o, ú
u	u	u
e	e, i, ő, ő, ü, i	e, i, i, ő, ő, ě
ě	ě, ő	ě, ő
ő	ő, ü	ő, ü
i	i, ő	i, ő, ü
ü	ü, i, e, ő	ü, i, e, ő

Hosszú magánhangzók realizációja:

Kanizsa	Martonos	Adorján
á	á	á
ó	ó	ó
ű	ű, ě	ű, ě
é	é, ě, ő, i	é, ě, ő, i
ő	ő, ě, é, ú	ő, ě, é, ú
í	í, ě, i	í, e, i
ú	ú, ő, ü	ú, ő, ü

Ebben a nyelvjárásban 7 hosszú mássalhangzó áll szemben 8 rövid magánhangzóval. A realizációk aránylag egységesek minden helységben, ami a hosszú magánhangzókra illeti. (Ilonafalva [Zimonić] hangzórendszere megegyezik a három nagyobb település hangzórendszerével, ezért itt külön nem tüntettük fel.)

A nyelvhasználat magánhangzóinak gyakorisága helységenként

Hangok	Kanizsa		Martonos		Adorján	
	előfordulási szám	$\%_n$	előfordulási szám	$\%_n$	előfordulási szám	$\%_n$
e	105	10,5	150	15	156	16,6
ě	117	11,7	113	11,3	62	6,2
ē	18	1,8	13	1,3	24	2,4
é	24	2,4	49	4,9	33	3,3
i	125	12,5	122	12,2	109	10,9
í	35	3,5	29	2,9	13	1,3
a	228	22,8	255	25,5	211	21,1
ā	8	0,8	5	0,5	5	0,5
á	79	7,9	59	5,9	75	7,5
ō	1	0,1	—	—	1	0,1
o	94	9,4	78	7,8	94	9,4
ó	50	5,0	47	4,7	50	5,—
ő	32	3,2	54	5,4	81	8,1
ő	15	1,5	2	0,2	21	2,1
u	38	3,8	2	0,2	36	3,6
ú	20	2,—	5	0,5	9	0,9
ü	9	0,9	5	0,5	9	0,9
u	3	0,3	12	1,2	12	1,2
Összesen:	1000	100,—	1000	100,—	1000	100,—

(Nyelvmagasság)

Felső

Középső

Alsó

Zárt

Félizárt

Nyílt

Igennyílt

Legtágabb

(Állapots)

(Ajtakerekítéssel)

(Ajtakörnyékkel)

(Hátluképzettek)

(Elülképzettek)

(Legszűkebb)

(Szűkebb)

(Tágabb)

Mássalhangzós sajátosságok a kutatási terület nyelvhasználatában

A mássalhangzók fonémaállományában az *ly* hiánya jelent eltérést a köznyelvi állapottól. A *ly* hiánya a *j* megterhelését növeli: fojó, bogja, kiráj, Miháj stb. Ezt eredményezi a *lj* hangkapcsolat teljes hasonulása is: ajj, átajjábú csinájja stb.

Például:

- Előfordul a ly l-lel való helyettesítése, azaz az ly depalatalizálódása: sölöm (Adorján), némellik (Martonos), luk, lukas (mindenütt!).

Például:

- Ęty lukas garas, nēm sok, dē annyi nēm vót akkó a háznā.
(Kanizsa)
- Szép sëlēm ruhám vót akkó, lá' koromba. (Adorján)

Az l igeképző, ha utána nem mássalhangzóval kezdődő szó következik, vagy ha a szó után szünet van a beszédben: babráll, afëktáll, bészíll, csëríll, csináll, deráll, dudáll, hátráll, járkáll, kapáll, kijabáll, kajbáll, kipróbáll, kiszógáll, palántáll, piszkáll, rostáll, sajnáll, tanáll, zabáll, tréfáll. Pl.:

- Rátarti vót a mindég, dē afëktáll a még most is. (Kanizsa)
- Ędëgëll. Fődet munkáll harmadábú. (Martonos)
- Kajbáll, dudáll a kondás oszt kiërësszük a malacokat nöki.
(Adorján)

A lakosság nyelvhasználatában megfigyelhető az igazodás (accomodatio) az iskola és istálló szóban.

Az iskola szóban a k hang hatására a s hangot a szokásosnál hátrább, míg az istálló szóban a t hatására előrébb képezik.

Igazodás tapasztalható a nk és ng hangkapcsolatnál is: inkább, ing, illetve a n hangot a szokásosnál jóval hátrább, a k és g hang helyén képezik.

Hasonulási (assimilatio) esetek

1) Részleges hasonulás

a) A zöngésség szerinti részleges hasonulás, mint a köznyelvben, hátraható. Pl.: kabd, doptam, ragd, tiszt tyúk, fokta, tőtyfa, naty sár stb.

A h hang is zöngétleníti az előtte álló zöngés hangot: athat (= adhat).

b) A képzés helye szerinti hasonulás a zárhangok elé kerülő orrhangoknál figyelhető meg: szémpor (= szénpor), szemvonyó (= szénvonó), konyty (= konty), ronygy (= rongy).

Az orrhangok képzésük szerint sokszor hasonulnak egymáshoz: vam még (= van még), tám még (= talán még).

2) Teljes hasonulási esetek

a) Hangtani kötöttségű teljes hasonulás

A mássalhangzók hasonulása e nyelvjárásban amikor hangtani kötöttségűek, leginkább előrehatók: annya, bátya, faggyon, haggyon, kéccsik (= két csik), rozzár (= rossz zár), éccél (= egy cél), de van példánk a hátraható hangtani kötöttségű hasonulásra is: égíssig, nehíssig stb.

A köznyelvi használattal szemben még a következő teljes hasonulási eseteket figyelhetjük meg:

rl > ll: salló, babéllevél, kollát.

— Sok szöm ottmaratt a tallón. (Adorján)

— Kollát van az istállóba a lovak köszt. (Kanizsa)

— Sallóvā váktuk a fattyat. (Adorján).

dl > ll: allak, pallás.

— Monta édösszülém, nēm allak, ahhó a gazembörhő, dē nēkōm ugyan beszélhetött. (Adorján)

— Jó naty pallás van, ēfēr rajta sok mindōn (Kanizsa)

nl > ll: killódik, szégyellős, ajáll.

— Nagyon szégyellős vótam kislán' koromba. (Kanizsa)

— Ēkillódik velē valahogy, dē nēm sok hasznát vōszi. (Kanizsa)

lr > rr: barra, asztarrú, farrā (= falra).

— Ha aszt akarjuk mondani az ökörnek, hogy barrā kanyaroggy, akkó aszt mongyuk: hajs! (Kanizsa)

lj > jj: hajja, ajja.

gn > nn: tēnnap.

dn > nn: fekünni, foganni, szōnni.

— Nēm szogtunk mink lēfekünni a tyúkokká. (Kanizsa)

— Foganni mernék, hogy ēfelējtöttē anni a malacoknak. (Martonos)

— Szēnni kó a zōdbabot, mē elérík. (Kanizsa)

gyn > nn: hanni.

— Hanni kő, maj mōg unnya. (Adorján)

Előfordul még a következő mássalhangzó-változás:

k > g: gunyhó;

n > ny: nyōl, nyōstíny, szappany;

dj > ggy: tuggya, haggya, tagaggya, ragaggya;

tj > ty, > tty: hajtya, fattya, falattya;

— Tuggya mink szōgínyōk vagyunk, nēm birjuk mink aszt a módit. (Adorján)

— Nēm haggya abba aszt az ordibálást, ēz a fattya kōjke. (Martonos)

— Má bizony, kihajtya a libákat a part alá.

— Ēty falattya, ēz a gyerōk. (tetszésekifejezés) (Adorján)

3. Összeolvadásos jelenségek

A lakosság nyelvhasználatában az összeolvadásnak több fajtáját figyelhetjük meg:

a) Alaktani kötöttségű összeolvadást figyelhetünk meg akkor, amikor a *t* végű igéhez a felszólító mód *-j* jele kapcsolódik. Ilyenkor a *t + j* helyett *ss* vagy *cs* (*ccs*) hangot ejtenek. Pl.: fut + *j* > fuss, hass, láss stb. Nincs eltérés a köznyelvi normától.

Palatalizációs jelenségek:

Az *n* palatalizációja általános.

Előfordul:

A szó elején: nyöl, nyöstíny.

A szó belsejében: igényes, vonyó, téknyő, szerénycse, fonyatos, vonyít.

4. Mássalhangzók megnyúlása

Megfigyeltük, hogy az *l* hang intervokális helyzetben megnyúlik: belülle, előkellő, hálla, hállás, hálló, ingyenyéllő, meséllő, rulla, szallag, szöllő, termellő, tülle, vasálló, kánikulla, düllő, köpüllő, reszellő stb.

— Jó embör lött belülle. (Adorján)

— Röstöttem, hoty ojan előkellő úr táncol velém. (Adorján)

— Tülle osztán ott rohathat mindön, ingyönéllő vót a világ élétibe. (Martonos)

Megfigyelhető még néhány mássalhangzó geminációja intervokális helyzetben:

j > *jj*: mögijjett, hëjjük;

p > *pp*: köppený, köppű;

k > *kk*: órakkó;

z > *zz*: közzé (névutó)

A *s* végű mellékneveknél, ha módhatározó ragot vesznek fel, az *s* ikerítődik: bizonyossan, erőssen, pontossan, rendessen, sóssan, lucskossan, vizëssen, zsírossan.

— Édösanyám jó paprikássan mög zsírossan főzött mindég. (Kanizsa)

— Ojan mézes-mázossan beszét, hogy ehitem. (Martonos)

— Éccé osztán, mikó éccaka vittük a dohánt, tanákosztunk a finán-cokká, oszt nagyon mögijjëttem, hát nem bëlëestem úty ötöze-tëssen a kanálizsba. (Adorján)

A *s* végű melléknevek közép- és felső fokában az intervokális *s* szintén megnyúlik: beszédëssebb, erőssebb, kevéssebb, kissebb, sóssabb, leg-bisztossabb, lëgegissigëssebb.

- Erőssebb vót mindég nálam. (Kanizsa)
- A kissebbik fijam kevéssebbet betegösködött, ü egíssigösebb vót mindég mind a nagyobbik. (Kanizsa)

5. A kiesés jelenségei

Az azonszótagú l kiesése ennek a nyelvjárásnak is sajátja. Élő és ható jelenség, még az iskolázottak nyelvhasználatában is.

Ha az l hang hosszú magánhangzó után következik, az l kiesik és a magánhangzó még jobban megnyúlik. Pl.: kināta, megāt, tāca stb.

- Tán azzt várod, hogy tácán hozzam a munkát? (Martonos)

Ha az l rövid magánhangzó után következik, az l kiesik, a magánhangzó pedig megnyúlik. Pl.: bēpöröte, árúkodik, bēütette, bót, bōcsō, dógozik, ēfogy, ēkēzd, ēlustul, ēmén, fót, fōtos, fōd, gyümōcs, indūt, kō (= kell), kúcs, kūd, otthonrú, Jóskátú, sūt (= sült), szavāta, tűzzē-vassā.

A j kiesésére is van példánk: nyút, péva, gyút, gyütt.

- Nem nyút a sōmmit a szōgínynek. (Martonos)
- Pévás sárrā jó bētapasztottuk a ház végit. (Kanizsa)

A zárt szótagbeli nazális is néha kiesik: píz.

- Nēm sok píz van a házñā. (Kanizsa)

Ez a nyelvhasználat következetesen elhagyja a toldalékok végéről az l, r, zt, t hangot: házbu, udvarbu, fāru, ajtōnā, tányirbu, körōsztūtñā, kúthō, orvoshō; avvā, kézze, kútnā, ablakñā, hásztú, késztú (= kézalú), alú, hátú; aggyā (= adjál), jó (= jól), fō (= föl); ēccē (= egyszer), kéccē (= kétszer); akkō (= akkor), máskō (= máskor); azēr, mēgin, mēr. Sokszor megtörténik, hogy a t hanggal a r hang is elmarad: pizē, sōjē, tējē.

- Ēccē osztán tanākosztunk a körōsztútñā a financokká. (Adorján)

Mindezek a jelenségek az egyszerűsítésre való törekvéssel, az energia megtakarítására való törekvéssel magyarázhatók.

- Mē nēm gyüttē ē? (mindenütt!)
- Pizē, mindōnt mōg löhet vōnni. (Adorján)
- Ēkūttem a gyērōkōt tējē. (Martonos)

Több esetben előfordul, hogy elhagyják a szókezdő z-t is: áptojás, áporēssō.

Megfigyeltük, hogy sok esetben a z hangot n hanggal helyettesítik a -hoz, -héz, -hoz ragban: bírōhon, kúthon, hászthon, iskolāhon, kōs-síghōn:

- Mink nem messze lakunk az iskoláhon. (Kanizsa)
- Biróhon, nem szívessen mönt ē a szögíny embör, mē a mindeg a gazdának a kézihő jáccott. (Adorján)
- Édesapám kisübb béát a kössíghön szögáni. (Kanizsa)

Ugyanilyen következetesen elhagyják a -ban, -ben határozórag n-jét: iskolába, éssöbe, sárba, levesbe, házba.

- Bizony mönni köllött a dohánnyá éssöbe-sárba. (Adorján)
- Szeréssük ha sokféle zöccsíg van a levesbē. (Kanizsa)

6. A hiátus töltésére

Megfigyelhető a j hang használata: fija, mija? (= mi az?), kija? (= ki az?). (mindenütt!)

Használatos a hiátusöltő h hang is: fuharos, fuhar, rēhomás. (mindenütt!)

A NYELVJÁRÁS FONÉMARENDSZERÉNEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A magánhangzó-rendszer

E tájnyelv hangzórendszere a következőkben tér el a köznyelvitől:

— Ę-ző a nyelvjárás, a középzárt ě-t minden településen megkülönböztetik. Az ě megterheltsége igen nagy az e hang rovására. Ez a fonéma képzési mozzanatai szerint a köznyelvi é párja lehetne.

— Elterjedt a labiális ő-zés. Ez adja ennek a nyelvjárásnak másik jellegzetes sajátosságát. Többnyire ě hang helyett használják.

— Megfigyelhető a hosszú ē használata. Ez a hang leginkább a l, r, j előtt pótlónyújtásos helyzetben jelentkezik. A képzés időtartama sokkal hosszabb, mint a rövid e-é. Egy árnyalattal magasabb nyelvallású is nála.

— Elterjedt az ajakkerekítéses, hosszú ā hang. Képzését tekintve a köznyelvi á párja lehetne: āra (= arra), hāgat (= hallgat).

— E tájnyelv kedveli a hosszú magánhangzókat. A köznyelvi rövid i, u, ü helyén sokszor az í, ú és az ű jelenik meg.

— A hosszú é hang megterhelése nem nagy. Helyette sokszor i-t használnak.

— Az ü hang helyett néha i-t ejtenek: kilső (régi alak), vagy ő helyett a hosszú í-t: csív.

— Az i, u, ü hangzós egytagú szavakat -n határozóragos alakjukban hosszan ejtik: vízön, kúton, tűzön stb., de rövid, ha a szó birtokos személyragot vesz fel: vízem, kutam, tűzem.

— Eltér a köznyelvi normától, hogy a hangsúlyos szótagbeli magánhangzót megnyújtják: kör, póstás, dícsír stb.

A veláris mély magánhangzók csak annyiban térnek el a köznyelvi használatmódtól, hogy a tájnyelvi használatban pótlónyújtásos helyzetben megnyúlnak.

Zártabbá válási tendencia észlelhető, pl.:

- a helyett néha zártabb o-t használnak: osztán;
- az e, é hangok helyett a zártabb i, í-t: kinyér, píntek, enyim;
- ó, ő helyett a zártabb u, ú használata: túrú, rúlam, ú, úk, túlem.

Képzőkben vereség, nehésség stb. általános.

Jelen van a hangképzésnél a külső és belső hanganalógia.

A hangúr megszüntetésének két módja figyelhető meg:

- a) az ejtéskönnyítő mássalhangzó betoldása: j. és h: dijó, fijú; rēhoma stb.;
- b) valamelyik magánhangzó kivetése: lenti + i = lenti; oda-ad = odád; tuggy' isten stb.

Az illeszkedés ebben a nyelvhasználatban is előreható, vagyis a tő szabja meg a toldalékok magánhangzójának minőségét.

Diftongust ez a tájnyelv nem használ. Egy-két esetben hallottuk csupán: széep, tiisis (= te is) szavakban.

A magánhangzós realizációk többnyire azonosak minden helységeben, csupán a megterhelésben tapasztalható némi eltérés. (Lásd: A nyelvhasználat magánhangzójának gyakorisága helységenként c. táblázatot.)

A használt magánhangzók a következő táblázatban foglalhatók össze:

	Mélyek				Magasak			
	rövid	hosszú	rövid	hosszú	rövid	hosszú	rövid	hosszú
Zártak	u	ú	—	—	ü	ű	i	í
Félig zártak	o	ó	—	—	ö	ő	ë	é
Nyíltak	a	ā	—	—	—	—	e	ē
Legnyíltabbak	—	—	—	á	—	—	—	—
	Ajakkere- kítéssel		Ajakkere- kítés nélkül		Ajakkere- kítéssel		Ajakkere- kítés nélkül	

A mássalhangzó-rendszer

A mássalhangzó képzése teljesen megfelel a köznyelvinek, de felhasználásában nyelvjárási sajátosságokat mutat.

A mássalhangzók fonémaállományában az ly hiánya jelent eltérést a köznyelvi állapottól. Az ly hiánya a j fonéma megterhelését növeli. Ezt eredményezi a lj hangkapcsolat teljes hasonulása is: ajj, átajjábú stb.

Előfordul az *ly* depalatalizálódása: sölöm, némellik, luk, lukas stb. szavakban. Mindegyik helységben ingadozás tapasztalható a hely szó ejtésében: hēj/hél.

Az *l* hang a szóvégen: babráll, cséréll, beszill.

Igazodás tapasztalható a *s* hangok képzésénél: iskola, istálló, valamint a *nk* és a *ng* hangkapcsolatnál az *ing*, *inkább* szavakban.

A hangok hasonulásában a köznyelvi használattal szemben egész sor hasonulási esetet figyelhetünk meg. Az összefoglalóban helyszűke miatt nem soroljuk fel újra őket. (A feldolgozásnál részletesebben foglalkoztunk velük.)

A hasonuláson kívül figyelemreméltó jelenség még:

- a *n* hangpalatalizációja általános: nyöl, igönyös, fony stb.;
- néha a *d* depalatalizálódik: térgyél, gyug;
- a *sz* réshang helyébe *c* affrikáta lép: acat, voncol;
- a *s* réshang helyett *cs* affrikáta is használatos: csekíjj, naccág stb.

A mássalhangzók megnyúlásánál a következőket tapasztaltuk:

- az *l* hang intervokális helyzetben megnyúlik: béllüle, szallag, tülle.

Megfigyelhető még néhány mássalhangzó geminációja: *j* > *jj*: hējjük; *p* > *pp*: köppený; *k* > *kk*: órákkó; *z* > *zz*: közzé (névutó).

A *s* végül melléknevek ha módhatározó ragot vesznek fel, az *s* ikerítődik: érössen, vízéssen, lucskossan.

A *s* végű melléknevek közép- és felső fokában az intervokális *s* szintén megnyúlik: kissebb, sóssabb, lékbisztossabb.

Az azonszótagú *l* kiesése tendenciaszerű. Ha az *l* hang kiesik, az előtte álló magánhangzó megnyúlik: émút, táca, küd, otthonrú, Jós-kátú stb.

A toldalékok végéről következetesen elhagyják a *l* hangot: hászbú, ajtóná.

Általában a szó végéről elmarad a *l*, *r*, *t*, *z* hang: avvá, éccé, fájér, tējé, a' (= Jó embör vót a'.)

Megesik, hogy elmarad a szókezdő *z* hang: áptojás, áporesső, de minden esetben elmarad a határozórag *z*-je is: orvosó, hászhó.

A *z* hangot sokszor *n*-vel helyettesítik a -hoz, -höz, -höz ragban: bíróhon. hászhon.

Hangstatisztikai tájékoztató

A magán- és mássalhangzó fonémák használati arányának (megterheltségének) kimutatására 1000 hangból álló szöveget elemeztünk mindegyik helységben.

Az elemzés eredményéből megállapítottuk, hogy a hangok megterheltségének eloszlásában nincs nagyobb különbség a köznyelvi és e tájnyelvi használat között.

Amíg a köznyelvben általában 1000 hangból 58 a magánhangzó és 42 a mássalhangzó, addig az elemzés eredménye szerint e tájnyelvben a mérleg a magánhangzók oldalára billen. (Nem számottevően!) A fonémák használati aránya e tájnyelvben átlag 64 magánhangzó; 36 mássalhangzó az 1000 hangból álló szegmentumban.*

*A használt mássalhangzók a következő táblázatban
foglalhatók össze*

Képzés helye	Zárhangok			Réshangok		Affrikáták			
	oralis (száj)			zöngés	zöngétlen	zöngés	zöngétlen	r	l
	zöngés	zöngétlen	namalis (orr)						
bilabialis	b	p	m						
labiodentalis				v		f			
dentalis-alvaolaris	d	t	n	z	sz	dz	c	r	l
alveo-palatalis				zs	s	dzs	cs		
palatalis			ny			gy	ty		
palatovelaris	g	k		j					
laringalis				h					

* Mint mindegyik statisztikai kimutatásnál, a minta kis terjedelme miatt, az általánosnál óvatosaknak kell lennünk.

Hornyik Miklós

MÉSZÖLY MIKLÓS

Mészöly Miklós háborús tematikájú műveinek sorát a *Papúr* című novellája nyitja meg. Akárcsak a *Déli szél*, a *Képek egy utazás történetéből*, az *Agyagos utak*, a *Tragédia*, a *Befejezhetetlen*, a *Csöndes délután*, a *Film*, az *Emkénél* című elbeszélése s a *Bunker* című drámája, a *Papúr* sem a háború megrázó eseményeinek közvetlen megjelenítése, hanem a kataklizma-árnyékolt emberi kisvilág közelképe. Mészöly három évtizeddel a történelem visszaforgása után, a *Nyomozás 1—3* kegyetlen kisnovelláiban idézi meg a drámai képtelenségek korát; korábbi műveiben az emberi viszonylatok széthullását, az egyes ember elmagányosodását, elidegenedését, a háború-okozta torzulásokat írja meg. „A háborúnak igazi élményei még csak álméletünknek kísértő víziói közé tartoznak”, írta Kuncz Aladár öt évvel az első világháború után. „A távlat még nem elég nagy ahhoz, hogy ébrenlétünk óráiban hozzá merjünk nyúlni. A háború igazi megélői némán jöttek vissza, s egyelőre némák is maradnak.”¹

A *Papúr* (1945) már jellegzetes Mészöly-novella, tárgyilagos beszámoló egy köznap „eseményről” (hiszen még eseménynek sem nevezhető): egy katona betér egy falubeli borbélyhoz, hajat vágat, továbbmegy. Az ő megfigyeléseit rögzíti az író.

Ezek az észleletek a diagnosztikai leletek pontosságával írják le a hétköznapi fasizmus tüneteit. A finomkodó, szenteskedő borbélymester alig tettenérhető szadizmusát, ahogyan az inaslánnyal bánik. „Bogárkám, hát forrázóvizet kértem? Olyan nehéz ezt megérteni?”, kérdezi a mester a gyereklánytól, „s ahogy a lábast segítette fogni, a lány keze csuklóig belenyomódott a vízbe.” Később teát főzet a lánnyal vendégének, a szokatlanul bő köpenyben, széles karimájú kalapban megjelenő Papúrnak (reverendát takar ez a köpeny? Papúr a Bibliát idézi), és sürgetőleg rá szól a gyerekekre: „Siess már... Megvárod, míg kihül? — s a szüntelenül csattogtatott ollóval, mintha csak igazítana rajta, belenyírt a lány lelógó hajába”. Mindössze ennyi történik. Hangsúlytalan monotoníával. Ha azonban a novella minden egyes mondatát figyelmesen elolvassuk, Mészöly banalitásokat állóképpé merevítő mikrorealizmusának jelentéshordozó és jelentés-felfokozó szerepére figyelhetünk fel.

A borbély szerepjátszását már bevezetőben így érzékelteti: „A félrehúzott függönyt száraz ujjcsettintéssel engedte vissza a helyére, s moz-

dulatai szinte állandóan ilyen ok nélküli ügyeskedést hangsúlyoztak". E marionettfigura igazi természetére egy-két kegyetlen mozdulatából következtethetünk; Mészöly azonban távolabbi utalásokkal is jellemez. Az ájtatoskodó, édeskés modorú férfinak „nehéz a lehelete”, „szigorú gyengédséggel” simogatja meg a lány arcát stb. Semmiségek ezek, apróságok, egyszerű jelzők — egy valamennyire is érdekes történetet elmondó novellában. Itt azonban nem semmiségek, nem egyszerű jelzők, hanem *jelzések*. Mészöly a cselekmény elhalványításával a *járolékos elemek szerepét növeli meg*: a kiüresített novellateret néma képekkel, apró részletrajzokkal, beszédes tárgyleírásokkal népesíti be. Ezek a csendéletek és tárgyleírások elsődlegesen nem az ábrázolás hitelességét szolgálják — bár karcolatlan tisztaságú, realista pontosságú optikai ábrák —, hanem az ábrázolásnál művészileg magasabb szintű *megidézést*.

A borbélyműhely szagokkal teli hősége, a pamacsok, krémek, tubusok, szappanok, kölnifújtatók, üvegcsék és törülközők egy szenteskedő mester franciskánus műhelyének légköre helyett, egy bordélyház fülledt légkörét érzékeltetik, s ez a felfedés már nem a korai novellákra jellemző külsőleges ábrázolás eszközeivel történik (bár nyílt utalást is tesz rá a katona), hanem a *tárgyak, a függönyök jelbeszédének* útján, a *tárggyiasított atmoszféra* megidézésével. Hogy Papúr mit művel, művel-e valamit a lánnyal odakint a konyhában, nem tudhatjuk pontosan; a kintől érkező jelzések többféleképpen értelmezhetők.

A háború könyörtelenségét a faluba érkező katona szemével ismerjük fel az elnéptelenedett település néma képeiben. „A zegzugos kanyarodók önmagukba forduló magányt sugároztak, a nádfedelek fekete sávjai az ítélet pontosságával rögzítették a házak körvonalát.” — A továbbmenetelő részlegek behavazott lábnyomának jeltelen, üres látványát a falubeliek jégbe dermedt tárgyainak látványa követi: „A templomtér közepén behavazott kerek kút állt, jégtömbbé növekedett vödörrel az itatóvályúján; akár egy sarki karaván elszórt maradványa. A templom fatornyja feketén nyúlt a magasba, a kórus ablaka kitorve”. Néhány mondatban az egész háború.

Ezek a közlő, kijelentő, mellérendelő szerkezetű mondatok *grammatikai funkcionáltságukkal* is vigasztalanságot, reménytelenséget szuggerálnak, mint általában minden nem változó, állandósult nyelvi szerkezet; és *többszörösen értelmező szerepűek*. Az Egyetlen Valakire hivatkozó borbély („Nem a magad ura vagy”, mondja kétértelműen a konyhából belépő gyereklánynak), s a Bibliát egy hasonlóképpen kétértelmű mondatban idéző Papúr embertelen mikrokozmoszát (visszautaló formában) a bevezetőben láttatott *behavazott kerek kút, a feketén magasba nyúló fatorony, a kitorv ablakú kórus jelképezi*. Mészöly az ítéletmondó pontosságával fogalmaz.

Mondanunk sem kell: ennek a többértelmű tárgyiasságnak már semmi köze sincs ahhoz az allegorizáláshoz, amit a *Farkasok* című novellában megfigyelhettünk. (Ott egyetlenegy allegorikus célzatú mondat értelmezte az egész cselekményt.) A *Farkasokban* az idő „érzelmessége” (vagyis az arra való hivatkozás, hogy „nincs semmi érzelmesség benne”) és a farkasok célzatos jellemzése maga volt a nyílt megszemélyesítés. A *Papúr* című novellában a kanyarodók „önmagukba forduló magánya”

lelkiállapotot is kifejező *objektív kép*. Az „ítélet pontossága” sem allegória, hanem *logikai reaktivitásra készítő hasonlat*, az érzéketes leírásnál szárazabb, fogalmibb közlés *eltávolító-értelmező* szerepű jelegyüttese.

Mészöly az allegorizálás célzatosságát a logikai értelmezés nyíltságára cseréli fel. Az olvasó emotív azonosulása helyett *az olvasó ítélőkészségének aktivizálását* tartja fontosnak. *Papúr* című novellája egyértelműen azt sugallja: az írónak nem szépen és érdekesen; pontosan kell fogalmaznia.

A *Képek egy utazás történetéből* (1953) az elbeszélés hagyományosabb formájában, frontra utazó újoncok elszemélytelenítésének történetét mondja el, cselekvésszabadságuktól megfosztott, egymásrautalt fiatal emberek tehetetlen védekezését, gyermeteg játékokba menekülő szabadulásvágyát és tömeggé válását. Mészöly a hagyományos realista ábrázolás módszerét alkalmazva, párbeszédekben és eseményekre következő kommentárokból összegzi véleményét, nem kommentált miniatúra-rajzai azonban itt is az objektív jelképesesség jelentésgazdagító rendeltetését töltik be. Lélektani és csoportlélektani megfigyeléseinek valóságos tárháza a *Képek...*, mégsem zsúfolt írásmű. Tulajdonképpen kisműveltségű művészi és gondolati egésszé való összeillesztése, időrendet követő, egyetlen eseményláncolatot montázsoló rokonpárja a *Nyomozás 1—3* című kisregényének.

— Eredetiséget és igazságot csak a részletekben találunk! Részletet, minél több részletet! — mondja a *Vörös és fehér* című Stendhal-regény egyik szereplője, az öreg Leuwen, s Mészöly mintha ezt a tanácsot követné legtöbb művében, így a *Képek...* kisműveltségű megírásában is. Az újoncok betérnek egy vasút-közei kocsmába, „kemény arccal” isszák a méregnél rosszabb pálinkát (már utánozzák az „igazi” katonákat), s egy stendhali igazságot kifejező *részlet* jelzi a képtelen mártíriumot, ami sorsukká lesz: „A pult mögött porosodó üvegek sorakoztak; a kerek unicumos, a nyúlánk vermutos, a nemzetiszínű barackos. A habzó söröspoharat markoló kéz, *mint egy elhanyagolt szentkép* kókadózott a falon; a plakát kettészakadt már, de visszaszegelték”. A vonatablakból kietlen tájra nyílik kilátás: „T. lassan felállt, és a dróthálós, jeges ablakra lehelt. Éppen kelt fel a nap a síkság szélén. Olyan metsző, végtelen volt a kinti táj, mintha egy idegen bolygó tárult volna a szeme elé. Mozdulatlan kórószárazak, rokkant fák, egy félbehagyott, toronyforma épület — se magtár, se pajta”. Az újoncok beidomítottságát, a beidegződés-elgépiesedés folyamatát Mészöly egy katonai műszóval érzékelteti. A veszteglő vagonok mellett katona bámészkodik: „Unalmában előszedte a távcsövét (amit még az apja hozott a Pó mellől), és *felderítette* a terepet. Az arc érintésközelbe ugrott: Kölyök volt. Lassan lépkedett, nem is sejtve, hogy figyelik”. S a távcső gazdája rádöbben, hogy „*odakint*» ugyanígy lesz. Ha van távcső, először azzal. Megnézi előbb az arcát, a szemét a homlokát — és aztán elhúzni csak. Legjobb derék alá venni a célgömböt, valamennyit úgyis fölfelé ránt”.

Mészöly többértelmű tárgyiasságáról, többértelmű *mikrorealizmusáról* tettünk említést korábban. Térjünk vissza egy pillanatra a stendhali részlethez, de ezúttal más szavakat húzzunk alá a szövegben:

„A pult mögött porosodó üvegek sorakoztak; a kerek unicumós, a nyúlánk vermutos, a nemzetiszínű barackos. A habzó söröspoharat markoló kéz, mint egy elhanyagolt szentkép kókadozott a falon; a plakát kettészakadt már, de visszaszegelték”.

Frontra utazó katonákról szól az elbeszélés, és természetesen, hogy a Képek... megismétlődő motívuma a sorakozó. A kocsmapult mögött üvegek, tárgyak sorakoznak, s bár szövegkörnyezetében mindkét szó a helyén van, a katonák és az üvegek halvány, elmosódó vonatkozásba jutnak egymással. Az unicumos üveg valóban kerek, de a vermutos üveg választékos jelzője árnyalatnyilag eltér a hosszúkás vagy karcsú palacokk sztereotip jelzőjétől, ez az üveg nyúlánk. A barackpálinkás üvegnek pedig — újabb szemantikai ugrással — már nem is a formája, hanem a címkéje ötlik a szemünkbe: nemzetiszínű. Fontos megjegyeznünk, hogy Mészöly fogalmazása tárgyilagos, hiszen ennek az üvegnek a címkéje a jellemzőbb, nem a formája; de minősítései mégis észrevétlenül kimozdulnak, megbontják a logikai sort. Ezt követően, csak a söröspoharat markoló kéz megelevenedő látványa után tudjuk meg, hogy sörreklámot látunk; s a plakát képe sem statikus, hiszen a kéz kókadozik a falon, akárha élne. (Egy pillanatra Hitler hírhejt müncheni sörpuccsát is eszünkbe juttathatja.) A szentképre utaló hasonlat ebben a profán kocsmai környezetrajzban már kétségtelenül a profán mártíromság sejtése. S ha felfigyeltünk arra is, hogy nem a plakát, hanem a söröspoharat markoló kéz kókadozott a falon, akkor a zárómondat igei állítmánya, a visszaszegelték a kereszthalált asszociálja. A vermutos üveg jelzője (nyúlánk) választékos volt, s a katonák és tárgyak (üvegek) vonatkozásba jutását szolgálta; a visszaszegelték hasonlóképpen választékosabb a köznapi visszazögezték szóalaknál, s irodalmi visszautalása is van: az *Omagyar Mária-síralom* alliterációs sorára utal: „vasszegekkel veretel”.

Béla Miklós írja, hogy Mészöly „novellát, regényt már-már költőkre jellemző pontossággal szerkeszt”;² Alexa Károlyt bevezetőben idéztük, ő Mészöly kísérleteiben „a próza teherbírásának majdnem mániákus próbálgatását”-t ismeri fel; Horpácsi Sándor szerint Mészöly prózája „feszés, már-már kínosan kiszámítottnak tetsző próza”.³ Ezek a megállapítások kiegészítésre szorulnak. Mészöly „aggályos műgondja”, kínosan pontos fogalmazása ugyanis legkevésbé sem a magyar szépprózai ábrázolás ad absurdum folytatása. Csak a pusztá kísérletezés tényét rögzítve „a próza teherbírásának majdnem mániákus próbálgatása”. A kísérletezés eredményét tekintve magasrendű művészetetika program teljesítése: a létében és szubsztanciájában fenyegetett embert a lehetséges prózai kifejezőeszközök szuggesztivitásával magasabb öntudatra ébreszti, tehát számvetésre és szembeállításra készíti. — Horpácsi Sándor jelezte írásában, hogy Mészöly prózája „semmilyen elernyedést, de érzelmes azonosulást sem engedélyez az olvasónak”. S ki mondta a majdnemek, már-márok után a lényegét: „... ha valaki megszereti ezt a stílust, hálás lesz a szerzőnek, mert rájön, hogy felnőtté válik”.

Robog a szerelvény, senki se tudja, hová. Az állandó havazásban minden elveszíti „ismerős jellegét”. A síkság fölött varjúcspat köröz.

Egy kenyérhéjat elcsenő éhes kutyát a kenyérhéj gazdája pisztolylövéssel sebez meg; álmából ébredve megijed a vagonban neszező állattól, s a reflexei már jól működnek. Az újoncokat mindennap megszámolják, számbavesszik a „készletet”. Egyikük sem idősebb huszonöt évesnél, az sem, aki hatalmának mámorában a sor előtt ordít rájuk, miközben az „onánia önelégültségével” még az iramot is úgy fokozza, „mintha az utolsó pillanat kedvéért sietne”. A bizakodás, a derűlátás kötelező, s Mészöly egy mondatban adja meg magyarázatát: „Az ellátás észrevehetően romlik. Újabban énekszóval kell felvonulni az ebédhez”. S végül megérkeznek az újoncok, ünnepélyes parancshirdetés: „a tömött sorok közé csak törmelékképek hullanak be; egy vállpánt, egy fatörzs, egy fej, egy darab ég, egy vállpánt... Nézhetik egymáson a tarkólövés helyét”.

A *Képek*... kivilágított vagonablakok négyszögébe zárja a katonává — tömeggé — válás stációit. Éles vágásait, merész párhuzamait az *Agyagos utak* (1955) zsúfolt monológdrámája követi. Ebben az elbeszélésben megsokasodnak a szimbólumok, utalások, hasonlatok, a monológ hol tárgyiasan hideg, hol pedig líraian áradó, a cselekmény szálai szerteágazók, a történet egyre szövevényesebbé válik, s a két gyilkosság — Mára és a gépész megölése — végül is inkább értelmetlen cselekedté válik, mintsem belsőleg megindokolt tetté. Mészöly a *Farkasok* párhuzamos történetét írta újra az *Agyagos utak* párhuzamos történetében. Ott a „Valahol nagyon megmérgeződtem”, itt a „Nem bírok felejteni” az action gratuite magyarázata, mélyebb motiváltsággal, kínzóbb emlékekkel, vihar előtti feszültséget érzékeltető atmoszférával — ám a képlet képlet-voltát ez sem feledteti.

Az elbeszélés Aiszkhülosz sorait illusztrálja: „...a halál felidézi Erinyst / aki védi a rég megöltöttek ügyét / s megin' újabb vést köt a vészhez”. Mészöly novellájában a görög sorstragédia tételeessége, az elkerülhetetlen végzet kísértetiessége fogalmazódik meg. „Egyszerre reszketni kezdek; *muszáj megtennem*. A két mutatóujjam éppen a körmömig összeér — — —” Ivanics, az elbeszélés egyik szereplője földre dobja zsákmányát, a lucskosra ázott hatalmas kannyulat (miután az agyagbányában megölte a gépészt, Mária *szeretőjét* — de ezt az olvasó még nem tudhatja), a megölt állat üveges szemeit befröcsköli a sár, s Mária Kasszandraként mered a látványra: „...összekulcsolt kézzel ült a padkán, és nem vette le szemét a nyúlról”. Az elbeszélés narrátora két ízben is a vak sors megszólaltatója: „...tudom, hogy egyedül ő érthetne meg; de félek, hogy nem ő válaszol, valaki más lép ki a lisztfelhőből — *mintha minden pillanatban újra ismétlődhetne minden*”; „Mindegy, hogy hová nézel, árnyékok rádermed a földre, a kerítés deszkájára — ki mondaná, hogy egy ember? *A te kezed, a te lábad, a te homlokod, de hiába emeled fel őket, nem mozdulnak a sárból*”.

A történet elmondója Márát ok nélkül öli meg („*muszáj megtennem*”), Ivanics a gépészt féltékenységből, s Mészöly a két gyilkosságot a háború lelkiismeret-pusztító borzalmaival kapcsolja össze. Az igazi magyarázatot azonban az *Oreszteia* végzet-sugalló sorai adják meg: a halál felidézi Erinyst. Az *Agyagos utak* nagy evokatív erővel a *Berta nővér* „titokzatos”, „rejtélyes” túlírtóságát s a *Farkasok* allegorikus tételeességét ismétli meg.

A *Tragédia* (1956) nem zsúfoltságával vagy tételelességével, hanem pestiesen frivol párbeszéd-részleteivel és szándékolt naivitásával vált ki belőlünk ellenhatást. Andrist elviszi a Gestapo — a novella elején még ilyen fogalmazásban: „A férfit éjszaka vitte el a rendőrség”. Judit és Marika (gunyoros hangnemben, vagy komor hangon) súlyos közhelyeket váltanak, s ilyeneket mondanak egymásnak: „Nem is tudod, milyen istenit mondtál”; „Barátom, micsoda férjeink vannak!”; „Milyen utolsó vagy te is... — kedvetlenedett el Judit”; „Ugye megbántottalak? — Dehogya bántottál...”; „Angyal vagy”, mondja Marika Sanyinak. — Ebben a novellájában Mészöly a beszélt nyelv üresjáratát híven lemásolja, holott művészetére minden inkább jellemző, mint a naturalizmus, a tükrözés, vagy másolás. A *Tragédia* intonatív bevezetője az ítélet pontosságával közli a történeteket: „A férfit éjszaka vitte el a rendőrség. A szögletes, fekete Studebaker keresztben állt meg az úttesten, reflektorával megvilágította a bérház tűzfalát. A kopár falból kályhacsövek szűrődtek ki a levegőbe, némelyike derékszögben megtört, s fölfelé meredt, párhuzamosan a fallal. A világítóudvar függélyes csíkja varratként nyúlt le a földig”. — „Andrist” elviszi a Gestapo, néhány nap múlva azonban hazabocsátják, mert tévedésből tartóztatták le; de mielőtt hazatérne, Marika, Sanyi és Judit kínjukban-félelmükben berúgnak, s ilyeneket mondanak:

- „— Andris egészségére!
- A Studebaker egészségére!
- Formidable! A Studebaker egészségére!”

Pedig aggódnak Andrisért valamennyien. Novellát sietősebben félreírni nem lehet, mint ahogy Mészöly a *Tragédiát* félreírta. Andris presszó-színvonalú bölcselkedése, kisdíakos nyafogása és maga-kelletése elviselhetetlen. Szerb Antal mondta, hogy „az egyszerűség a legveszedelmesebb affektáció”. S Hemingwayről, hogy néha már „olyan egyszerű, mint egy nyolcéves kislány”.⁴ Mészöly azonban nemhogy egyszerű, vagy naiv, hanem kondenzált gondolati tartalmakat képekbe sűrítő, *elrendelten intellektuális alkatú író, olyannyira, hogy az ártatlanságot, az egyszerűséget, a naivitást megjelteni-ábrázolni nem is igen tudja.*

Pályi András találóan írja: Mészöly humanizmusának „valósággal orientációs központja” az ártatlanság; az *ártatlanság védelmében akar szólni*, „ez az, amit minden írásában ott érzünk, s némelyikben szinte kultikus tisztelettel szól az ártatlanságról”.⁵ A *Papúrban* az inaslánya, a *Képek*...-ben a játékhoz visszatérő fiatal katonák a kiszolgáltatott ártatlanság megtestesítői, novelláinak legtöbbszörében a fiatal nők, a gyerekek. De erről a kultikusan tisztelt világról Mészöly csak képekben, jelzésszerűen, vagy a „népmese anyanyelvén”⁶ tud hitelesen szólni; részletrajzai elnagyoltak, mesterkéltek. A kismacsakaként doromboló Marika, a pipázó, vadászkönyveit olvasgató Sanyi meg a pubifíú Andris végső soron halálos veszélyben élő felnőttek, még ha *ártatlanok* is; a történetben ez a döntő mozzanat; kisviláguk megrajzolása éppen ezért nem lehet *naiv*. — Megközelítőleg hasonló problémákat vet fel Déry életműve

is. A *Felelet* Nagy Júliája, a *Befejezetlen mondat* Krausz Éviye, a Köpe Bálintok és Rózsa Péterek szemebetűnően sematikus alakok a Farkas Zenók, Wavra tanárok mellett. Déry a Farkas Zenó-típusú dupla homlokú értelmiségieket tudja ellenállhatatlan művészi erővel, belsőleg is hitelesen ábrázolni, a Köpe Bálintok ábrázolásában túlzott leegyszerűsítésbe téved.

Mészöly *Tragédia* című novellája nem műalkotásként, csupán etikai elveinek jelzeteként érdemel figyelmet.

Az *emberi kisvilág nem geometrizálható*, mondja Andris, a keményebb ítéleteket, kérlelhetetlenebb igazságokat számonkérő Juditnak: „Te ugyanúgy meg akarod dermeszteni az erkölcsöt, a lelkiismeretet, mindent, mint azok, akik nem is köpnek rá. Azt hiszed, ez nem erőszak?” S ez igen fontos felismerés. Ideológiai nyelven úgy is fogalmazhatnánk: a szélsőbalra tolódás valahol már jobboldal; a vakhitű, erkölcsös aszketizmus a vakhitű, erkölcsstelen fasizmussal jut közös nevezőre; *célviláguk* merőben más, az emberre gyakorolt *elnyomórító hatásuk* azonos. Judit továbbmegy: „...mondd meg: lehet az ártatlanságot ugyanazokkal a szavakkal védeni, mint amikkel hazudunk? Lehet ugyanúgy bizonygatni...? Egy csepp hazugság, akárhol, akármiben, nem forgat fel mindent?”

A novella a személyesség krédóját állítja szembe a személytelen hatalommal, s ez Mészöly életművének egyik vezérlő gondolata: csak az megbízhatóan hiteles és emberszabású, aminek személyes érvénye van. „Az autó, értitek? Ahogy az végigment a téren... Annak már nem volt köze személyekhez meg ügyekhez”, mondja Judit, máshelyütt pedig így szól: „...nem is a vádra, bíróságra gondolok most... az mind *Studebaker*, azzal nem tudok vitázni, az rajtunk kívül van...” — Marika a nem geometrizált emberi kisvilág minden körülmények között való megvédését hangoztatja: *a személytelen hatalommal nem vehetjük fel a harcot, de a logikáját, a démoniáját — ha ellenállunk — nem kényszerítheti ránk*. Ehhez nincs eszköze, fegyvere. A *Studebakerral* szimbolizált személytelen hatalom az egyént megfoszthatja szabadságától, életétől, ehhez megvannak az eszközei, de az ember a végsőig is megőrizheti méltóságát, tisztaságát, önmagát. „Mi az, te tréningruhában alszol?”, kérdezi Marika Judittól. „Látod, ez a te bajod. Ez, amit nem szabad... így görcsösködni! Ha jönnek értünk, hát jönnek. De addig hálóingben alszunk. Engedd el magad”.

A személyesség a hitelpecsétje mindennek, s az emberi kisvilág az egyetlen menedék s otthon — Mészölynek azonban nincsenek illúziói, tudja azt is, hogy a kisvilág kalitkájában, *szűk kamrájában* a magány leselkedik, a közösségi kapcsolatokra vágyó egyén vegetatív lecsonkítása ez, a méltóbb élet korlátozása: „Judit félt a sötétől, meg vágyott is rá. »Legalább nem bámulhatnak bele az ember pofájába — mondogatta; de mindjárt hozzá is tette tárgyilagosan: — Viszont annál zavaratalanabban bámulhat az ember a saját pofájába«”. A kör bezárul: innen nincs kiút. Csak a vigasz marad, hogy az ember zavartalanul bámulhat a saját *nem eltorzított* pofájába. És a remény, hogy megőrizve azonoságát, a szabadság lehetőségéről sem mondott le.

A *Befejezhetetlen* és a *Csendes délután*, ez a két novella-remek, valóság-hű környezetrajza, logikus cselekményépítése, klasszikus realista felfogásban ábrázolt szereplői ellenére, jelentésgazdag *metaforikus szerkezetté* válik az irodalmi művek úgynevezett negyedik struktúrájában, az olvasói befogadás folyamatában. A betű szerinti jelentésükön túli *jelképes* jelentésük a fontos; művészi érvénnyel igazolják Mészöly Miklósnak azt a felismerését, hogy „A valóság »valaminek« a parabolája is mindig”, tehát „minden modellként is megéled számunkra”.⁷

A *Befejezhetetlen* (1956) az egyetemes otthontalanság parabolája.

Hőse (de hisz teljesen alkalmatlan ez a megnevezés: múlt századi eszményeket balzsamozó; hány igazi „hőse” van a mai prózának? humanoidái csak „alakok”, „személyek”, „figurák”, vagy pedig, miként Ottlik Géza mondaná mosolytalan iróniával: „ürgék”), a narrátor gyermek-, ifjú- és felnőttkorának hármashangzatából az otthontalanság feloldhatatlan disszonanciája hallatszik ki. Kezdetben csak sejtelemszerű félhangokkal, később egyre nyugtalanítóbb, egyre élesebb, fűlsértő monotoníával.

A *Befejezhetetlen* stílusa rendkívül fegyelmezett, az indítósortól a zárómondatig egyazon intenzitású. Mészöly a feszültségfokozás mestere: *nem fokozza a feszültséget*. Észrevétlen nyelvi hatásmóddal: fonostilisztikái, egyhangúsággal dinamizál. Szabó Dezső lávázó hangorkánja a dobhárttyánkat ostromolja, árnyalat-süketé tesz. Mészöly dísztelen kijelentő mondatai elmozduló jelzőire, hangsúly-kihagyásaira vonják a figyelmünket. Higgadt mondatkultúrája felzaklat, akár a bádogtetőn doboló esőcseppek.

Sorsértelmezés és létélmény-megidézés ez a novella. A valóság egy-szeri és konkrét mozzanatainak modellé éledése: a huszadik századi ember, az „ürge” odisszeája, akinek egyetlen Kalüpszó-szigetét, az otthonát is süllyesztőibe nyeli a csak kis kezdbetűvel írható történelem, s aki gerendás padlás-beugróban, elhagyott járványkórházban, ponyvával letakart, ködben dübörgő teherautóban találhat ideiglenes menedéket magának.

Tamási Áron Ábel-trilógiájában van egy szállóigévé vált mondat. Ábel kérdésére, hogy mi célra vagyunk a világon, a fiatal néger így válaszol: „Azért..., hogy valahol otthon legyünk benne”. Ábel megfogadja a tanácsot, s hazatér falujába, az Olt vize melletti nagy káposzta-termelő faluba. — A *Befejezhetetlen* című Mészöly-novella (s az utóbbi évtizedek világtörténete) azt példázza, hogy az embernek nincs többé ilyen otthonos faluja, nincs *hová* hazatérnie. A történelem az emberi kisvilág fixpont-eltolódásainak kardiogramját rajzolja szüntelen, ürge-impérium-változások, ürge-deportálások, ürge-kitelepítések, ürge-inter-nálások, ürge-menekülttábor-létesítések egymásutánját. Nemzeti létterelméletek, világnézeti-„eszmei” megoszthatatlanságok terrorjával, szem-bemeredő célvilágoknak a megtévesztésig azonos eszközével: az ősember, illetve az ősmajom bunkójával. Íme egy metszet Mészöly novellájából: „Az utcák két oldalán, amelyek ide torkolltak, katonák vonultak kis távolságra egymástól, szorosan a házak mellé húzódva, s valahogy az egész térre ráerőszakolták a csendet. Ez a csend volt a legszörnyűbb, és hogy nem csináltak semmit, még a kapuk mögött állókat se bántot-

ták, csak a csizmájuk kopogott tompán, és mindig újak jöttek a helyükbe. A fegyverüket lógatva vitték a jobb kezükben, mint az óriásmajmok a dorongot”. — S egy újabb részlet: „A katona megállt a bódék mellett, megbontotta elől a köpenyét, dőngetni kezdte a mellkasát, egyre vadabban dőngette, mély torokhangon ordított, a puskáját előre-hátra lóbálta. Erre az egész tér megtelt katonákkal, és darabokra törték a három bódét. Végül a parancsnok előhúzott a romok alól egy véres szőrfarkot, s feldobta a levegőbe”.

Mivel kiszakított szövegrészek, az idézetekből arra lehet következtetni, hogy Mészöly novellája egyfajta swifti vagy kafkai parabola, amelyben az Utca, a Tér, a Csend, a Csizma, a Dorong, egyszóval *minden* nagybetűvel írható. Erről azonban szó sincs, a *Befejezhetetlen első jelentésszintjén minden elemében realista mű*. A városba érkező katonák az első világháború után, az Antant által Magyarországra vezényelt intervenciós (gyarmati) csapatok katonái; a véres szőrfarok egy Foncsor nevű komondoré volt — megbújt a bódék mögött, s neszezésével megrémítette „az egész térre ráerőszakolt” csendben vonuló katonákat. A valóság valaminek a parabolája is mindig.

„Gyermekkoromban egy éjszaka katonák jöttek a városba, *pedig nem volt háború*. Anyám akkoriban hordta a második gyermekét, a húgomat. Szekrényemben már készen várták az elnyűtt, széttört játékok, előre őrizgettem neki, s csak vasárnap játszottam velük, hogy épségben maradjanak.” Így kezdődik a novella. A hangja személyes, mégis *távoli*. Ebben a hangnemben folytatódik, s így is fejeződik be: „Kint a betonúton még nagyobb, emeletes teherautók dühörögtek el mellettünk és vad szirénázással előzték egymást... Később lassú derengés tört át a ködön, de nem tudtuk, hogy merről. Mintha a fekete föld villódzott volna. Ettől kezdve csak suttogva szóltunk egymáshoz. *Pedig nem volt háború*”.

Tárgyilagos hangon szól hozzánk a narrátor, s ez a távolságtartó tárgyilagosság megtévesztően hat: mintha magyarázatot adna. A narrátor elmondja az események egymásutánját, *a gondolatait azonban nem fogalmazza meg*. Sartre írta a *Közöny*ről, hogy csak látszólag én-regény, Meursault gondolatait nem ismerjük meg igazán; mintha telefonfülkéből beszélne, látjuk, hogy szól, s nyilvánvalóan értelmes amit mond, csak a szavakat nem halljuk...⁸ — Mészöly elbeszélője is szigetelt hangtérből beszél, szavait, *gondolatait* csak a már említett „negyedik struktúrában” halljuk, az értelmezés modelláló munkáját az olvasónak kell elvégeznie. Mint egyébként minden művészi alkotás esetében, amely létélményt sugall.

A példázatok igazát a művészetben az ábrázolás, a kifejezés, a megidézés elhithető ereje igazolja, semmi más; a megidézés művészi hitelpecsétje. A művész önnön személyességének fénykörébe vonja az emberi tudattól függetlenül létező valóságot, a természeti világ, a társadalmi lét, *a létezés* egészét. A művészetben nincs tehát objektív valóság; csak személyessé élt valóság van. Éppen ezért a művészet képlet-arszenálja, jelkép-készlete *egyedien* szubjektív logaritmustábla. S a művész számára nincs egyes emberen kívüli-fölötti „fentebb” tételeesség. Ha eszmévilágában más övezetekbe lép át, más hitet tanúsít, művei hazudtol-

ják meg; vagy pedig nem műveket fog megalkotni, hanem ideológiai szemléltetőeszközöket fog legyártani, éppen érvényes szabvány szerint. A művész mindenkor Prométheusz pártján áll, fegyvertelen vakmerőséggel, szemben az istenekkel. Napjainkban a már csak kis kezdőbetűvel írható istenekkel. Igazsága „szubjektív” igazság, közérzetébe ivódott sejtelem, inkább megérzés, mint meghatározhatóság, de mivel személyes hitelű („egyetemesen emberi”) rejtjel-továbbítás, rendkívül messzeható.

„A lélegző mitológia kiszámíthatatlanságában jobban tudok minden izemmel, kiegészítéseimmel elterpeszkedni. A realizmus, ha lélegzik, szinte »felfoghatatlanul« messze el tud menni, ha komolyan veszi magát”, mondta Mészöly egyik interjújában.⁹ — A gondolatsor folytatható. A társadalomtudományok soha olyan fejlettek nem voltak, mint ma, segédeszközül koncertterem-nagyságú elektronikus agyakat használhatnak fel, mégis, a korunkat *totalitásában* jellemző, példázatokra-jelképekre-képletekre is bontható felismeréseket nem a társadalomtudósok, még kevésbé az ideológusok, hanem a művészek mondták, mondják ki. „A logika a Világnak csupán *egy* törmeléke, amit külön kicsiszoltunk magunknak. A feltűnően tartós állításaink ezért elgondolkoztatóak, legalábbis”, olvashatjuk Mészöly *Vigilia*-beli jegyzetében.¹⁰ Miszticizmus? Fatalizmus? Egzisztencializmus ez? Nem „izmus”; szembenézés a homállyal. Hiszen Hermann Broch-hoz írt levelében maga Einstein is nyíltan kimondta: a lényeg rejtélyes: „A logikai forma... oly kevésbé méríti ki a felismerés lényegét, mint a versmérték a költészet lényegét vagy a ritmika és összhangzattan a zenéét. A lényeg rejtélyes, és mindig is az marad, csak megérezhető, de nem ragadható meg.”¹¹ A *Befejezhetetlen* című Mészöly-novella (a címe is sokatmondó) egészében ezt példázza; szigetelt hangtérből beszélő narrátora a *megérezett lényeg* törmelékét mondja el, a Világ logikátlan törmelék-darabját, a huszadik századi ember sorsát idézve meg. A novella képsorai, sűrítései, zárómondatai metafizikai jelentéssel telítődnek. A lényeg rejtélyes, csak megérezhető: „Később lassú derengés tört át a ködön, de nem tudtuk, hogy merről. Mintha a fekete föld villódzott volna. Ettől kezdve csak suttogva szoltunk egymáshoz”.

(A huszadik századi magyar próza reprezentatív műveinek ontológiai jelentésrétegét máig nem vizsgálta meg hitelt érdemlő tárgyilagos-sággal a határközi magyar kritika; valójában nem is világította át, csak a primer tartalmait. Pedig modern prózánk jelentéstartománya „negyedik struktúrájában” a leggazdagabb, lebontható lételméleti vonatkozásainak vannak olyan sugallatai, mint költészetünknek: Cholnoky Viktor *Tammúzá*tól, Csáth Apa és fiújától, Lovik *Árnyéktánc*ától kezdve, Babits kisregényéig, A *golyakalif*áig, Tersánszky *Ruszka Gyuriék karácsonya* című elbeszéléseig, Krúdy Őszi *versenyek* című kisregényéig, Füst Milán *A feleségem története* című regényétől Ottlik Géza novella-művészetéig, *Iskola a határon* című regényéig, Mándy *Mi az, öreg?* című művéig, Örkény, Rubin Szilárd, Hernádi, Mészöly prózájáig. Kosztolányi, Karinthy, Gelléri Andor Endre, Tamási Áron, Szentkuthy, Németh László, Déry művét a felsorolás hevében majdnem említetlenül hagytuk: az *Iszony* például nem csak a szüzesség regénye, hanem valami szakrálisnak a parabolája is.)

A *Befejezhetetlen* profán példázat, három evilági stáció-kép foglalata. A városba vonuló katonák elől a novella elmondójának apja ismeretlen helyre távozik. A kisfiú és Sandri nevű barátja a padláson találják rá: „Óvatosan léptünk be a *fénysávós homályba*. Vastag falákon pallók szeltek keresztül-kasul a padlást, *mintha alattuk mélység vagy süppedős iszap fenyegetne*; vastagon állt mindenfelé a malteros kötőrmelék meg piszok. A *padlásrekeszek lécfalas celláiba* sorba belestünk, de sehol se zörrent semmi. Csak mikor visszafordultunk, akkor torpan-tam meg: a bejárat fölötti gerendás beugróban apám bundás kabátját pillantottam meg; *ott kuporgott a kabát, fej nélkül, és előtte egy kicsi vaskályhában izzott a tűz*. A kályhából egy U alakú cső kacskaringózott a kéményfalba, s még azt is hallottam, ahogy a forróságtól megkattan a bádog. Biztos aludt apa, és ölébe ejtette a fejét”. A várandós anyát orvoshoz kell vinni. A férfi lejön a padlásról. A kislámpát égve hagyják, hogy a gyerek ne féljen, s útnak indulnak. „Mintha magam is mögöttük lépkedtem volna, olyan közélről láttam, ahogy a behavazott Sédmederben botorkáltak az orvos lakása felé, hogy elkerüljék a járóöröket; és anyu is könnyebben lépkedett már, mert Sandrival (tudom, hogy ő is beleegyezett volna) kivágtuk a vesszőnyi meggyfát, hogy azzal botoz-zon a hóban.” Az álomba átváltó képet Mészöly utánózhatatlan egyszerűséggel kapcsolja az ébrenlét képeihez: „és anyu is könnyebben lépkedett már...”. A vesszőnyi meggyfát, amelyet Sandri apja, a Takarékpénztár pénzkihordója a szűk, *kockaköves* udvar végén, néhány felszedett kő helyére, *kis földkarikába* ültetett, már álmában vágja ki a fiú, barátjával, Sandrival.

Az ifjúkor állomás-képe a második világháború mellékes, kihagyható, „nem jellemző” mozzanata; ez is „szubjektív” miniatúra. A magyar katonák megérkeznek egy idegen városba (ők is *éjszaka* vonulnak be, akárcsak az Antant-katonák a fiú szülővárosába), s parancsot kapnak, hogy „mindenki magának szerezzen szállást éjszakára... A parancs nem keltett nagy lelkesedést, noha megnyugtatták a legénységet: *a váro-ska kétszer cserélt gazdát*, már csak öregek és gyermekek lapulnak a házakban”. — A Sandri barátjából lett fiatalember hatodmagával egy magános házba zörget be. Fiatal nő nyit ajtót, s a köpadlós, üveges verandán terít nekik pokrócot. A katonák fáznak (most is *tél van*, hótalan, fekete tél), s benyitnak egy melegebbnek hitt helyiségbe. „A nő sikoltozva felugrott, berohant előttünk, mi meg rögtön utána. De oda-bent is jéghideg volt. Ötkarú csillár lógott a széles ágy fölött, egy szál égő gyertyával; s az ágyban egy kislány feküdt.” A kislány: hajasbaba. A nő tébolyodott. „Mikor közelebb léptünk... lassan elhúzta a kezét. Egy nagy hajasbaba feküdt a párnán, betakarva, a hajában színes üveg-gyöngyök, az egyik üvegszeme törött. Az éjjeliszekrény tele gyógyszer-es üvegcsékkel, fiolákkal; az egyik üvegcséből ott a szemünk előtt meg-itatta a hajasbabát.”

A katonák új szállást keresnek, egy helybeli gyerek a városon kívülre csalja őket, egy *kockaforma*, kétemeletes épületbe; ott még van szén, lehet fűteni. A gyerek eltűnik, s a katonák rádöbbennek, hogy el-hagyott járványkórházba kerültek, „poklosok és kolerások köpetei közé”.

A férfikor élményháttéréből Mészöly egy *kerettelen* képkivágotat állít elénk: „Feleségem *utolsó este* még egyszer átkutatta a lakás két szobáját...” Milyen *utolsó* estéről beszél a narrátor? Mintha éssel folytatna egy korábban megkezdett mondatot, amelynek az elejét nem halottuk. A kisnovella az útraindulás, utazás motívumával zárul, vagyis nem zárul le. Akárcsak az előző két történet: az elsőben a kislány elalszik, s álmában a behavazott Séd-mederben botorkáló szülei nyomába lépked; a másodikban a fiatal katona a menetoszlop továbbindulásakor a tébolyult nővel találkozik, aki „Mondott is valamit... de nem értettük, hogy mit”.

Azon az *utolsó* estén is *tél van*, párbeszédbe rejtett utalásból tudjuk meg. A férfit családjával együtt kitelepítik — a szülővárosából? egy másik városból? nem tudni honnan, hová. S a kitelepítésre sincs magyarázat, legföljebb az *Új Magyar Lexikonban*: „*internálás* < lat.-ból >: a fennálló társadalmi rendre politikai v. közbiztonsági szempontból veszélyes, de *konkrét bűncselekményt el nem követett egyének* őrizetben tartása v. kijelölt helyen való elkülönítése... — 1945 után a demokratikus államrendet veszélyeztetőkkel szemben alkalmaztak ~-t. Ezt 1953-ban megszüntették. 1956-ban az ellenforradalom leverése után bevezették a *→ közbiztonsági őrizet intézményét*”.¹² A közbiztonsági őrizet intézményéről: „*közbiztonsági őrizet: különböző államokban használatos megelőző intézkedés, amelyet az állami berendezkedéstől függően azokkal szemben alkalmaznak, akik a közrendet, a közbiztonságot stb. veszélyeztetnek, de konkrét bűncselekményt bizonyíthatóan nem követtek el. Nálunk 1956 után a ~-et kizárólag az ügyészség rendelhetett el és hosszabbíthatta meg. 1960. márc. 31-én az Elnöki Tanács kegyelmi rendelete megszüntette a közbiztonsági őrizetbevételt és ennek következtében a közbiztonsági (internáló) tábor feloszlatták. (→ *internálás*)*”.¹³

Az éjszaka, a tél, a továbbvándorlás motívumán kívül még egy jelképes jelentésű visszatérő motívuma van az elbeszélésnek. Az első kisnovellában a magára maradt fiú égve hagyott *kislámpa* mellett alszik el; a másodikban, ötágú csillág lóg a széles ágy fölött, de csak *egy szál égő gyertya* világítja meg a hajasbabát a harmadikban, csomagolás után az asszony *leoltja a villanyt*, és a *sötétben* csúsztatja szatyrába az alvó kiskutyát. A remény fényei oltódnak ki a novellában.

Vagy mégsem? Olvassuk el újra az *utolsó* bekezdést:

„Később lassú derengés tört át a ködön, de nem tudtuk, hogy merről. Mintha a fekete föld villódzott volna. Ettől kezdve csak *suttogva* szóltunk egymáshoz. Pedig nem volt háború.”

A magyar próza és a mai próza egyik legszebb, legemberibb rejtjel-továbbításaként Mészöly az égve hagyott *kislámpa*, az *egy szál égő gyertya* s a történet három egymást követő éjszakájának motívumsorát nem zárja a kialvó villany, a sötétség motívumával. A lakásban kialvó égők, a sötétség alaktalan csendje után a kinti köd vásznára újabb jelek rajzolódnak. A zárómondatok tehát többértelműek, lezáratlanul befejezetlenek.

Mészöly sorsértelmező, létélmény-megidéző triptichonján a *lassú* derengés, a *fekete föld* villódzása — huszadik századi változatban —

Madách megváltatlan reményét, Vörösmarty vas végzetek ellen lázadó prométheuszi szembeszegülését fejezi ki.

Az egyik lehetséges értelmezés szerint.

Másik jelentésrétegében az einsteini mysteriöst, megragadhatatlan lényeket, hasonló tragikummal, mint egyik versében Weöres Sándor:

*a jó csak pillanatnyi sejtelem
a rossz sem örök ártalom
eközben elfolyik a vér
a sebzett élet halni nem tudása
a halál halhatatlan oldozása*

A novella *lineáris jelentésszintjén* a zárósorok a természeti világ adott jelenségcsoportját írják le csupán, ennél többet nem közölnek. Mészöly novellájának jelentése azonban kontextuális,¹⁴ s a *szimbolikus jelentés szintjén* az objektív zárókép az internáltak nyomasztó lelkiállapotát, baljós előérzetét fejezi ki.

Két jelentésszint négy jelentésréteget írtuk le, a Mészöly-próza konkrét többértelműségének szemléltetésére. A két jelentésszint (lineáris, szimbolikus) jelentésrétegei a következő sorrendben épülnek egymásra: természeti kép; természeti képpel kifejezett nyomasztó lelkiállapot; nyomasztó lelkiállapotot tükröző, feltámadó remény; a természeti baljós jeleiből és a nyomasztó lelkiállapot rajzából, a makro- és a mikrokozmosz azonos ambivalens érvényességéből kiolvasható ontológiai talány. A természeti képnek ez a legutóbbi „jelentése” már logikai-spekulatív feltételezés, a novella egészének summája, mégsem alaptalan fikció, hiszen a szigetelt hangtérből beszélő narrátor *semmire sem ad magyarázatot*, a novella tehát azt sugallja, hogy az emberi létezés leírható, de meg nem magyarázhatóan talányos.

Jelentésszintek és -rétegek, jelképesesség, többértelműség, asszociatív gazdagság: észrevétlenül *versközbe* jutottunk volna? Mészöly prózájának tömörsége, telítettsége ezt látszik igazolni; ha a verset nem „műfajnak” tekintjük, hanem kondenzált nyelvi energiák foglalatának. Lát-hatjuk azonban, hogy Mészöly nem „költői” prózát ír: fegyelmezett elbeszélő stílusa, epikai törvényeket tisztelő szerkesztésmódja, montázs-technikája, cselekményvezetése vagy -elhalványítása stb. az elbeszélő próza hagyományait követik. Mátyás Ivántól kölcsönzött szavakkal¹⁵ azt mondhatjuk: Mészölynek semmi köze a hülye, „költői” prózához, a dagályos ürességhez; amit tesz, nem nyelvi túldíszítés, hanem *sűrített epikai ábrázolás*.

Ezt példázza egyik legbravúrosabb szerkesztésű novellája is, a *Csendes délután* (1956). Ebben a kispróza műben a „voltaképpen novellát” egy magyar népmese töredékei, *A két egyforma királyfi* részletei egészítik ki, gazdagítják „a lélegző mitológia” jelentéstartalmaival, „kiszámíthatatlanságaival”.

Sötét jelek csillagosodnak ki a *Csendes délután* lapjain, Takler János vasúti ór világában. A várostól pár kilométerre levő hatos órházban dél óta nem csöng a masina, „a készülék süket”. A nemzetközi gyorsnak délután fél hatkor kell érkeznie, de nem érkezik meg, nem

robog el az őrház előtt. Reggel a tehen nem akart kimenni az istállóból, úgy kellett villanyéllal noszogatni; délelőtt megkondultak a harangok, erre sincs magyarázat; a városi állomásfőnökségtől senkit se küldenek ki, és estére a pályán sötétek a szemaforok. Bernáth Jakabéknál három idegen vett ki szobát, „de soha sincsenek otthon, autó hozza-viszi őket”. A Lisztesben az emberek égetik a gázt: „Azt mondják, az is *valamiért* van”. Aztán jelzés nélkül, egy kétmozdonyos szerelvény robog el az őrház előtt: „mindegyik ponyvával letakart tehervagon, éles púpokkal, szögletekkel, a ponyva feszesen simul rájuk, sehol se libben föl, mind ugyanolyan púpos és szögletes — és akkor, a rengeteg ponyvás vagon közé beékelve, egyetlen kivilágított személykocsi, mind a nyolc ablakán élesen csap ki a fény, de utas sehol, csak középtűt, az egyik leeresztett ablaküvegre tagbaszakadt, egyenruhás férfi könyököl, két ökle összekulcsolva nyúlik ki a levegőbe”.

Takler felesége zsákba gyömködi a legfontosabb holmit, a tyúkokat süveges kosárba terelik, a tehenet kivezetik az istállóból. Az asszony, Lackó fia meg Leposa, a szomszéd megindulnak a Szücsén-szurdikon fölfelé, a vasúti őr pedig gyalogszerrel elindul a város felé.

Ennyi a novella kivonatolt tartalma. De Mészöly novelláinak kivonatolt tartalmait is beszédesek: a *Papúr*, a *Képek...*, a *Befejezhetetlen*, a *Csendes délután* lineáris történetében is érzékelhetjük a *dramai feszültséget*, s közben felfigyelhetünk arra is, hogy ennek a feszültségnek nincs cselekményszerű feloldása, *nincs katarzisa*; hogy tehát Mészöly legjobb novellái nem csak ellen-anekdóták, de egyszersmind ellen-dramák is.

Mészöly műveinek nem kis hányadában irodalmi, képzőművészeti, filmművészeti és zeneelméleti vonatkozású párhuzamokat, szembeállításokat, tovább-kifejtéseket találunk, a bölcséleti-etikai premisszáik körén belül. Mindezek számbavétele külön szaktanulmányt (és sokoldalú felkészültséget) igényelne; s bár tovább árnyalhatná az életmű értelmezését, ettől — terjedelmi okokból és az imént zárójelben jelzett készültségi feltételekre való tekintettel — el kell állnunk. *Utalólag* azonban felso-roljuk a legfontosabbnak tartott művészeti és művészetelméleti hatás-impulzusokat, amelyeket Mészöly műveiben, alkotó módon, sajátos pró-za-i módosulattá feldolgozva hasznosított.

A filozófiai-irodalmi hatásimpulzusok közül elsőként a Biblia-indításokat említjük meg. A Biblia „páratlanul világos egy- és többértelmű-sége” Mészöly ars poeticájává vált, alkotásmódszertani elvévé. A *Képek egy utazás történetéből* s a *Befejezhetetlen* stáció-képeinek, mártírium-motívumainak bibliai vonatkozásai nyilvánvalóak. *Saulus* című regé-nyét az *Apostolok Cselekedeteinek* 8—9. része alapján írta meg, s a *Berta nővér* című korai elbeszélésétől kezdve a *Nyomozás* 1—3 című kisregényének Vili néniről szóló kisnovellájáig (közvetlen formában vagy indirekt módon) számos esetben utal a Szentíráásra.

A magyarországi kritikusok a francia egzisztencializmus és a fran-cia „új regény” hatását fedezték fel Mészöly műveiben. Pándi Pál ideo-lógiai bírálatának nyomán, Faragó Vilmos, Tóth Dezső, Köpeczi Béla, Rényi Péter, Agárdi Péter és többen mások — fáradságot nem ismerve: olykor két, három, négy alkalommal is — kifejtették, hogy Mészöly eg-

zisztencialista, francia földről és megkésve importálja az egzisztencializmust, „polgári” közérzetet és polgári nihilizmust szuggerál stb. más szóval: eszmeileg-irodalmilag szembehelyezkedik a szocializmus célkitűzéseivel. Minthogy ezek a bírálatok nem elemzésekből leszűrt, úgy értjük: nem *műelemzésekből* leszűrt és nem *társadalomtörténeti konkrétumokkal* (Horthy-fasizmus, személyi kultusz), szembesített ítéletek, csupán kiragadott idézetekkel illusztrált *nyilatkozatok*, itt több szót nem vesztegetünk rájuk. Pomogáts Béla és Béládi Miklós elemző tanulmányaikban higgadt érveléssel más véleményüknek adtak hangot. Pomogáts rávilágított arra, hogy Mészöly „... az egzisztencialista filozófiát úgy haladta túl, mint azok a gondolkodók, akik a cselekvés kategóriáját választották a Semmi helyett”,¹⁶ Béládi pedig bebizonyította, hogy „Mészöly műveiben, szemléletében meghatározóan jelen van az egzisztencialista sorsérzés, de csak *motivumként, gondolati elem formájában*”, s hogy Mészöly „az egzisztencialista sorsértelmezés emberiesítését kíséri meg”.¹⁷

A régi és új francia regény, a *század eleji* és az új német próza, a modern amerikai novella és kisregény, a jelenkori világirodalom Mészöly művére gyakorolt hatásának vizsgálata már gyümölcsözőbb eredményekkel járhat, mint a nouveau romanra, csak a nouveau roman „rontó” hatására figyelő szigorúság. Mészöly novelláiban, regényeiben például Victor Hugo tárgyleírásainak jellegzetesen huszadik századi változataira bukkanhatunk (Michel Butor *A velencei Szent Márk leírásában* *A párizsi Notre-Dame* leírására támaszkodhatott — az irodalomban úgyszólván semmi sincs előzmények nélkül). Mérei Ferenc *Elkötelezettség és ambivalencia* című kitűnő tanulmányában párhuzamba állítva mutatja be Jean Valjean és Saulus, majd Camus *Renegátjának* és Mészöly *Saulusának* lélektani ikervonatkozásait.¹⁸ Az viszont meglepő, hogy a magyar kritika Robbe-Grillet tárgyfetisizmusát ismeri fel Mészöly tárgyleírásaiban — azért meglepő, mert Mészölynél nyoma sincs a tárgyfetisizmusnak, annál több nyoma van a lelkiállapotot megidéző, atmoszférateremtő, szereplőkre visszautaló, vonatkozásrendszert teremtő tárgyleírásnak.

Robbe-Grillet írástechnikája, geometrizálása és Claude Simon történelemszemlélete *részben* hatott Mészölyre, de nem kevésbé Musil és Broch művészetetikája, Kafka parabolikus beszéde, a *Gruppe 47* íróinak prózája, vagy például Kerouac *Úton* című regénye (Pontos történetek, *útközben*). A világirodalom százféle hatása, vagy sokkal egyszerűbben fogalmazva: a *nonkonformizmus* mint magatartás és az *írás fegyelme* mint módszer.

A képzőművészeti megfelelések közül is megemlítünk néhányat. Lehoczky Gergely szerint Chirico metafizikai távlatait, Braque lényegmutató enteriőrjeit, csendéleteit idéző légkörrel lélegzik a történet Mészöly műveiben.¹⁹ Albert Pál Roger Van der Weyden és Cosmé Tura bádognál nehezebb drapériáit, időtlen csendéleteit látja a *Saulus* képein, egy-egy részletében caravaggió-s „kivágásokat” ismer fel;²⁰ Albert Pál és Alexa Károly a manierista művészettel, Alexa Arcimboldi portréfestésével rokonítja Mészöly írástechnikáját;²¹ Béládi Miklós *Az árnyék* című Mészöly-novellát Chirico *Olasz terei* „szinte önkéntelen szöveges illusztráció”-jának nevezi.²² A filmhatások vagy -rokonítások köréből: Béládi

a cinéma direct módszerét látja érvényesülni a *Pontos történetek*, útközben mikrorealizmusában, Albert Pál „olykor »antonionis« mozdulatban beállított élőlények” látványát olvassa ki a *Saulusból*, Alexa Károly a Hernádi—Jancsó filmek és a Mészöly-novellák párhuzamaira figyelmeztet. Maga Mészöly Bosch-élményét írta meg egy miniatűr esszében (*A stiglic* című elbeszélés betétjében), s a *Pontos történetek*... mottójában Dürert idézte; *Film* című regényében, Nádas Péter szavaival: „a filmforgatás módszerét irodalomalkotó technikává”²³ avatta, megfogalmazva e módszer önironikus bírálatát is. Mészöly a Bartók művéből rá sugárzó hatásokat bölcséleti és művészetetikai problémákat felvető nagyszabású esszéjében fogalmazta meg (*A tonalitás és atonalitás történetéről*). És így tovább.

Mindezek a hatások és megfelelések eléggé meggyőzően bizonyíthatók is (azzal, hogy Mészöly nem asszimilál olyan merészen, mint Weöres, és hogy a Kerouac-párhuzamot csak a vonatkoztatások ad absurdum folytathatóságának szemléltetésére villantottuk fel). *Meglepő azonban, hogy a magyar kultúra, a magyar irodalmi gondolkodás mennyire háttérbe szorul egy olyan nagy műveltségű író életművében, mint amilyen Mészöly Miklós.* Meglepő, elgondolkoztató, és kétségeket támasztó.

Adynak a legmélyebb magyar hagyományokban gyökerező költészetét a század elején minden valamirevaló magyar ideológus francia importnak (és párizsi rontottságnak) hitte. A magyarázat egyszerű: nem ismerték a magyar hagyományokat, és kortévesztett hazafiassággal, félfeudális ideológiával tiltakoztak ellene.

A rokontalan Füst Milánnak Berzsenyi-tanulmányt kellett írnia ahhoz (természetesen nem kényszerből tette), hogy Berzsenyin-gyúlt lázára Németh László és később a magyar kritikusok egy része felfigyeljen.

Végül egy mai példa: Weöres Sándor költészetét már nehezebb volt hagyományosság dolgában megkérdőjelezni, mert gyermekverseinek jelentős részét magyar népdal-ritmusokra, Kodály-dallamokra írta, s Babbitstól Kosztolányiig sok játékosságot, komolyságot, furcsaságot orzolt el a magyar költészettől. Gyermekversei tehát jóknak ítéltettek, „kötődését” a Nyugat „polgári” individualistáihoz fonták, s a Petőfi—Ady—József Attila—Illyés képviselte közösségi költészettel szembeállítva, a magyar „valóságtól” idegen szemlélet képviselőjévé bélyegezték, illetve avatták, ideológiai gusztusok szerint. Weöres alighanem beleunt a „tehetséges, de eltévelyedett” költő rá mért szerepébe, óriási apparátussal és lenyűgöző szakmai tudással összeállította *Három veréb hat szemmel* című antológiáját, megteremtette önnön költészetének hagyományát, és körülbelül ennyit gondolhatott magában: Tessék inkább a magyar költészet rejtett értékeivel és furcsaságaival vitatkozni, de a honfoglalás kezdetétől — én közben szívesebben írok verseket.

Mészöly prózája sem hagyománytalan, a modern magyar irodalom legjobb hagyományaiban gyökerezik. Döntő módon egy költő s egy prózaíró hatott rá: József Attila és Krúdy Gyula. Ennek mindössze két (mindenki által olvasható) nyomjelét fedezhetjük fel művében. A *Farkasok* című novellájának egyik mondata József Attila *Téli éjszaka* című versére alludál: „Kedveld egyszer már a téli éjszaka csillagait is, mikor

pengeéles a fagy, és úgy borul rád a geometria — az is lüktetés!” Hat évvel az első nouveau romannak nevezhető mű (Robbe—Grillet: *A rádiók*, 1953) előtt írta az idézett sorokat. Az idézet Mészöly mikrorealizmusának *lényegét* fejezi ki, a kezdetektől máig, s József Attila kietlen tájait vetíti elénk. A másik apró jel a *Nyomozás* 3 egyik mondatában lappang: „Erős a holdfény, az ablakok a Mókus utcára néznek, ahol a nagy Krúdy is lakott”.

A huszadik századi magyar próza legjelentősebb képviselői jórészt szépprózát írtak, az ábrázolás kataritikus szépségére törekedtek, és a katarzis hagyományos eszközét alkalmazták öntudatlanul is. Pontatlan az az állítás, hogy anekdotáztak (Babits, Füst Milán, Kaffka Margit, Kosztolányi, Gelléri Andor Endre, Németh László, Kodolányi például nem anekdotázott), de kétségtelen, hogy az ábrázolás, megidézés *kataritikus szépségét* rendkívül fontosnak tartották. Krúdy is belletrisztikus művek sorát alkotta meg, de a *cselekmény elhalványításával* (évtizedekkel a nouveau roman, a „tekintet számára létező” „tárgyi létező”²⁴ stb. felfedezése előtt) az ő elbeszéléseiben és regényeiben a katarzishoz már nem jutott semmilyen szerep. Krúdy nem oldoz fel; nem szabadít fel; mint Weöres írta:

... ül magasban s nézi
az ítélet elfoszló képeit:
felhő-kúp a hegyet idézi,
ablak-sor a menny fényeit:
mind nyújtózik valami másért
s már postát küld a pusztulásért.

Krúdy és József Attila alkotáselveit ötvözve, Mészöly tovább haladt ezen az úton. Először a szépprózai ábrázolás, a gyönyörködtető ábrázolás érzelmességét, a nyelv csillogását, pompáját, zenéjét és mámorát törte meg hideg és kemény leírásaival — József Attila ékszer-csillogású, gyémánthideg mikrorealizmusára emlékeztetően. S a cselekmény elhalványításával, vagy lezáratlan tovább-futtatásával, a drámai helyzetek kiiktatásával kiiktatta műveiből a katarzis elemét — Krúdy módszerére visszaautalón. *Papír* című novellájától kezdve a *Magasiskolán* át egészen a *Pontos történetek* ... megalkotásáig, Krúdy szöveghátér-effektusainak (Bori Imre) alkalmazását követhetjük nyomon.

Elégé nagy vargabetűt írtunk le a *Csöndes délután* tartalmi ismeretetésétől idáig. Annyi azonban kiviláglik az elmondottakból, hogy Mészöly nem a francia, hanem mindenekelőtt a magyar irodalom hagyományaiból merített, nem a francia filozófiai egzisztencializmus, hanem a magyar *irodalmi* egzisztencializmus elemeit építette művébe, s ha a *Csöndes délután* „sötét jeleit” újra elsoroljuk (a készülék süket; a nemzetközi gyors nem érkezik meg; a tehén nem akar kijönni az istállóból; ok nélkül megkondulnak a harangok; este a pályán nem gyulladnak ki a szemaforok stb.), s elfeledkezünk egy pillanatra a francia „új regényről”, akkor Ady szimbolizmusára kell gondolnunk, Ady költészetének sötét jeleire, metafizikus képeire — ez esetben *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című versének motívumsorára:

*Kigyúladt öreg méhesünk,
Legszebb csikónk a lábát törte,
Álmomban élő volt a holt,
Jó kutyánk, Burkus, elveszett
S Mári szolgálónk, a néma
Hirtelen, hars nótákat dalolt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.*

Az Ady-vers különös nyár-éjszakája „élt s volt világ” fordulásának egyetemes jelképe, mitikus megidézése az első világháború kataklizmájának, annak a kornak, amikor „Az iszonyúság a lelkekre / Kaján örömmel ráhajolt”, s „Véres, szörnyű lakodalomba, / Részegen indult a Gondolat, / Az Ember büszke legénye, / Ki, íme, senki béna volt...”. — Ady különös nyár-éjszakája és Mészöly sötét jelekkel üzenő nyár-délutánja egyként az irracionális történelmi idők jelképe. A Mészöly-novella minden elemében, így *A két egyforma királyfi* mitikus-irracionális jelentésszintjén is nyílt visszautalás Ady kataklizma-víziójára, a kora, amikor „meglapult az igaz ember”.

Mészöly Miklós 1957-ben megjelent gyűjteményes kötete, a *Sötét jelek*, címével, belső megkomponáltságával s a zárófejezetét alkotó parabolikus meséivel a *Csöndes délután* s a *Csöndes délutánnal* rokon fogantatású, rokon tartalmú szimbolista novellák, parabolikus történetek társadalmi vonatkozásaira, koridéző tartalmaira hívta fel a figyelmet, a magyar társadalom élettani működés-zavaraira, történeti alakulásainak képtelenségeire figyelmeztetett, de a hatdioptriás magyar kritika (Vas István tárgyilagos meghatározása) nem tudta kibetűzni — nem a sorai között, hanem a soraiiban világosan megfogalmazott írói figyelmeztetést.²⁵

A *Csöndes délután* változat ugyan, de nem prózaszövegű versillusztráció: Mészöly lélektani realizmusának és mikrorealista technikával kialakított *logikai jelrendszerének* szuverén ötvözete. Közvetlen formában négy alakot jellemez epikai tömörséggel: Takler János vasúti őrt, a feleségét, Lackó fiát és Leposát, a szomszédos faiskola munkását, közvetett módon pedig újabb három embert: Baló pályaőrt, Fischófit, az öreg zsidó boltost és a halott Fischóf-lányt. Mind a hét portré realista remeklés; szemléltetésképpen csak az öreg boltost és halott lányának emlék-alakját mutatjuk be:

„A Fischóf-lány zsidó, azoknak nem jár harangozás. Igazuk is van, nincs arra szükség. Elment, hát elment. Szegény, fura kis teremtés volt. Éppen délelőtt jutott eszembe, hogy tavaly ilyenkor járt kint nálunk a telepen, orgonafát vitt, azt kívánta meg, hogy otthon elültesse a kertbe. — Leposa elmélázott, mintha a lány ott ülne közöttük s hallgatná, hogy milyen kis fura teremtés volt ő. — Tudja, ezek a zsidók valahogy másképp szomorúak, mint mi. Ez is csak nézte az egyik fát, nézte a másikat, már bosszankodtam is, hogy no, talán egyik se jó? Mégis milyen volna jó? Biztos olyan kellett volna, amelyiket virágozni is lát. Most az öreg azt mondja nekem: — Szög nincs, Leposa úr, semmi sincs, Leposa

úr, a lányom sincs... — és csak nyújtogatta hozzá a nyakát, a pult mögött megszokta, hogy így nyújtogassa.” Leposa elmondja, hogy az öreg boltos délire „leereszti a redőnyt, neki most nem kell vevő. A lánya is meghalt, neki semmi se kell”. Tizenöt sorban két ember megindító élete. Realista tömörségnek is teljesítmény, lélekrajznak ennél is több, s közben Leposa észjárását is megismerjük.

Takler János, Taklerné és Leposa függő beszédéből és szabad függő beszédéből bontakozik ki a különös nyár-délután univerzuma.

- Takler:*
1. Mi van ma? Milyen nagy csönd van ma!
 2. Dél óta nem válaszol a városi állomásfőnökség.
 3. A két teherszerelvény se vonult át a szokott időben.
 4. ... a tyúkok reggeltől kodácsolnak, s futnak a kakas előtt, egyik se hagyja magát.
 5. A töltésen túl, a kubikgödrök békalencse-térítőin varangyok ülnek szobor-mozdulatlansággal, de ugrásra készen, hátukon a kicsinyükkel — azok is hogy megszaporodtak!
 6. A tanyák között, a szállások körül jönnek-mennek az emberek, csak a varangyok ülnek mozdulatlanul.
 7. Ma a nemzetközi gyors se robogott át. De hát mi van ma?
 8. ... a tehenüket még mindig nem látja hazafelé ballagni, pedig a csorda már a város felé húz; nyugtalan lesz, mert ez olyan nap, hogy jobb, ha minden idején hazakerül a ház köré, az istállóba.
 9. Valahol a rét közepén észreveszi a tehenét, magánosan lépked feléje...

Taklerné: 10. Nem tudja, mért kongattak máma? Tűz volt?

Leposa: 11. ... én bent jártam délelőtt, de ott olyan minden, mintha csak aludni tudnának.

Taklerné: 12. ... már megszokta, hogy Leposa kanyargóit ki kell várni, s most valami olyasmit érzett, hogy Leposa nem ok nélkül jött.

13. ... reggel a tehén sehogy se akart kimenni az istállóból, villanyéllal kellett noszogatni... ha az állat is ilyen érthetetlen néha — vajon az is ok nélkül-e?

Takler: 14. ... kíváncsi, hogy Leposa mire véli ezt a napot. Ő már nem tudja mire vélni. A főnökségtől még hajtányost se küldtek ki, hogy tájékoztassák, a vonalat se javítja senki.

15. S aztán még egyéb is. Most hazafelé jövet járta, hogy végig a pályán sötétek a szemaforok, egyetlen jelzőlámpa se égett, mintha mindenestől felfordult volna a rend, előírás...

Leposa: 16. Ennél a Fischófnál jártam bent... Csakhogy nemcsak ő zárt ám be, hanem a Lipovszky kocsmá is meg a Bernáth Jakab meg a Klézli kocsmáros. Hát így. De kongatás nem volt...

Taklerné: 17. Az előbb nem azt mondta?

Leposa: 18. Csak beszéltek róla... Hogy tűz lesz.

19. ...mindenki úgy csinál, mintha aludna. Én még nem láttam ilyennek a várost. És a Lisztesben is nagyon égették a gázt... Azt mondják, az is *valamiért* van.
20. Bernáth Jakabéknál három idegen vett ki szobát... de soha sincsenek otthon, autó hozza-viszi őket.

Narrátor: 21. ...kint az ágasfán hirtelen megrémülnek a tyúkok, kodácsolva rebbegetik a szárnyukat.

Leposa: 22. Baló jelzőlámpája se világít most.

23. Az asszony előtt nem akartam... nálunk a telepen se szól a masina.
24. ...mint a hangyák, mászkálunk itt össze-vissza, mint a hangyák az eső meg a földrengés előtt.

Narrátor: 25. Míg mennek vissza a házba, a Lisztes oldalán ismét felvillannak a lángok, mint valami jeladás.

26. ... (valami halk kocogás) egyre erősödik odakint, az északi rámpa felől.
27. A szerelvény... Két táguló pupilla.
28. ...egyforma vagonok sora, mindegyik ponyvával letakart tehervagon, éles púpokkal, szögletekkel...
29. ...az egyik leeresztett ablaküvegre tagbaszakadt, egyenruhás férfi könyököl...
30. ...a pillantását keresik, de nincs pillantása, és mintha arca se volna, csak egy hatalmas húsfej, száj, szem és orr nélkül...
31. ...csak egy duzzadt hústömb az antantszíf csillogó csatja fölött...
32. A mozdulatlan békák egyszerre zendítenek rá a kubikgödörökben, huppogva lepik el a töltést, araszos ugrásokkal áttörnek a síneken, majd ismét leeresztkednek a töltés túlsó oldalán. Szétszórt csapatokban indulnak el a rét pocsolyái felé, hátukon a kicsinyeikkel. Ott se jobb, de más.

A két egyforma királyfi meséje is sötét jelek szimbólumrendszerével érzékelteti e különös nyár-délután, nyár-este földrengés előtti légkörét. A mesét Taklerné mondja el Lackónak a benti szobában; odakint a tyúkok valamitől megriadnak, s Lackó kérdésére Takler tréfásan így válaszol: „Banya ült a fán!” De aztán elkomolyodik: „lehet, hogy nem is tréfadolog, a boszorkányos erdő ott terpeszkedik a töltésen túl, még a csillagok is elkerülik, a hold se világít fölötte...”. A mesében

a boszorkány kővé változtatja az egyik királyfi állatait, „lejön a fáról, nyársra húz egy varacskos békát, odaül a királyfi mellé, tűzre tartja a nyársat...”

Takler Jánosék mikrokozmosza harmonikus világ, nem szűk kamra, ahol csak elmagányosodás várhat a bennlakóra. Takler is, mint Mészöly többi munkás-alakja (*Vidéki fuvarok; Riport 1*) kiegyensúlyozott, józan ember, családjához, munkájához, környezetéhez, a természet univerzumához bensőséges kapcsolat fűzi, családi körének kisvilági emberi teljességet sugároz. A két egyforma királyfi meséje e kisvilág körén belül csak kiegészítője s immanens jelképe Takler Jánosék egyszerű, mitikusan boldog sziget-otthonának. A népmese megelevenedő boszorkánya és varacskos békája nem az ő mikrokozmoszuk belső törvényeit — a fenyegető külvilág egyre érzékelhetőbb delejes hatalmát jelképezi.

Az elmondottak ismeretében talán fölösleges külön hangsúlyoznunk: korai novelláit nem számítva, Mészöly műveiben nyomát sem találjuk az ellenőrizetlen ihlet hordalékanyagának. Az *Agyagos utak* meg a *Tragédia* felemás, illetve elhibázott mű, de nem az írói ösztönösség következtében váltak ilyenné, hanem íróilag nem hitelesített, szembeötlő tételeességük, stiláris következtetlenségük (*Agyagos utak*) és felület, frivol naturalizmusuk (*Tragédia*) miatt. Mészölynek egyébként minden mondata, jelzője, igekötője nagyfokú írói tudatosságra vall. A *Csendes délután* is koncentrált figyelemmel szerkesztett írásmű, ezt stílusa, szerkezete, jelképrendszere és motívumegyüttese egyaránt tanúsítja. Motívumai tudatosan rímelve Ady versének és Arany János *Családi kör* című versének motívumaira is. Arany verse a meghitt idill, Ady a sötét jelek kompozíciója — Mészöly novellájában pedig a két ellentét, az idillt megrontó kataklizma előérzete fogalmazódik meg. A *Csendes délután* egy elrontott *Családi kör* prózai változata is.

Lássuk azonban a motívumpárokat.

Családi kör

1. Este van, este van: kiki nyugalomba!
2. Mintha lába kelne valamennyi rögnek, / Lomha földi békák szanaszét görögnek
3. Csapong a denevér
4. Udvaron fehérlik szőre egy tehénnek

Csendes délután

1. Milyen nagy csönd van ma! Dél óta nem válaszol a városi állomásfőnökség... Csendes itt az élet a várostól pár kilométerre. (Később:) ...éppen hazaérnek sötétedésre.
2. A töltésen túl, a kubikgödörök béalencse-térítőin varangyok ülnek szobor-mozdulatlansággal.
3. „Huss te!” — kiált ki Takler. Talán valami denevér?
4. A konyhaablak mellett, a sötétben lomha árnyékként vonyul el a tehén.

5. Nyitva áll az ajtó: a tüzelő fénye / Oly hivogatólag süt ki a sövényre 6. Benn a háziasszony elszűri a tejet, / Kérő kis fiának enged inni egyet 7. De vajon ki zörget? 8. Nem késik azonban a jó háziasszony, / Illő, hogy urának ennivalót hozzon, / Kiteszi középre a nagy <i>asztalszéket</i>, / Arra tálalja fel az egyszerű étket. 9. „Meséljen még egyet” — rimáncodik szépen 10. „Nem mese az gyermek”, így feddi az apja 11. A gyermek is álmos 12. ... a tűz sem világít 13. S átveszi egy tücsök csendes birodalmát	5. A szoba sötét, a konyhából bevillog a gyújtós lángja. 6. (Lackó) Gyorsan levetkőzik, fölhaltja a csöbör tejet, de a kenyeret már a takaró alatt majszolja. Taklerné elrendezgeti körülötte a párnát. 7. Leposa most kopogtat be ott-hon a konyhaablakon. 8. Kis idő múlva Takler is belép. — Nocsak! — néz Leposára. — Vendég a javából. — De csakhamar komorabb lesz, lekezel Leposával, és lezöttyen a paprikás krumplicja mellé. 9. — Anya, gyere... onnét a szarvastól mondjad. 10. (Takler:) ... lehet, hogy nem is tréfadolog, a boszorkányos erdő ott terpeszkedik a töltésen túl. 11. (Lackó) Most akár el is aludna már. 12. Taklerné a kialudt tűz mellől néz az urára 13. A mozdulatlan békák egyszerre zendítenek rá a kubik-gödrökben

Mészöly novellája három (nem újlatin nyelven írt) alkotással van szoros kapcsolatban, Arany erőteljes népi realizmusával, a magyar népmese szürrealizmusával és Ady látomásos szimbolizmusával. Novellájában ezek az elemek új minőségrenddé alakulnak át: realizmus, szürrealizmus és szimbolizmus egymást gazdagítva a mészölyi objektív jelképesség együttes kifejezőeszközzé válik.

Irodalomelméleti tanulsága is van ennek a formai bravúrnak.

A *Csendes délután* egybeolvadó jelentésrétegei (művészen cizellált borostyánkőbe zártan) azt is szemléltetik, hogy a mai kor idill-nélküli, ellentétektől szabdalt világa nem ábrázolható hitelesen a múlt századi és a századunkban is továbbélő népi-népies realizmussal, nem fejezhető

ki a népmese „lineáris” szürrealizmusával, s a látomásos szimbolizmus romantikus felnagyításaival sem (Ady kezdősora: „Az Égből dühödt angyal dobolt / Riadót a szomorú földre”). A mai kor hasonlíthatatlanul bonyolultabb az elmúltaknál, a szocialista forradalmak célja: a világ kommunisztikusan humánus integrálása továbbra is utópia csupán, s a megosztott, egymást determináló világokban *humanizált* emberi közösségek helyett *uniformizált* tömegtársadalmak alakulnak ki, a szélrózsa minden irányában. (Lukács György Madách-bírálata metakritikai újraolvasás tárgya lehetne.) Átmeneti kornak nevezett tudathasadásos korrunk írójának éppen ezért a Világ kicsiszolt törmelék-darabját, a *logikát*, az Emberből kicsiholt *etikával* párosítva a megismerés szolgálatába kell állítania. A művészet eszközeivel, tehát szabványosítás nélkül. S a huszadik század háborúiból, diktatúráiból okulva, vagyis önáltatás nélkül: a mindentudó tizenkilencedik század serdülőkori önbizalma nélkül. Anélkül, hogy azt hinnénk, már felismertük a lényegét, de a mind teljesebb, tehát minél elfogulatlanabb megismerésre törekedve.

J E G Y Z E T E K

¹ Kuncz Aladár: Írók kálváriája. Ellenzék 1923. aug. 12. — Pomogáts Béla idézi Kuncz Aladáról írt tanulmányában: Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. 148.

² Béládi Miklós: Érintkezési pontok. Bp., 1974. 533.

³ Alföld 1971/3. 90.

⁴ Szerb Antal: A világirodalom története. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1973. 945.

⁵ Alföld 1969/1. 87.

⁶ Bodnár György kritikájából.

⁷ Látogatóban. 279.

⁸ Mészáros Vilma: Camus. Gondolat, Bp., 1973. 26. — L.: Jean Paul Sartre: Mi az irodalom? Gondolat Kiadó, Bp. 1969. 187—190.

⁹ Látogatóban. 281.

¹⁰ Vigília 1971/12. 844.

¹¹ Albert Einstein levele Hermann Broch-hoz (dátum nélkül). Broch: Briefe 227. — Széll Zsuzsa Válság és regény című tanulmányában. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. 95.

¹² Új Magyar Lexikon, 3. köt. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. 416.

¹³ Új Magyar Lexikon, 4. köt. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. 248.

¹⁴ Szegedy-Maszák Mihály: Metaforikus szerkezet a Kosztolányi- és Krúdy-novellában című tanulmányában részletesebben foglalkozik ezzel a kérdéssel. A novella-elemzés új módszerrel. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971. 65—71.

¹⁵ Mándy Iván: Mit akarhat egy író? Séta a ház körül. Magvető, Bp., 1966. 329.

¹⁶ Kritika 1968/12. 56.

¹⁷ Kritika 1966/5. 50.

¹⁸ Kritika 1970/1. 23—26. — Camus novellája A hitehagyott vagy Egy zavaros elme címmel jelent meg magyarul, Benyhe János fordításában. Albert Camus: A száműzés és az ország. Európa Könyvkiadó, Bp., 1969. 31—53.

¹⁹ Magyar Műhely 1969/31. 54.

²⁰ Új Látóhatár 1968. 559.

²¹ 75/9. 1506.

²² Érintkezési pontok. 540.

²³ Könyvvilág 1976. máj. 19.

²⁴ Merleau-Ponty meghatározása a Phénoménologie de la perception c. munkájában. L.: Magyar Miklós: Regény vagy „új regény”? 87.

²⁵ Bodnár György kivételével; kritikája azonban nem jelent meg.

Juhász Erzsébet

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ REGÉNYEI

ÉDES ANNA

(1926)

A Kosztolányi-próza számos méltatója az Édes Annát tekinti az író legsikerültebb regényének. Erről íródott a legtöbb recenzió, kritika és tanulmány is. Az Édes Annáról szóló irodalom áttekintése alapján azonban sajátos paradoxonként arra kellett rájöttünk, hogy néhány tanulmány kivételével valamennyi írás az író etikai tartásának dokumentumaként tartja jelentősnek ezt a regényt. Pontosabban: arról van szó, hogy noha többnyire esztétikailag is magas színvonalú műnek tekintik — jelentőségét nem, vagy nem elsősorban ennek alapján demonstrálják, hanem mint mondtuk, az író világszemléletének elemzése-értelmezése alapján. Bizonyos, hogy ez lehet egyik oka annak, hogy a regény interpretációinak java része megmarad a mű elsődleges jelentéseinek elemzésénél. A másik, nyomósabb ok pedig abban rejlik, hogy az Édes Anna azon kevés magyar regények közül való, amelyek közvetlen forrásban jelenítik meg a huszadik századi magyar történelem egyik legbonyolultabb korszakát, a Tanácsköztársaság bukását követő időszakot.

Az elsődleges jelentés értelmezéseinek köre

Az Édes Annával foglalkozó irodalom egy része „szociális alkotásnak” tartja ezt a regényt, amely „íróját örökre a magyar munkásokhoz és szegényparaszthoz fűzi”. (Bálint György: A toronyőr visszailleszt, Bpest, Magvető, 1966.) Bóka László szerint „Az Édes Anna nem parnasszi tökéletességű ábrázolás volt, hanem tett, abba a sorba tartozik bele, amelyben a Rokonok, A falu álarca, a Puszták népe, az Elindult szeptemberben ragyog.” (B. L. Válogatott tanulmányok, Bpest, Magvető, 1966. 545. o.)

A regényben feldolgozott szociális tematika kapcsán Heller Ágnes tanulmányában az írói szemléletben kimutatható szilárd erkölcsi nor-

mák hiányára hívja fel a figyelmet.* „Édes Anna tettét — írja Heller Ágnes — Kosztolányi művészileg nem tudja megindokolni. Mert Anna alakja elvont, csak körvonalakban megrajzolt (...) Ezért a konfliktus döntő cselekménye pusztán ösztönös, hirtelen, s ezzel együtt véletlen és indokolatlan tett: egy action gratuite benyomását kelti. S nem véletlen, hogy a lány reflexióit nem tudja megrajzolni, s ezzel alakját pusztá szimbólumnak, tettét pedig indokoltalannak ábrázolja. Mert ezt csak egy »homo moralis« tudná megoldani, aki az osztályellentétek végzetes kiegyenlíthetetlenségének, az életszerűség és gépszerűség merev ellentétének okáig akarna hatolni. Egy homo moralis, aki a kizsákmányolt ember ösztönös cselekvésében is egy magasabb típusú erkölcs csíraformáját látná. Csak az találhatja meg ebben az elnyomott kis emberben nemcsak az érző lényt, hanem az erkölcsi eszméket és elveket is, aki nemcsak emberek, az elvek összezapásában is választani tud.” (Heller Ágnes: Az erkölcsi normák felbomlása, Bpest, Kossuth kk. 1957. 67. o.)

Azokban az értékelésekben, amelyek tisztán szociális alkotásként értékelik az Édes Annát, pontosabban elsődlegesen irodalomszociológiai és irodalomfilozófiai szempontból, nem pedig esztétikailag — a regénynek két mozzanatát vélik problematikusnak. Az egyik a gyilkosság, a másik a cselédlányra kirótt büntetés mibenlétére vonatkozik. Németh Andor az Édes Annáról írt recenziójában az utóbbi problematikát a következőképpen fejtegeti: „Az olvasó, aki a mai időkben a disszonáns megoldások helyett vagyot várna, elégedetlenkedik. Kosztolányi életfeletti plaszticitással elébe állított egy nem minden szándék nélkül mozgatott szcénát, melynek jelentésére csak céloz. Egész odaadással ábrázolja meg az ellenforradalom ideológiáját, s egy utolsó ajtón kimenekül belőle holmi artista humanizmusba. Ez a regény kompozíciójának a gyengéje, nem annyira művészi, mint karakterbeli fogyatékoság.” (N. A.: A szélén behajtv. Válogatott írások, Bpest, Magvető, 1973. 182. o.)

Az utóbbi években látott napvilágot három olyan tanulmány e regényről, amelyek egymástól részben eltérő módon, de végérvényesen tisztázták az Édes Annában ábrázolt szociális tematika helyét és jelentését a regény egészen belül. A következő tanulmányokról van szó: Kiss Ferenc: Kosztolányi Édes Annája (In: Jelenkor, Pécs, 1969/7—8; 745—752; 1969/9, 825—835); Bori Imre: Kosztolányi Dezső regényei (In: Fridolin és testvérei, Tanulmányok, Újvidék, Forum, 1976; eredetileg: In: Tanulmányok, 3. füzet, 1971. Az Újvidéki Bölcsészettudományi kar Magyar Tanszékének kiadványa, 71—95. o.) és Kőszegi Ferenc: A csend-

* Heller Ágnes tanulmánya, ahogyan a szerző hangsúlyozza is, Kosztolányi munkásságát tisztán filozófiai szempontból vizsgálja. Megállapításait filozófiai síkon többé-kevésbé el is fogadhatjuk, tévedése abban áll, hogy ezt a Kosztolányi regények esztétikai fogyatékoságainak a kimutatására igyekszik felhasználni. Mivel esztétikai síkon nem minősülnek minden esetben fogyatékoságnak azok a szemléletbeli sajátosságok, amelyek filozófiai síkon az erkölcsi normák felbomlását jelölik. Hogy a kettő nem azonos egymással, Kőszegi Ferenc fogalmazza meg igen frappánsan: „A művészetben a süketek hallanak, a vakok látnak, a bénák járnak, minden fogyatékoság teremtő és magasabb rendű erővé válhat” — mondta egy interjúban Piliński János. Így pattant ki az írói szemlélet fogyatékoságából — az Édes Anna csodája is.” (l. m. 527. o.)

től a kiáltásig Utószó (In: Kosztolányi Dezső Nero, a véres költő — Édes Anna, Bratislava, Madách Kk. 1974. 511—545). Elemzésünkben e három döntő fontosságú megállapításokat tartalmazó tanulmányra fogunk támaszkodni. Mindenek előtt azért, mert úgy véljük, számos végleges érvényű megállapítást foglalnak magukban az Édes Anna ábrázolásmódjának és végső jelentésének vonatkozásában.

Az eddigiek során azt igyekeztünk bizonyítani, hogy a Kosztolányi regények legteljesebb megragadásához az egzisztencializmus gondolköre adja a legbiztosabb fogódzókat. E művek végső jelentése akkor tárulhat fel előttünk, ha Bori Imre megállapításához híven „az emberi élet, mint olyan” megjelenítése után kutatunk bennük, ha az emberi létnek az ábrázolás során létélménnyé kristályosodó tartalmait keressük, amelyeket „regényvilágok látványaként” fogalmazott meg az író. Elemzésünk végső célja ennek a tartalomnak a fölfedezése lesz. De először vizsgáljuk meg az Édes Anna regényvilágát az elsődleges jelentések szintjén.

Kosztolányi regény-opusán belül az Édes Anna legszembeötlőbb vonása, hogy cselekménye a kortársi világban játszódik le. A Nero, a véres költő című regénnyel való összetartozására valamennyi tanulmány felhívja a figyelmet. „Nero, a véres költő és Édes Anna összetartoznak — írja Sötér István —, mivel mindkettő a kortársi világról szól, tehát arról a világról, melyben Kosztolányi leginkább idegennek érzi magát. Az előbbi kulcsregény módján, áttételesen szól erről a világról, az utóbbi a közvetlen, realista ábrázolás módszerével.” (Sötér István: Tisztuló tükrök, Bpest, Gondolat, 1966, 143. o.) Ezt a megállapítást árnyalja tovább Bori Imre, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy az Édes Annában „valójában a Nero-téma csendül fel újra, de már abban a felfogásban, amelyben a Paulina készült”. (i. m. 358. o.).

A regény egymásnak ellentmondó értelmezései mint mondtuk, abból adódnak, hogy egyesek valószínűtlennek, tehát tipikus action gratuite-nek fogják fel Édes Anna gyilkosságát, mások viszont úgy vélik, a regény mindenek felett épp e tettet indokolja. Mindenek előtt tehát a magunk számára is azt kell tisztáznunk, indokolt, avagy indokolatlan-e a gyilkosság. Ugyanis végső jelentését annak, amit e mű a kortársi világról közöl, a gyilkosság adekvát értelmezése alapján ragadhatjuk meg. Ezen túl pedig ez vezethet el bennünket a regény másodlagos jelentéseinek a kitapintásához is.

Hogy indokolt tetteknek hat-e a gyilkosság vagy sem, az attól függ, hogy Édes Annának a regényben megmutatkozó alakja hitelesíteni tudja-e e tett szükségességét. A gyilkosság egymástól eltérő értelmezései tehát minden esetben a cselédlány alakjával függnek össze. Édes Anna alakja ábrázolásmódja alapján Pacsirta rokona. Pacsirta, a csunya vénlány, mint a regény címszereplője alig jelenik meg, hiányzása folytán azonban még teljesebben megismerjük, mint ha valóban jelen lenne a műben. Édes Anna megjelenítése is a rá gondolások formájában indul a regény első fejezeteiben, valóságos megjelenése azonban nem eredményezi teljesebb megismerését, személyiségként ekkor is és mindvégig távol marad. De alapvetően fontos mozzanata a lány megjelenítésének,

hogy akárcsak Pacsirtáé, az ő képrendszere sem teljes értékű önmagában, nem foglalja magában mindazt, amit a mű egészének szintjén meg tudunk róla. Kőszeg Ferenc találó megállapítását idézve arról van szó, hogy ebben a regényben Kosztolányi „már nemcsak a mellékcselékmenyt zárja ki, de a figurák önnálló életét is megszünteti (...) Vizedék és Édes Anna kölcsönösen feltételezik egymást.” (i. m. 517. o.)

A regényben ábrázolt világot a Vized házaspár és baráti köre testesíti meg. Ezt a világot Kosztolányi belülről ábrázolja, de Édes Anna képrendszere révén leplezi le. A cselédlány ebben a világban nem más, mint annak tárgygyá degradált része, rajta keresztül e világ idegensége és elfogadhatatlansága válik mind erőteljesebbé. A regénynek azok a méltatói, akik a gyilkosságot indokolatlanoknak vélik, a mű konfliktusát az úr-cseléd viszony ábrázolásának körére szűkítik le. De mint arra Kiss Ferenc tanulmánya is figyelmeztet: „a cselédkérdésnél nagyobb tét forog itt a kockán (...) Ha (Édes Anna) céltudatosan vagy kirobbanó dühből törne gazdáira — írja Kiss Ferenc — tettének érvénye óhatatlanul leszűkülne, egyetlen konkrét okra mutatna, egyetlen névvel nevezné a sokrétű és meg nem nevezhető szenvedést.” (i. m. 751. o.)

Tovább kell azonban árnyalnunk Kiss Ferencnek azt a megállapítását, amely szerint „a kiszolgáltatott kis cseléd kínjai egy egész korszak gyötrelmeitől súlyosak”, minthogy a hangsúly végülis nem az elnyomók és elnyomottak két összebékíthetetlen osztályának szükségszerű összeütközésének ábrázolásán van, hanem az Édes Anna létformájában kifejeződő tartalmakon. Önellentmondásnak minősül viszont Kiss Ferencnek az a megállapítása, hogy Édes Annát Jancsi úrfi családsága hajszolja gyilkosságba, s hogy „mégis Vizedeket öli meg, ezzel a konfliktus sémászerű rendje bonyolultabbá válik, ok és okozat között áttételek képződnek”. Ha Annát valóban Jancsi úrfi „szokványos komizsága” hajszolná gyilkosságba, ez azt jelentené, hogy Vizedné és Anna kapcsolata háttérbe szorulna, nem játszana döntő szerepet a mű konfliktusában, holott e kapcsolat ábrázolásából épül fel az egész regény. Közelebb kerülünk a mű lényegéhez, ha Kőszeg Ferenc megállapítását fogadjuk el, amely szerint „Anna tiltakozása nem Vizedek magatartásának szól, nem a vele szemben elkövetett vétkeinek. Érzékei Vizedek idegensége ellen tiltakozik, egész világuk fundamentális idegensége ellen.” (i. m. 525. o.)

Az Édes Annáról szóló irodalom egyhangúlag megegyezik abban, hogy Anna alakja lényegében ismeretlen marad. Érzéseit, gondolatait valóbar. nem ismerjük meg, de részletesen megismerjük a Vizedek világába belépő cselédlány fiziológiai reakcióit. Anna: élmény, érzés, érzet — összegezi Kőszeg Ferenc. Érzéki reakciói révén olyannyira jelen van, hogy joggal írhatta Kőszeg:

„Az Édes Anna semmiképp sem pszichológiai regény, ha címkét keresünk hozzá, találóbb „fiziológiai” regénynek nevezni.” (i. m. 527. o.)

Édes Anna folyamatosan ismétlődő fiziológiai tiltakozásai a lány idegenségét jelenítik meg. Mert Vizedek világába csöppenő Anna totá-

lisan idegen. Idegen és számkivetett ebben a világban, mert származása, osztálybeli hovatartozása eleve csak idegenné, számkivetetté teheti ebben a világban, de idegen azért is mert nemcsak cseléd, hanem tökéletes cseléd. Tökéletességének döntő befolyása van a regény konfliktusának a kibukkanásában, de alapvetően fontos a mű másodlagos jelentéseinek vonatkozásában is.

A regényről szóló legfontosabb tanulmányokban sokrétű, gazdag értelmezéseit találjuk e tökéletesség szerepének és jelentésének. „Heller Ágnes — írja Kiss Ferenc — jó szemmel vette észre, hogy feleselés, lopás, hazudozás, a cselédi sors ismerős »biztonsági szelepei« csak árthatnak volna az alak hitelének. Emberi kapcsolatot létesíthettek volna, amikor Kosztolányit ennek képtelensége indította írásra. Részokokra szabdalta volna ezt, amit gyökerében akart megragadni.” (i. m. 751. o.) Kőszeg Ferenc Édes Anna cselédlányi tökéletességét Britannicuséhoz hasonlítja: „a tökéletes költő és a tökéletes cselédlány vér szerinti testvérek — írja idézett tanulmányában. (A későbbiekben részletesen kitérünk majd arra, hogy a Nero regény alakjai közül Anna nem Britannicusszal áll leközlelőbbi rokonságban.) Tovább idézve Kőszeg Édes Anna tökéletességére vonatkozó megállapításait, abban mindenképp egyetértünk, Anna cselédlányi tökéletessége tökéletes azonosulást jelent funkciójával. Ebből következően pedig e tökéletesség nem minősülhet emberileg másnak, mint „csupa negatívumnak”.

E tökéletesség önmagán túlmutató jelentését Bori Imre fogalmazza meg tanulmányában. A cselédlány „kiszolgáltatottságának végtelenje ez a tökéletesség — írja — amely abból épült fel, hogy lemondott önértékről is. Ezért kellett neki a munka, ezért lehet példás cseléd, már-már fogalom a háziasszonyok szemében. (i. m. 360. o.)

A regény jeles méltatói felismerték azt is, hogy a tökéletességnek kulcsfontosságú funkciója van a regény cselekménysíkján. Ellentétpárja Vizyné cselédtartói monomániája. „Vizynének — írja Kőszeg Ferenc — cselédtartóként éppoly tökéletesnek kell lennie, mint Annának cselédként, hogy a »modell« működhessen, hogy Anna lényege szerint élhesse meg az úr—cseléd viszony szorítását. Ha Vizynét a cselédügyeken kívül más is érdekelné, Anna is szabadabb lehetne, látszólagos függetlenségük a történet szigorán ütné rést”. (i. m. 531. o.)

A regény másodlagos jelentései

A regény másodlagos jelentéseinek szempontjából is sorsdöntő szerepe van Édes Anna cselédlányi tökéletességének, illetőleg annak a ténynek, hogy a lány objektíve, de szubjektíve is azonos a funkciójával. Vizsgáljuk most meg, melyek azok a tartalmak, amelyek a cselédlány alakjában és sorsában a mű elsődleges és másodlagos jelentéseinek síkján kifejeződnek. Először is tisztáznunk kell, hogy az érzéki reakcióiban megmutatkozó cselédlánynak nem lehet osztályöntudata. Gyilkolása tehát semmiképp sem minősülhet egy kizsákmányolt osztályt képviselő egyén kizsákmányolói elleni radikális lázadásának. Nyilvánvalóvá teszi

ezt az is, ahogyan Kosztolányi Vízýéket, baráti körüket és Jancsi úrfit, tehát az ún. kizsákmányoló osztály képviselőit ábrázolja. De kiviláglik abból is, ahogyan Ficsor alakját megjeleníti — aki éppúgy, mint Anna, a kizsákmányoltak közé tartozik. Erre figyelmeztet Sötér István is: „Szociális tematikája miatt — írja — ez utóbbi (ti. az Édes Anna című regény) könnyebben hívhatja fel magára a figyelmet, — de azt sem szabad felednünk, hogy maga az ábrázolás, a bemutatott osztályok képe igen sok szkepszist rejt magában.” (i. m. 143. o.) Noha kétségtelen, hogy Édes Anna életformáját alapvetően kizsákmányolt volta határozza meg, de Vízýék világába lépve, sőt már előzetesen is Vizyné hisztérikus cselédkeresési akcióinak tükrében is az fejeződik ki, hogy nem tisztán a kizsákmányoló osztály elnyomásaként nyer kifejezést ez az életforma. Vízýé alakjában nem a hatalom és elnyomás jellemzői kapnak elsődleges hangsúlyt, hanem az asszony személyiségének a patológikus vonásai. Ha Vizyné csak osztályának tipikus képviselőjeként lépne fel Annával szemben, akkor megelégedne azzal, hogy mint munkást mind jobban „kizsákmányolja”. Vizyné persze meg is teszi ezt, de ezen túl (s ezek a patológikus vonások) éberén őrzi Annát attól, hogy akárcsak a legapróbb személyes megnyilatkozás formájában is jelt találjon adni magáról. Vizynének a lány jól elvégzett munkájánál is fontosabb, hogy személyiségként, emberként ne létezzen. Csöppet sem közönyös tehát Anna iránt, hanem szinte minden idegszálával, minden gesztusával arra törekszik, hogy pszichikai síkon nyomja el. Az elnyomó osztálynak az elnyomottakkal szembeni tipikus magatartását Vízý Kornél jeleníti meg. Ő észre sem veszi a lányt, csak felesége kedvéért megy bele abba a játékba, hogy olykor gúnyolódjon, sőt „ökrendezve hahotázzon” Anna cselédi tökéletességén. Ugyancsak Vízý Kornél alakja szolgál arra, hogy Anna alakja kötődjön a kortársi világ kizsákmányoló osztályához, a „tágabb történelmi valósághoz” (Köszeg Ferenc).

Vizsgáljuk most meg, hogyan nyer ábrázolást a regényben ez a tágabb történelmi valóság.

A Kún Béla előpüléséről szóló legenda, amellyel a regény indul, a Vízýék alakjában objektiválódó világ megjelenítésének első jelene. A második fejezetben Vízý Kornél és Ficsor találkozásának végletekig ironikus ábrázolása, „világtörténelmi udvariasságuk” foglalja magában a legteljesebben azt, ahogyan Kosztolányi e korszak történelmi valóságát látja. Ez a jelenet egyszer és mindenkorra nyilvánvalóvá teszi, hogy Édes Anna története nem osztályának szükségzerű lázadását példázza, s noha nem független a lány osztályhelyzetétől, nem a cseléd, hanem a **SZEMÉNYISÉ GKÉNT TELJESEN ELFOJTOTT EMBER** lázadását fejezi ki. Hogy az elnyomottak kollektív lázadásának gondolata mennyire idegen Kosztolányitól, sőt egészen abszurd módon értelmetlen — jól érzékelteti egy kép mindjárt a regény elején abból a fejezetből, amely a Tanácsköztársaság bukásának napját írja le:

„A Gránit-lépcső táján kettes-hármas csoportok álldogáltak — a riadt embernyáj, mely hirtelen pásztor nélkül maradt — suttogtak, amint mostanában megtanulták, süketnéma jelekkel, a szájak mozgásáról olvasva le a szavakat.

Mindössze ez jelezte a változást.

Felhő sehol. Álmos levegő nehezedett mindenre, mint nyári zivatarok kitörése előtt, mikor a szél visszatartja lélegzetét, és a természet egy óriási szobának, a fák játékszereknek, az emberek viaszbaboknak rémlenek.

Ebben a bénulatban nem volt se mozgás, se hang, csak egy kép mozgott és üvöltött, az a plakát, mely ezt ordította: FEGYVERBE, FEGYVERBE! az a vad, örült matróz, aki egy lobogót rázott hihetetlen lendülettel, egészen összeolvadva vele, s úgy kitátotta csontos száját, mintha el akarta volna nyelni a világot.”

(Kosztolányi Eeaszó: Édes Anna, Bpest, Szépirodalmi Kk. 1968. 9. o.)

Az osztályellentétek reális felszámolását képtelenségnek tartja az író, de az egyes ember elnyomását jóvátehetetlen bűnnek. Ezt a tartalmat fejezik ki Moviszter doktor gondolatai, Édes Anna melletti kiállása. Ez az élet- és világszemlélet olvasható ki a regényből az ábrázolt történelmi valóságra vonatkozóan. Minderre nem azért tértünk ki részletebben, hogy kimutassuk Kosztolányinak a műben kifejeződő világszemléletének a marxizmus gondolatköréhez viszonyított hiányosságait, nem is azért, hogy védelmezzük vagy igazoljuk e világszemléletet, mint-hogy írónk nem filozófiai gondolatrendszert teremtett, hanem irodalmi alkotást. Azért foglalkoztunk e kérdéssel, mert hozzásegít bennünket a mű végső jelentésének a megragadásához.

Vizyné kivételével az elnyomó osztály képviselőit a Közöny jellemzi elnyomottakkal szembeni magatartásukban, méghozzá embertelen közöny. Valamennyien tárgynak tekintik Annát és társait, valamennyien emberségüktől elidegenedett figurák. Kivételt képez Patikárius Jancsi, aki azon túl, hogy tárgynak, „élvezeti cikknek” tartja Annát, olykor perverzül még élvezi is a kettőjük közötti áthághatatlan osztálykülönbséget. Ez a vonása nyer ismételt kifejezést már drasztikus formában a farsangi multságokról szóló fejezet utolsó jelenetében.

Az eddigiek során szó volt már arról, hogy az Édes Anna Kosztolányi regény-opusán belül a Nero, a véres költővel áll a legközelebbi rokonságban. A Nero regénynek is vannak olyan mozzanatai, amelyek áttételes formában a kortársi világról szólnak, de sokkal fontosabb az, hogy a műben kifejeződő életérzés, létélmény ihletője volt ugyanaz a világ, amely Édes Annában is élénk táru. A döntő különbség a kettő között pedig az, amire Bori Imre tanulmánya hívja fel a figyelmet: az Édes Anna már a Paulina című novella szellemében íródott. De a két regény összetartozását és egyben a kettőjük közötti lényegbevágó különbséget is a bennük kifejeződő létélményben megmutatkozó hasonlóság és különbözőség adja meg. A Nero regényben kifejeződő létélményt Nero képrendszere foglalja magában, az Édes Annában ugyanennek a tartalomnak Édes Anna sorsa a hordozója. Nerónak, a császárnak a létezését legmélyebb lényege szerint UGYANAZOK a vonások határozzák meg mint Édes Annát, a cseléd lányét. Nem Britannicus, a tökéletes költő, és Édes Anna, a tökéletes cseléd lány a vér szerinti testvér Kosztolányi regényalakjai között (ők egymás homlokegyenes ellentétei, hiszen

Britannicus számára a költészet személyiségének a meghaladását, pontosabban egy magasabb szintű reprodukálását jelenti, míg Annának a cseléd-lét a teljes személyi nemlétet) — hanem Nero, a császár és Édes Anna, a cseléd tekinthető vérszerinti testvérnek. Mert az emberi létezés inautentikusságának nagy témája szólal meg újra az Édes Anna regényben a Nero regény esetlegességeit, artisztikus megoldásait kiküszöbölt, letisztult, szigorú és adekvát formában. Ez a tartalom bontakozik ki a regény másodlagos jelentéseinek a szintjén. Ezért az Édes Anna sajátosan egzisztencialista regény, de ugyanakkor túl is nő e gondolatrendszer határain.

A továbbiakban azt fogjuk megvizsgálni, melyek az Édes Anna sajátosan egzisztencialista vonatkozásai, és melyek azok a tartalmak, amelyek már meghaladják azt.

Édes Anna, akárcsak Nero, inautentikus létre van kárhozthatva. Nerót császár volta akadályozza meg abban, hogy autentikus életet éljen. Édes Anna számára eleve csak ez a lehetőség adatik meg. Cseléd-léte, mely osztályhelyzetéből következik, tökéletesen inautentikus lét, mert nem emberhez méltó lét, mert egyáltalán nem tartalmaz olyan lehetőségeket, melyeket az ember emberként, személyiségként megélhetne. E lét lényegének felismerése elől el lehetne menekülni, akadnának a Neróénál silányabb varázslatok, de a lényege soha semmilyen körülmények között sem változhatna meg. Neró negatívban kiteljesedő személyisége számára a legfőbb értéket az képezi, ami nincs. Édes Anna egész létezése már erre az abszolút negatív értékszintre épül: Édes Anna az, aki nincs. A cselédlány létezésének inautentikus volta nem életérzés dolga, létezésének konkrét valóságából egyenesen következik. De nem okvetlenül azért, mert a lánynak, mint a kizsákmányolt osztály képviselőjének nem adatik meg az autentikus lét lehetősége, hanem mert Anna a maga szituációját legmélyebb lényege szerint éli meg: tökéletes cseléd. Cselédi tökéletessége az a vonása, mely alkalmassá teszi az inautentikus lét tartalmainak a megjelenítésére. A maga szituációjának a következetes vállalása és megélése révén tekinthető a másodlagos jelentések szintjén Anna létezése sajátosan egzisztencialista létnek. És ebben a vonatkozásban van az első lényeges különbség a császár és a cseléd szituációja között. Noha részben Nerót is az objektív körülmények sodorják önnön negatívjába, de döntő módon mégis szubjektív életérzése, a semmi, az unalom fenyegető elviselhetetlensége hajszolja önmaga ellentétébe. Anna sorsa viszont objektíve is csak ezt az egyetlen egy szitációt kínálja. Ezért jelentheti Kosztolányinak ez a regény egyben az egzisztencializmus meghaladását is. Anna vergődése nem egy kiismerhetetlen, idegen, abszurd világ díszletei közt megy végbe, az Annát körülfogó világ idegenségének természetrajza pontosan kiismerhetővé válik.

Hogy Anna sorsa sajátosan egzisztencialista sorshelyzetté tud válni — abban döntő szerepe van a lány öntudatlanságának is. Elsősorban abban a vonatkozásban, hogy noha pontosan érzékeli emberi méltóságának folyamatos megcsorbitását, helyzetét mégsem kapcsolja osztályhelyzetéből következő körülményekhez, egyszóval nincs osztályöntuda-

ta. S ez nemcsak tudatlanságából következik, a regényben ábrázolt szituációja ugyanis objektíve sem az úr—szolga képlet alapján kialakult tipikus helyzetet jeleníti meg. Ezzel már részletesen foglalkoztunk. Még csak annyit fűzünk hozzá, hogy Vizyné cseléd tartói monomániája a másodlagos jelentések szintjén olyan hatalmat képvisel, amely az embert emberségében, személyiségében nyomorítja meg, mely inautentikus létre kárhoztatja. S itt már nem az osztálybeli alárendeltségen van a hangsúly, hanem a nem-létbe viasztörített emberi személyiségen.

Fontos momentum az is, hogy nem Vizyék világa idegen a regényben, e világ csak élettelen, mert az embertelen közöny az alapvonása. Anna az, aki e világot idegenként éli meg. Anna totálisan idegen. Idegensége közvetlen kapcsolatban áll származásával és funkciójával, de túl is emelkedik rajta. Camus Közöny című regényének főhőse is idegen a világban, de az ő idegensége a világgal és önmagával szembeni „gyöngéd közönyként” nyilvánul meg. Anna idegensége az elsődleges jelentés szintjén osztályhelyzetéből ered, de önmagán túlmutató értelmében ez az idegenség, mert érzékszerveivel éli meg — magányának dimenzióit növeli meg. Helyének megszokhatatlanságát regisztráló érzékszervei létének elviselhetetlenségére figyelmeztetik. Idegenségérzete Vizyék világában egyben adott létformájának a tarthatatlanságát is jelzi. Anna idegensége totális, mert mint tökéletes cseléd lány, aki azonosult a funkciójával önmaga számára is tökéletesen idegen, hiszen mint eleven ember, mint személyiség nem létezik. Anna tehát az idegenségérzetet is legmélyebb lényege szerint éli meg. Később már helyét úgyahogy meg is szokja, hiányának totalitása, személyi nem-léte lesz az, ami végülis tarthatatlanná válik számára. Totális idegenségélményének a szorításában Anna végül csak ÖNMAGA IRÁNYÁBA MENEKÜL-HET. A másodlagos jelentések szintjén gyilkossága ezt az önmaga irányába való menekülést fejezi ki. Ez a másik olyan mozzanat, amelyben a cseléd lány létezése lényegileg eltér a császár lététől. Részletesen elemeztük, hogy Nerónak, mint császárnak nem adatik meg a lázadás lehetősége, ezért válik hitelessé, hogy a császár negatívban valószínűsíti meg önmagát. Anna esetében nem beszélhetünk lényének negatívban megvalósuló folyamatáról, az ő szituációja már a negatív-lét tiszta formája, ezért lényegileg nem is folyamat, hanem állapot, a személyi nem-lét állapota. Ezért lehet Édes Anna gyilkossága, konstans állapotából való kilendülése a nem-létbe szorítottság elleni elementáris tiltakozás tette.

Fölmerülhet a kérdés, hogyan tekinthető a gyilkosság Édes Anna önmaga felé menekülése gesztusának, hiszen nem lehetünk tanúi annak, hogy tette úgy tudatosodna benne, mint az elnyomottsága elleni tiltakozás tette. Anna öntudatlanságának ilyen értelemben is fontos funkciója van. Általa táguhat e lázadás az osztályellentéteken túlnövő elnyomás elleni tiltakozás tettevé. Öntudatlansága nem teremt hiányérzetet, nem csökkenti a lázadás erejét. Nem tudatállapotán (mint például Raszkolnyikov esetében), hanem tettén van a hangsúly. Mert Anna nemcsak fiziológiai reakcióban nyilatkozik meg, hanem mindennek előtt a tetteiben. Hiszen a cselédmunka tökéletes elvégzése napról napra a tetteivel való teljes azonosulását jelenti. Hogy tettének jelentése, irányult-

sága gyökeresen megváltozik: a teljes kiszolgálásból a pusztításba vált át — ez jelenti az önmaga felé lépést.

Van Anna létezésének mégegy olyan mozzanata, amely megbolygatja e lét teljes inautentikusságának nyugalmi állapotát. Ez Jancsi úrfival való kapcsolata. Anna cselédlányi tökéletességét, ahogyan Bori Imre írja: „Jancsi úrfi megjelenése zavarja meg, aki a nemi aktusban éppen azt a határt lépi át, amelyet Vizyné oly gondosan épített ki Annához való viszonyában, hiszen Anna itt nem fiziológiai, hanem érzelmi síkon reagál, s az ébred fel benne, amit addig sikerült elfojtania.” (i. m. 360. o.) E kapcsolatnak azonban Kiss Ferenc megállapításával ellentétben Anna számára nem a megőrzése a fontos. Noha Anna valóban várja Jancsi úrfi további közeledéseit, nem tudni, hogy öntudatlanságból vagy épp bölcsességből eredően, a lány egy pillanatra sem hiszi partnerének magát ebben a szerelemben. Jancsi úrfi tényleges szerepe Anna életében annyi, hogy általa konkrét hiányként éli meg társtalanságát, totális magányát. Ezt példázza az a jelenet, amikor Jancsi úrfi sült gesztenyét ad a lánynak, s ő annyi megélt szenvedés után, melyet Jancsi okozott neki, ebből arra következtet, hogy „az úrfi nem is haragszik rá”. Nem mond ellent ennek az, hogy Anna gyilkolásában valóban fontos szerepet játszik Jancsi úrfi, s hogy annak a jelenetnek, amikor Jancsi úrfi megcsókolja Moviszternét, s amelyet Anna véletlenül meglát — elhatároló jelentősége lesz abban, hogy Anna épp azon az éjszakán gyilkolja meg gazdáját. Ez a jelenet adja a konkrét impulzusokat, de az okok nem benne rejlenek. Idézzük most ezt a részletet:

„Már táncoltak. Etel meg Stefi félrehúzta az asztalokat. A párok nem fértek el, sokan az előszobába szorultak. Jancsi is kilebegett Moviszternével. Csupa tréfából áttáncolt a hálón át a lakásba, körbe-körbe.

Egyszer, mikor a fürdőszobába értek, az úrfi magához szorította párját, belecsókol a nyakába. A szép doktorné föl kacagott bűgva.

Anna, aki az előszobában ácsorgott a tűzhely lángjától piros füllel, meghallotta ezt. Odatekintett. Vissza akart futni a konyhába, de neki ment a falnak. A lámpák valami kancsal fénnel föllobogtak.” (166. o.)

Jancsi úrfihoz fűződő érzelmeiből nyilvánvaló, hogy Anna ezt a jelenetet: érzelmi síkon éli át, de mivel öntudatlansága (vagy ösztönös bölcsessége) folytán nem partnerként éli meg ezt a szerelmet, nem féltékenysége, nem az úrfi nyilvánvaló „hütlensége” az, ami Annára oly elementáris hatást gyakorol — az egész vendégség, s végül Jancsi és Moviszterné kettőse a cselédlányban érzelmeinek, sőt egész idegműködésének síkján tudatosítja a saját végtelen nem-létét, kirekesztettségét a világból. Kirekesztettsége, amely ezen a ponton már tarthatatlanná lesz számára — nyilvánvalóan szoros összefüggésben áll osztályhelyzetével, cseléd voltával, de lázadásában a nem-létbe szorított személyiség lázadása lesz végülis hangsúlyos. Mint mondtuk, ez a vonás teszi végső jelentésében egzisztencialista regénnyé az Édes Annát. Ami pedig túlmutat benne e gondolkörön, az az, hogy az a szituáció, amelyben Édes Anna élete ábrázolást nyer — az őt körülvevő alakok művészi tökélyrel egyénített rajzának alapján közvetlenül kötődik egy kor történelmi-társadalmi valóságához. Jól érzékelteti az elmondottakat egy összevetés.

Camus Közöny című regényének főhőse más vonatkozásban mint a Kosztolányi regény hőse, de épp annyira öntudatlan. Meurseaült gyilkossága tipikus action gratuite, Édes Annáé épp ellenkezőleg: teljesen indokolt. De nem azért, mert Anna megnyilatkozásai önmagukban indokoltá, pontosabban: elkerülhetetlen szükséggé teszik. Tisztán a lány képrendszere, mint már elmondtuk, nem érleli valószínűvé, várhatóvá ezt a tettet. A különbség, s e jelenti az egzisztencializmus meghaladását Kosztolányi művében, a két regényvilág egészében mutatkozik meg. Édes Anna életének egy korszak valósága adja meg tényleges dimenzióit, míg Camus regényéből ez a dimenzió hiányzik, itt a főhős személyisége önmagában hangsúlyos. Az Édes Annában „a gyilkosság összetevőit — ahogyan Kőszeg Ferenc írja — nem lehet összerakni a regény motívumaiból. A szükségszerűség evidenciáját a regényen belül Vízék ábrázolása teremti meg, Anna áthatolhatatlan marad.”

Anna áthatolhatatlanságának mibenlétét árnyaltuk tovább azzal, hogy megállapítottuk, nem más, mint totálisan inautentikus lét, pontosabban a személyi nem-lét megjelenítésének képrendszere.

Nem az osztályelnyomás, hanem az ember, mint személyiség ellen elkövetett erőszak radikális elítélése csendül ki Moviszter doktornak a tárgyaláson elmondott szavaiból is:

„Az az érzésem — ismételte makacsul —, az az érzésem, hogy nem bántak vele emberien. Nem úgy bántak vele, mint egy emberrel, hanem mint egy géppel. Gépet csináltak belőle — és itt kitört, majdnem kiabált — Embertelenül bántak vele. Cudarul bántak vele.” (197. o.)

Az egyes ember ember voltának elismeréséért, autentikus emberi megvalósításának jogáért szállt síkra ugyancsak Moviszter egy előbbi beszélgetés folyamán is, még egy síkon megerősítve azt, hogy Kosztolányi az Édes Annában az ember elnyomását nem függetleníti ugyan osztályadottságoktól, de nem is korlátozza azokra. Hogy Édes Anna nem-létbe viasszorított személyisége a hangsúlyos a regényben, nem pedig pusztán cselédi kiszolgáltatottsága az abból az ironikus színezetű jelenetből is pontosan kitűnik, amikor a gyilkosság hírére Katica, Vízék volt cseléde megjelenik és jajveszékelve siratja egykori gazdáját: „azt az áldott méltóságos asszonyt, és a méltóságos urat, akinél nem volt jobb ember a földön.”

Ezekkel a jelenetekkel rímeli a regény zárófejezete is, amelyben maga Kosztolányi jelenik meg. Drumának és két kortesének a szemén keresztül láttatva. Nem véletlen, hogy épp ennek a regénynek a zárórészében kerít sort az író arra, hogy az őt ért jobb és baloldaltól jövő vádakat végigsorolja. Mert Édes Anna Kosztolányinak valóban a tett erejével ható műve. Bizonyossága mély szociális érzékenységének, de mindenek felett az egyes ember emberi jogának, méltóságának az elismeréséért való erőteljes kiállásnak. Olyan igény ez az író szerint, amely az embert nem korlátozhatja semmilyen párttagságra sem. Moviszterről, aki állásfoglalásának a közvetítője a regényben, ezt írja: „Nem tartozott se hozzájuk, se másokhoz, mert nem volt se burzsoá se kommunista,

egy párt tagja sem, de tagja annak az emberi közösségnek, mely magában foglalja az egész világot, minden lelket, aki él és élt valaha, eleveket és holtakat.” (198. o.)

Ezt a fajta kiállást objektivizálja a mű egésze. Ezért érezhette jogosnak az író kutyaugatásba fojtani az őt vádlók és gyanúsítók szavát.

Elmondtuk már, hogy a regény méltatói, bírálói közül többen felrötták, hogy a cseléd lányt mennyire hiányosan ábrázolja az író. Ahogy Németh László írja: „Szabad volt-e ennyire sötétben hagyni azt a lelki réteget, amelyben a regény voltaképp történik, elhallgatni az összeadást, s egyszerre az összeggel robbanni ki. A lány lelkének csak a baromi, sima homlokzatát mutatja s csak egy pillanatra merül föl a homlokzat mögül a gyilkossá vált tudattalan.” (Németh László: Kosztolányi Dezső In. Két nemzedék, Tanulmányok, Bpest, Magvető és Szépirodalmi Kk. 1970. 115. o.)

Az ilyen jellegű hiányolások ellenében kell elmondanunk azt is, hogy egy-egy alak „elhallgatása” Kosztolányi alakformálásának egyik legsajátosabb módszere. A regény elemzésekor részletesen foglalkoztunk vele, hogy Pacsirta is hiányzása révén jut igazán főszerephez, de, a hiányok határozzák meg Novák Antal bukásának történetét is, hiszen, magának a cselekménynek a síkján lebonyolódó konfliktus nem magyarázza — indokolja a tanár öngyilkosságát. A hiányzása révén való megmutatkozás a Kosztolányi regények alakjai közül az Édes Annát jellemzi a legszélsőségesebb formában. Ő többszörösen is hiányzik, elmondtuk, nemcsak mások szemében cseléd, önmaga számára is csak az. Létezésének, tehát önmaga számára sem alakulnak ki személyi jegyeket rejtető dimenziói. Kosztolányi valamennyi „elhallgatott” alakjának képrendszere épp ennek az ábrázolási módnak köszönhetően tud önmagán tulmutató jelentésűvé nőni.

Az „elhallgatott” alakokban kifejeződő másodlagos jelentések Édes Annában a legteljesebbek. Ez az ábrázolásmód ugyanis világosan mutatja, Kosztolányit nem az egyes ember sorsának a bemutatása foglalkoztatta, amikor regényt írt, hanem egy-egy olyan szitáció, amelyben az ember létezésének sajátságai próza formában elmondhatókká válnak. Mind a négy regény közös jellemzője, hogy nem az ún. „betű szerinti szinten funkcionáló cselekmény” adja meg a művek végső jelentését, hanem a „metaforikus szinten kibontakozó kapcsolatok összessége”. Ebből következően a metaforikus szerkezetek tekinthetők e regények rendezőelvének. (Az idézőjelbe tett fogalmi meghatározásokat bővebben lásd: Szegedy—Maszák Mihály: Metaforikus szerkezet a Kosztolányi — és a Krúdy — novellában, In: A novella elemzés módszerei Bpest, Akadémiai kiadó, 1971. 65. o.)

A betű szerinti szinten funkcionáló cselekmény az Édes Annában látszik a legteljesebbnek. A címszereplő alakjának a megformálása mutatja meg, hogy itt is a „metaforikus szinten kibontakozó kapcsolatok összessége” alapján ragadhatjuk meg a mű teljes jelentését. Anna sorsa metaforikus szinten, mint már elmondtuk, a nem-létbe szorított sze-

mélyiség szituációja, a létezésnek, mint a „kiszolgáltatottság végtelen-jének a szituációja, amely a mű egészének foglalatában olyan dimenziókkal telítődik fel — melyek e létállapot tarthatatlanságát fedik fel.

Az Édes Anna katarzisznélkülisége

Az Édes Annából éppúgy, mint Kosztolányi többi regényéből is, hiányzik az oldás mozzanata, nincs katarzisa. A regény katarzisznélkülisége egyrészt abból következik, ahogyan maga Anna a gyilkosságot megéli, másrészt pedig abból, ahogyan a regény többi szereplői viszonyulnak hozzá.

Anna létezése, mint a nem-lét állapota a gyilkosság révén nem válhat autentikus létté: a gyilkosság a lány személyi nemléte elleni tiltakozás tette, de nem minősítheti át e létet. Anna lényét mindvégig érzelmi élményei töltik ki — tehát mindvégig öntudatlan. Gyilkossága után sem eszmél önmagára. Ha Annát gyilkossága eljuttatná addig a pontig, hogy tudatosodna benne az életét meghatározó lét- és világhiány — akkor az, élete hátralevő részének, még a börtön falai között is adna egy minőségi többletet. A regény katarzisznélkülisége tehát egyfelől abból ered, hogy Anna megtette ugyan az első lépést önmaga irányába, mégsem jut el saját magáig. S így tette szubjektíve lényegében hiábavaló, hatástalan marad, mert létezésének alapvonása változatlanul UGYANAZ marad.

A gyilkossághoz való külső viszonyulások köréből egyedül Moviszter doktor magatartása révén teremthető katarzisz a regényben. Az öntudatlan Annának Moviszter lesz az öntudata, ő az egyetlen, aki megsejti a lány indítékait. Moviszter Édes Anna melletti kiállása azonban éppoly hatástalan marad, mint maga a gyilkosság Anna végtelenül és végérvényesen inautentikus életében. E hatástalanság azonban nem a világ értetlenségéből, embertelenségéből és korlátoltságából eredeztethető a maga végső jelentésében. Moviszter magatartása révén a mű végső jelentését, mint elmondtuk, úgy összegezhetjük, hogy a regény egésze tiltakozás az ember, mint személyiség megnyomorítása ellen. Mindez azonban azért nem teremthet katarzist, mert Moviszter KÍVÜL áll a regényben ábrázolt szituáción. Moviszter tudása nem pótolhatja Annáét, akinek a létezésén a gyilkosság lényegileg mit sem változtat, aki változatlanul megmarad a maga eleve inautentikus sorsának börtönében. Ha Anna tudatosan is vállalni tudná önmagát, ha önmagára eszméltetné a gyilkosság, börtönbe jutása a világból való számkivetettségét konkretizálni tudná, a lány életét meghatározó lét- és világhiány autentikus formájává válhatna. Anna életét azonban a mária-nosztrai női fegyintézetben változatlanul ugyanazok a vonások határozzák meg, mint Víznyék világában. Életkörülményeinek a megváltozása nem jelenti létezésének a lényegi megváltozását is. Ezért feloldhatatlan Édes Anna sorsa, és ezért hiányzik a katarzisz mozzanata a regényből.

Bagi Ferenc

RÉTI ÜDÖN ÉLETE ÉS IRODALMI MUNKÁSSÁGA

Habár a Zorka c. regényéről folytatásokban való megjelenése után sem jelent meg méltatás, Réti számára már a Nyugatban való szereplés is sikernek számított. E sikert növelte az, hogy barátai leveleikben juttatják kifejezésre tetszésnyilvánításukat és azt is, hogy tőle, mint írótól, az elkövetkező időben újabb munkákat várnak, — biztatják. Nagyönis feltételezhető, hogy a buzdítók között ott van Osvát Ernő, s természetesen levéllel jelentkezik az író barátja, Beck Ö. Fülöp is, aki 1912. V. 7-i levelét a következő szavakkal kezdi: „Amióta a Zorka megjelent a Nyugat-ban, mindig készültem önnek írni. De a mit erről mondhatnék, az mind kevésbé fontos dolog, és amint gyűlt, szaporodott, mind kevesebb kedvem lett hozzá, végre is eltettem, hogy személyesen adjam elő, ha lejövök a Béke-szoborral Aradra.” A levélrészlet így, önmagában is azt érzékelteti, hogy annak írójára a mű igen nagy hatást gyakorolt, sőt, hogy e benyomások az olvasás után és felületes véleménynyilvánítás elhatározásának pillanataiban egyre jobban szélesedtek ki, olyannyira, hogy a szóban-elmondást igényelték. A zárósortok mintha még megfokoznák a levél írójának ezt az elismerését: „Örülök neki, hogy kedve jött dolgozni. A Zorka tetszett, hadd lássuk, mi következik.”¹ A kedves és figyelmes barát Réti egyik elbeszéléséről is hasonlóan nyilatkozott egy másik levelében. A novellák megjelenése, a szerkesztőség-től érkező, kéziratot kérő sürgönyök kétségkívül arra serkentették az aradi ipariskolai tanárt, hogy a maga írói sokoldalúságát is próbára tegye. Ennek eredményeként jelent meg a Nyugatban 1914-ben Réti első színpadi művének, a *Karen* című három felvonásos színművének első felvonása.

A mintegy 16—20 szereplőt mozgató színmű első felvonása Izlandon, a második Párizsban, a harmadik ismét Izlandon játszódna le. A színhelyváltásból ítélve feltételezhető, hogy az író igen komoly témát készült színre vinni. Egymástól merőben elütő környezetek, egyéniségek és típusok ábrázolására vállalkozott, s komoly darabot akart írni. Mindez azonban csak feltételezés, mert a folyóiratban csak az első felvonás jelent meg, a többinek viszont nyoma veszett. Hagyatékában sem maradt fenn. Könnyen meglehet, hogy ez azért alakult így, mert sem a szerkesztő, sem a szerző nem voltak megelégedve az eredménnyel, és sorsára bízták a darabot...

Témájában nem új, még csak Réti témavilágának keretében sem, hiszen a Zorka Rácz Emmájának figurájában benne van a női emancipáció kérdésének érintése, mégha a vizsgálatot lebonyolító tanfelügyelő unottan is hallgatja végig az e tárgykörben jó elméleti felkészültséggel rendelkező tanítónő fejtegetését. Mégis lehetőség volt ez az író számára, hogy e kérdéskörrel kapcsolatos állásfoglalását a színpadra vigye. Ibsen Babaszoba című műve (1879) már jóval előbb felvetette ezt a kérdést, s ennek nyomán Réti a maga megfigyelése, tapasztalata és álláspontja szerinti értelmezésben vihette volna tovább a témát, de nem vitte. Olyan színhelyet választott cselekményének (Izland), amelyben figurái nem mozoghattak reálisan, mert az író e környezet emberformáló, egyéniségérlelő viszonyait ahhoz túl kevésbé ismerte, a darab cselekménysora viszont olyan, hogy a mesejáték-megoldást nem teszi lehetővé, ahhoz mérve túl valóságyszerű, a kérdés érdelmeges tárgyalására viszont nem vállalkozik a szerző. E kettősség következtében a jó, csak — sajnos — sokszor öncélú dialógusokon kívül az figyelhető meg, hogy az író milyen fantáziával viszi művébe az általa soha meg nem látogatott, de útleírásban minden bizonnyal nagy élvezettel olvasott sziget geizires csodáit és lakosainak ámulatbaejtő naív becsületességét. A mesésnek és valósnak egymással való felelőssége már a szerző színpadra vonatkozó utasításában fellelhető: „Alacsony szoba, egyszerű bútorok. — Könyves polc. — A hátsó fal mellett kályha, tűz ég benne, ibrikék állnak rajta, fölötte a polcon tányérok, poharak. A szoba a színpad egyik oldalát foglalja le, a másik rész festői környezete a vadregényes vidéken álló magános házak. A távolban hófedte csúcsával a Jökull látszik.”² A szoba egyszerű berendezése a valóságos falusi-tanyai életet jelzi, míg a táj — „vadregényessége” a mese tájait érzékelteti. E két, egymástól elütő világra utaló színpadi valóságot a szobában beszélgető fiatal házaspár sem köti össze.

Mindez, így összeszedve, már-már a giccs benyomását kelti, amit még fokoz az újságot olvasó férj és rokkán fonó feleség „csodálatos”, valójában pedig az igazi nyugalansággal, háborúval, gyilkossággal és öngyilkossággal teli világról induló társalgása. Ezt a veszélyesen giccses nyárspolgári békesség-idill felé sodródó cselekmény- és hangulatfonalat azonban sikerült a szerzőnek a házastársi nézetkülönbségek körvonalainak sejtetésével némileg feltartóztatnia, mert míg a férj az ő életüktől függetlenül folyó valódi világ dolgairól alkotott nézetét úgy fogalmazza meg, hogy „mindenféle fájdalmat el lehet viselni, az öngyilkosság is csak rossz szokás, egyik ember eltanulja a másiktól” — és „Nem jó az, ha sok ember él egymás mellett. Rettenetes lehet százezrekkel együtt élni egy városban”³, addig felesége, Karen, éppen ellenkező véleményt vall. Szerinte az öngyilkosságot okozhatja „Fájdalom, bánat, amit nem lehet elviselni”, a többmillió városra viszont azt mondja, hogy: „Érdekes lehet, szeretnék egyszer nagy tömegben lenni, magas házak között, kocsizörgés lármájában, zsivajban, élénkségekben, ott szeretnék lenni, ahol legsűrűbb a tömeg, emberek között, akiket nem ismerek, nem tudnám, nem törődnek velem, hova megyünk, merre megyünk, félni szeretnék, széldülni, rábíznám magam a tömegre, nem törődve semmivel, mennék, mennék mennék.”⁴ A drámai szituáció adva van: a nyárspolgár férjjel

szemben ott van unatkozó felesége, aki szinte Ady Új vizeken járok-jának szenvedélyességével vágynak a „félelmetes” életre. Polgárookra jellemző gondolatokat és érzelmeket fejeznek ki ezek a „vadregényes” tájban eldugott és izlandi népviseletbe bujtatott tanyaiaik, akiknek azonban mesébe illő lehetőségeik vannak, ugyanis a feleségét szerető férj azonnal kész az ajánlattal: költözzenek városba. A kiváló lehetőség mellett párbeszédükből az is kitűnik, hogy témájukról először társalognak, tehát vágy-ötletre felelet ötlet a válasz. A tárgyalt kérdésnek családi életükön belül nincs múltja, és éppen ezért kettőjük múltjának eseményeiről sem világosíthatja fel a nézőt, amiből pedig az a logikus következtetés vonható le, hogy a darab elkövetkező eseményei a mű cselekményidejének kezdetén vannak az indulás fázisában, s a gondolattól fognak érni a tettig. Reménykeltő változást sejtet ez a megoldás Ibsen említett művéhez viszonyítva, ugyanis a nagy norvég író „a múlthoz való viszonyból, újraértékelésből, más színben való felfedezéséből csíhol drámát.” Férje ajánlata azonban nem foglalkoztatja Karent. Egyszerűen válaszol: „Szeretek én itt.”

Társalgásuk is a legközelebbi szomszédra terelődik, de Niels, a férj, még foglalkozik felesége ötletével, bizonyos kíván lenni, s ezért gyanúját nem is rejti véka alá: „Mégis azt hiszem, hogy te vágyódsz az emberek közé” — mondja megbecsülni valóan nyíltan és őszintén, de felesége tiltakozva felel: „Dehogy, Niels, hogy jut ez eszedbe?” Válasza meggyőző, s az író semmi olyan játékra vonatkozó utasítást nem fűz ehhez, amiből a néző Karen bizonytalanságára következtethetne. A város, ahova Niels ajánlata alapján költözhetnének, ugyancsak meghatározatlan; nem tudni, hogy miért nem vonzza a fiatalasszonyt: azért-e, mert meg sem közelíti azt a nagyvárost, amelyet áradozva írt le, vagy talán csak vágya volt, amolyan kívánt futó borzongás, amelyet férjének hangosan mondott el, s aminek teljesülését valójában maga sem óhajtja. A házaspár párbeszédet lezáró mozdulatai (átölelik egymást) ez utóbbról győzik meg az olvasót (nézőt). Tehát csak múlt ellentét volt, e csevegésben, mert házasságuk teljesen kiegyensúlyozott, beleillik a „festői” tájba és az asszony maradéktalanul elfogadja férje világtól elzárkózó, mindenféle küzdelmet, mindenféle harcot és törekvést magától egyértelműen elutasító nyárspolgári „igazságát”. E pillanatban Gozdsu Elek Ultima ratio-ja öreg temetőcsőszének vonatot és haladást nélkülözni tudó hőstét véljük felismerni a fiatal izlandi házaspárban; csakhogy, míg az elbeszélésben a társadalmon és civilizáción-kívüliség csődjének hős általi felismerése tragikus, mert az elbeszélés főszereplője ágrólszakadt szegény és a maga sorsán változtatni nem tudó aggastyán, addig a színmű hősei életerős fiatalok, akiknek az élet előli visszavonulása élettanilag indokolatlan, s akik éppen ezért fokozottabban ítéltetők el. Ez az ítélet azonban az első jelenet minden tényszerű mozzanatából és információjából lecsapódó logikus következtetés ellenére sem egyértelmű. És ami ezzel teszi, az nem az első jelenet eseményéből adódik, hanem a másodikikéből, amelyben az új szereplő (Belfort) a romantikus véletlentől „vezéreltetve” ugyan, de éppen olyan városból érkezett, amely az előző jelenetben annyira meghatározatlan maradt, s amelyet a maga ábránd-voltában sem kívánt a férje elérhetőbb városáért felcserélni

Karen. Belfort figurája éppen ebben a mesebeli ábránd-városból való érkezésében nyújtja annak lehetőségét, hogy maga is a mesebeli királyfi legyen, egy költőileg megalkotott „más”, de a fantasztikum logikája szerint s legalább a mese síkján elfogadható világba vezesse a művészi-re és költőire fogékony fiatalasszonyt. De az író nem a rendkívüli-re, nem a csodára épít, így Belfort megjelenésének logikailag semmiképpen el nem fogadható mozzanatát igyekszik a valóság szempontjából elfogadhatóvá tenni. Ebből csak baja van a szerzőnek, mert a cselekménynek a mindennapi élet keretei között és követelményei szerint kell folynia. Így az új szereplő bemutatkozása után élete üres, céltalan folyásáról, valamint gazdagságáról beszél, s ez utóbbinak tényét kétezer frankot érő gyűrűjével bizonyítja. Mindez, az előző eseményeket majdnem feleslegessé tevően, szinte újból indítja a cselekményt. Belfortnak meg kell csodálnia az izlandi házaspár egyszerű életét és a házaspár magas-szintű kultúráját — dicsérve a könyvtárat is; ennek irodalmi-tudományos értékéről, az alkotók nevééről és műveik címéről azonban nem ejt szót, aminek hiányában azután a néző (olvasó) a család kultúrszínvonalára vonatkozó információi nem bővíülhetnek. A társalgás „szabályos” menetének szigorú betartása következtében vontatottan mozdul tovább a történet. Mindinkább a valóság elemei hódítanak tért a mese, a fantasztikum rovására, anélkül, azonban, hogy a szereplő cselekedetei lélektanilag indokoltá válnának. Most már csak Karen saját kitalálású meséje maradt meg annak érzékeltetésére, hogy az író egy más, műveltebb és művészileg teljesebb életet érdemlő egyéniséget kívánt a színpadra állítani. Karen meséje kétségkívül egyik legsikerültebb pontja a darabnak: hangulatos és népies, de emellett még az egész mű leginkább Izlandhoz kötődő mozzanata is. Ha az író önálló, eredeti alkotása, akkor Réti elbeszélő képességét bizonyítja, s azt is, hogy szerzője a népi költészet értő olvasója, ebből kifolyólag csak sajnálhatjuk, hogy hasonlók írásával nem foglalkozott. De ezt az igen jól sikerült mesét minden értéke ellenére sem tudja Réti meggyőzően kihasználni Karen figurájának környezetéből való meggyőző kiemelésére. Ennek egyik oka, hogy hősnője túlságosan passzív. Olyannyira az, hogy maga nem is igyekszik e kiváló képességére felhívni a vendég figyelmét, ugyanis a mesélésre az eléggé naívan dicsekvő férj kéri fel őt, s majdnem úgy biztatja, mint óvodás gyermeküket „szereplésre” a sikerében osztozni akaró szülők. Ami feltűnő ebben az epizódban az az, hogy Karen egyáltalán nem értelmiségi magatartású, habár azt is megtudjuk róla, hogy igen olvasott, feltételezhetőleg tehát művelt egyéniség. Ő nem is próbálja, még csak naív őszinteséggel sem megvédeni alkotó ábrándozásait, elrévedéseit az ugyancsak gyakorlatias laposságra való Jon véleményével szemben, aki éppen a félig lehunytt szemmel való nézésről, az ihletett hangulatról mondja: „Elég, ha akkor hunyja be az ember a szemét, mikor alszik, különben okosabb, ha nyitva tartja”. De Karen előbb említett meséjének értéke és rendkívülisége nagyban csökken akkor is, amikor a helyi „csoda”, a kis Stokrt nevű geizir „viselkedésének” elmondatása szándékával színpadra hívott két tengerész egyike arról számol be, hogy a tengeren a víz szintjére lecsapódó hajófüst különös alakzataiból ő is sárkányt látott kibontakozni, alakulni. A tengerész látomásával Karen nem

mindennapi képessége egyszerre mindennapivá válik, tehát a mesék kitalálása sem alkotás, nem költészet, hanem egyszerű, hétköznapi dolog. Ez bántóan tompítja Karen a környezetétől lelki kifinomultságában elűtő, adottságai révén életkörülményei és a többi szereplő fölé nőző egyéniségét. A mű további részében aztán Karen rendkívüli, költői tulajdonságainak kiemeléséről teljesen lemond a szerző. Egyszerűen szép asszony a továbbiak során, akit szökése pillanatában húznak még valamelyest vissza a népi erkölcs szálai, ám csakhamar megnyugtatja magát azzal, hogy az idegen mellett tanulni fog. De hogy mindez megtörténhessen, annak elfogadható formát kell adnia az írónak. Ezt ő maga is tudja, a színpadi szituáció azonban terve kibontakoztatása ellen szól, mert a színpadon túl sokan vannak. Ezért váratlanul és gyorsan intézkedik: a matrózokat a hajókürt megszólalása vezényli le a színről, a férjnek meg a fiatal, nősülésre érett szomszédnak valami fontos elintéznivalójuk akad. Az indulásra készülőkkel az európai, illemtudó, gazdag idegen is menne, de őt éppen az első jelenetben még „rossz” világról érkező Niels tartóztatja azzal, hogy ők hamar visszajönnek, addig pedig majd Karen fogja szórakoztatni őt. Niels, akinek a darabban a tompaesú férj kissé megsajnálni való komikus szerepe jutott, e tétével túltesz eddigi önmagán, de Karen, a parasztmenyecske is közel jár hozzá, mert egyáltalán nem tiltakozik az idegennel való együttmaradása ellen, bár, ha ténylegesen parasztasszony volna, legalább formálisan tiltakoznia kellene, éppen azért, mert a szokásnak megfelelő szertartással üdvözölte Belfort-é érkezésekor. Naivitásuk azt a benyomást kelti, mintha az izlandiaknak sohasem lettek volna semilyen kellemetlenségeik a világ minden tájáról hozzájuk elvetődő hajósokkal és utasokkal. Az író azonban mindezekről az eljárása ellen szóló reális elemektől függetlenül magát, s végülis Karen egyedül marad azzal a teljesen idegen Belfort-tal, akinek „mohó tekintete alatt lesüti szemeit” még férje jelenlétekor is. Az erőltetetten beállt változás szünetét a szerző aránylag könnyen hidalja át azzal, hogy Belfort-ral felvilágosíttatja Karen-t arról, hogy Jon is szerelmes belé, de az asszony nem hajlandó a társalgás fonálát felvenni, s hogy egérutat nyerjen, gyorsan és kapkodón fejezi be a matrózok érkezése miatt megszakított meséjét. Belfort, akit „annak idején” nagyon elragadott a mese, most nem mutat különösebb érdeklődést, hanem a „tárgyra” tér, — udvarolni kezd. Ezzel mintha szerepcseré is történt volna: — Karen, a főhős, mellékszereplő lett, s a mellékszereplő Belfort lépett helyére. Nem csak abban nyilvánul meg ez a szerepcseré, hogy az idegen „férfiasan” kezdeményező lett, hanem abban is, hogy a tapasztalt udvarló „bevált” módszerével áll elő, hogy elragadja a tapasztalatlan fiatalasszonyt, tehát egyszerre az is lehetségessé válik, hogy az író éppen az udvarlásban gyakorlott férfiaknak asszonyok feletti hatalmát kívánta bizonyítani e darabjával. Az udvarlásba belelendülő férfi azonban nem egykönnyen éri el célját: Karen ellenáll a szépségét magasztaló bókoknak. Pusztá szójáték volna párbeszédük, ha egy szellemes fordulatot nem vinne bele a szerző. Belfort-ral témát cseréltet, s az most a fiatalasszony színésznői tehetségének dicsérésébe kezd, amivel leginkább érinti azt, de Karen állásfoglalásán mégsem változtat, s ezzel széptevő partnerét igazi udvarló mivól-

tának teljességében való megmutatkozására készíti. Belfort jellemzése szempontjából érdekesen és ugyanakkor dinamikusan is záródik e jelenet:

Belfort: Isten Önnel. (Kalapját veszi.)

Karen: Nem várja be a férjemet? (Feláll ő is.)

Belfort: Mondja neki, hogy a kapitány küldött értem.

Karen: Hazudjak?

Belfort: Nem hazugság, valóban mennem kell. Egy édes vendégem kényelméről kell gondoskodnom...

Karen: (háttal az asztalhoz támaszkodik. Elfojtott hangon): Ki az?

Belfort: (odahajol): Maga az... várom.

Karen: Ne várjon.

Belfort: Várom (Átöleli és szájára tapasztja száját, aztán gyors léptekkel az ajtó felé megy. Karen becsukott szemekkel mozdulatlan marad.)

Belfort: (keze az ajtó kilincsén): Várom. (Pillanatig nézi Karen-t, aztán lábujjhegyen visszamegy, lehúzza gyűrűjét, s az asztalra teszi, reá mosolyog Karen-re, az ajtó felé megy, még egyszer halkán visszaszól.)

Emlékező... Várom...

(Kimegy, a ház előtt megáll, csókot int vissza és távozik.)⁵

Az ezután következő monológban Karen viszi végbe azt, ami udvarlójának nem sikerült: magát győzi meg arról, hogy az idegennel megszökve alkalma nyílik majd a tanulásra. Ez nem egészen meggyőző magyarázat, és nem csak azért nem az, mert a hősnő maga is sokat ingadozik, hanem azért, mert ha Karen csakugyan annyira tanulni akart volna, akkor már előbb is rávehette volna férjét a tanulásra nagyobb lehetőséget nyújtó városba-költözésre, hisz ezt Niels is ajánlotta... Így szökése lehet szeszély, véletlenség, meggondolatlanság, naivitás, tapasztalatlanság, karrier-vágy eredménye és Belfort hódító varázsának következménye egyaránt. Az első felvonásból Karen további sorsára sem lehet még feltételesen sem következtetni, hiszen a harmadik felvonásra tervezett Islandra való visszatérése éppúgy lehet dicsőséges, mint visszafogadást könyörgően koldusi. Karen nem Nóra, és nem csak azért nem az, mert szökve, hazudva és a „kapu becsapása” nélkül távozik otthonából, s mert őt nem a „múlt” készíti erre a távozásra, hanem azért nem Nóra, mert cselekedetei valójában nem is cselekedetek. Nem is lehetnek azok, hisz jellemző erővel nem bírnak, párbeszéde pedig egyszerű, minden drámai sűrítéstől mentes csevegés. A Karen alapjában véve nem is színpadi mű, hanem dialogizált elbeszélés, amelynek érdekessége hősnék tétova nyugtalanságban van. E nyugtalanságot érzi Karen és az öntu-

datlanul, ötletszerűen fel-feltör belőle, de bár a nyugtalanság ösztönzőleg hat rá, cselekvésre ingerli, mégsem foglalkozik ezzel az érzéssel, nem kutatja okát, tetteit sem tervezi, de megtörténtük után sem mérlegeli azokat. Karen egyáltalán nem gondolkodik, nem tervez, csak él, — vegetál. Éppen ezért lehetett volna ez a mű mesejáték, vagy a meseelemek „tulhajtása” esetén groteszk komédia, és a női emancipáció harcának magyarországi viszonyok között élő úttörői életsorsát és világát bemutató dráma is. De egyik sem lett, mert a szerző elkötelezetlenségében egyik irányba sem fejlesztette hősének életét. Réti megírta ezt a munkáját anélkül, hogy hőseit határozottabban jellemezte, küzdelmük, cselekvésük okát és célját pedig megvilágította volna. Írásakor a valóságra nem támaszkodhatott, mert tárgyát tapasztalatain kívüleső világból merítette, kiépített, végiggondolt társadalmi-filozófiai mondanivalója, gondolata nem volt, ennek következtében az írói fantázai sem segíthette sikerre a színműírással és a színpad világával ismerkedő író első darabját. Színpadra szánt második munkájával, a *Vióra* című egyfelvonásos tragédiájával ellenben már jelentős sikert ért el.

A *VIÓRA* azonban már egészen más alkotás. A szereplők jól karakterizált egyéniségek, akiknek emberi-társadalmi gondolkodását a várostól elzárt falusi-paraszti élet formálta, és akiknek e világ keretein belül eljátszottuk jelenük és jövőjük van, illetve lesz, ha nem is igazán szép, és nem is igazán jó az a jövő, ami e tragédia szereplőire vár. És hogy ez a jövő nem lehet szebb, mint amilyennek ígérkezik, annak oka a szereplők drámaidő szerinti jelenében van, ez viszont a múltjuk produktuma. A múlt Réti színművei közül csak ebben az egyfelvonásosban kapja meg azt a szerepet, amelyet Ibsen *Babaszoba* című munkájában is nyert, mert tulajdonképpen itt is az „A dráma lényege, hogy a megidézett múlt most is cselekvésre, színvállásra, sőt átváltozásra készíti a hősöket.”⁶ Ibsenre emlékeztető megoldás az egyfelvonásosban az is, hogy egy, a családon kívüleső személy indítja el a múltnak azt az újraértékelő folyamatát, amely a jelenben állásfoglalásra és átváltozásra készíti a hősöket. Réti művében ezt a szerepkört tölti be Zimbrán, a kis mű névadó hősnőjének, Viórának lánykori szeretője és gyermekének természetes apja. De a férfi és nő viszonyának ábrázolásában és probléma-látásában szerzőnk lényegesen eltér a nálánál sokkal ismertebb és jelentősebb norvég író felfogásától: Vióra nem a nők egyenjogúságáért küzdő polgárasszony típusa. Nem is lehet az, hisz az értelmiségi Nórával szemben ő egyszerű parasztasszony, az erdőőr, Joan felesége, így a férfi és nő harcát lényegében a nemek harcaként éli át, s ebben inkább Strindberg női figuráinak távoli rokona. És azért csak „távoli” rokona Strindberg hősnőinek, mert a „rokoninak” mondható szálakat Vióra és Zimbrán régebbi, azaz Vióra házassága előtti viszonyának eseményei képezik, s ezek a mű cselekményidejében már csak emlékeként és Zimbrán teljesületlenül maradt vágyaiként fedezhetők fel. Réti művét azonban mindkét író alkotásaitól élesen elhatárolja a szereplők falusi-paraszti volta, ami világuk elkülönültsége, zártsága, valamint az író naturalista ábrázolásmódja következtében szinte magától értetődőleg mond le a tudatos társadalombírálatról. A *Vióra* műfaji hovatartozásának kérdését illetően éppen ezért látszik leglogikusabbnak a népi dráma említése,

amelybe Hegedűs Géza és Kónya Judit közös munkájukban⁷ Móricz drámáit is sorolják, s amelynek irányzatát Osváth találóan paraszt-naturalizmusnak nevezi.⁸ Ebbe az irányzatba azonban a Vióra bizonyos megszorítással kerülhet, mert nem egészen egyértelműen paraszt-naturalista alkotás, ugyanis a hősök nyelve, beszéde nem tájszólásos, így e mű kapcsán nyelvi naturalizmusról nem eshet szó. A hősök élete, életkörülményei, gondolkodásmódja, továbbá a színpad és az írói ábrázolásmód viszont ehhez az irányzathoz tartozóvá teszi Réti művét. A kis műben az írónak sikerült ezt a millieut hangulati egységben, az egyfelvonásos követelményeinek megfelelően ábrázolnia. A novelláit igaz történetek alapján író Réti ebben a válfajban sikeresen fejezi ki témáját, azt a megtörtént eseményt, amely alkotásának magvát képezi, s ami önmagában is drámai, balladaszerű és ugyanakkor novellaszerű is volt. Mindez (az írói alkat és irodalmi válfaj találkozása) a véletlen szerencsés játéknak tűnik, hisz írónk művének megjelenése, majd egy-két évadnyi műsoron tartásának sikere ellenére sem írt több hasonló témájú és válfajú alkotást. Talán, ha az egyfelvonásos drámák írására összpontosít, több sikert is mérhetett volna, főképpen, ha a falusi-paraszti sors ábrázolását választotta volna tárgyául, de nem választotta: egy egyfelvonásos vígjátéka és ugyancsak egyfelvonásos ifjúsági tárgyú tragédiája maradt fenn drámái közül.

A Vióra az egyetlen olyan Réti-darab, amelyet több színtársulat is bemutatott és huzamosabb ideig tartott műsorán. A mű megjelenésétől számítva nem kevesebb mint hét év telt el az ősbemutatóig, s ekkor is majdhogynem véletlenül tűzte a népszerű Forgács Rózsa budapesti kamaraszínházának műsorára. Mégis, Réti Ödön legnagyobb irodalmi sikerei és legjobb alkotásai között kell számon tartanunk e művét.

A Viórát 1924. március másodikán mutatta be Forgács Rózsi Kamaraszínháza. A darab sikerét bizonyítja, hogy szinte minden korabeli lap irodalmi és színházi rovata szükségesnek tartotta, hogy tudósítson az eseményről, sőt a szegedi Színházi Újság még ez év május 31-én is aktuálisnak tartja egy „izgalmas” riport közlését. Hogyan fedezte fel Forgács Rózsi a Viórát? Izgalmas hajsza Réti Ödön után címmel és mellékcímmel. A riport valóban érdekes, tehát leleményes újságíró írhatta, aki értett a színészek és szerzők népszerűsítéséhez, amire a hallgatag és csendes (Juhász Gyula írta le ilyennek) Réti Ödönnek is szüksége volt már.

„Ismeretes — írja a cikk szerzője, hogy Réti Ödön 1916-ban írta meg ezt a darabját, amely 1917-ben a *Nyugat*-ban jelent meg. Azóta nem igen esett szó róla, és éppen ezért indokolt volt a következő kérdés, amit Forgács Rózsihoz intéztünk:

Hogy került a Vióra a Kamaraszínház műsorára?

Forgács Rózsi kedves közvetlenséggel mondotta el a Vióra újjászületésének történetét, amelyben fontos szerep jutott a lenézett, de mégsem nélkülözhető *deus ex machinának* is. A dolog úgy történt, hogy a Kamaraszínház elfogadta Vándor Kálmán egyik kétfölvonásos darabját, amelyről eleinte azt hitték, hogy kitölti az egész estét. Megkezdtek a próbákat és akkor derült ki, hogy a kétfölvonásos túlságosan rövid.

Valamit kellett tenni.

Először azzal kísérleteztek, hogy a darabot zenével töldjék ki. Ez a kísérlet azonban nem sikerült, mert a Kamaraszínház házi zeneszerzője által komponált muzsika mindössze öt perccel hosszabította meg az előadás idejét. A kudarc után elhatározta Forgács Rózsi, hogy más megoldást keres, egyfelvonásos színmű képében. Csak azt nem tudta, hogy honnan veszi a kívánatos egyfelvonásost. Régi irodalmi folyóiratokat böngészett és hosszas keresés után kezébe akadt a *Nyugat*-nak az a száma, amelyben a Vióra megjelent. Elolvasta a darabot és nagyon megörült neki!

Megtalálta a megoldást!"

A cikkíró azonban ezzel még nem elégedett meg; külön kis mesét szerkesztett annak ürügyén, hogy „a szerző beleegyezését ki kell kérni,” és evégett fel kellett deríteni, hogy „...ki az a Réti Ödön? És merre van hazája?” Végülis azonban, de, persze, „bonyolult” nyomozás után és a véletlennek hála, a szerző is előkerült, s a „*premier napjára*” megérkezett beleegyező válasza.

A valóság azonban, mint rendszerint, ezúttal is sokkal egyszerűbb, azaz gyakorlatiasabb. A kamaraszínház mindenese, Forgács Rózsi, mert darabkutatásra ideje sem lehetett, egyszerűbb megoldáshoz folyamodott akkor, amikor Vándor Kálmán Péter és a nők című darabjához, az esti műsoridő kitöltése érdekében egy egyfelvonásost kívánt műsorára tűzni: a *Nyugat* szerkesztőségéhez fordult, s miután ott Réti e darabját ajánlották, és azt alkalmasnak is találta, műsorára tűzte. Forgács Rózsi valóban engedélyt kért szerzőnktől, mint ahogy azt 1924. február 16-i keltezésű levele is bizonyítja:

„Tek. Réti Ödön úrnak

Szeged

Március 2-án bemutatásra kerülő darabunk elé 1 felvonásos darabra is szükségünk van. Felhívták figyelmünket Önnek a *Nyugat* 1917 augusztus 16-i számában megjelent Vióra című egyfelvonásos színművére. A darabot elolvastuk, azt céljainknak megfelelőnek találtuk, és abban az esetben, ha még nem adták máshol elő, úgy színre hoznánk március 2-iki bemutató előadásunkon. Tisztelettel kérjük szíveskedjék velünk postafordultával közölni — lehetőleg express — hajlandó-e darabját nekünk átengedni.

Teljes tisztelettel:
Forgács Rózsi Kamaraszínháza
Igazgatóság

Három nappal később, tehát 1924. II. 19-én az színész nő újabb levéllel fordult Rétihez, amelyben arra vonatkozólag kért utasításokat, „...hogy a szereplők kimondottan román nemzetiségűek-e és öltözködés szempontjából mik az Ön kívánságai és elgondolásai, hogy a rendezés ezzel karöltve tudjon dolgozni. Nevezetesen arról van szó, hogy Joan erdőőr, állami erdész-e, uniformisban. Zimbrán Todor paraszt vagy munkás?” stb. Csak sajnálhatjuk, hogy Réti válaszára nem találtunk, de hogy darabját nemzetiségi környezetben képzelte el a színpadon is, azt kiol-

vashatjuk a színésznő 1924. február 25-én kelt szerzőnknek címzett újabb levélből, mely teljes egészében így hangzik:

„Igen tisztelt uram!

Mindkét levelét — egyik express — a küldött képpel és aláírt szerződéssel, megkaptuk és köszönettel vettük az abban foglalt instrukciókat. Az alakok úgy maradnak ahogy Ön elgondolta, románok. A kis dráma levegője szerintünk is megkívánja az erdélyi havasokat. A darabból a próbák serényen folynak és minden reményünk megvan arra, hogy a munka sikerrel is fog járni. Igen örvendenénk, ha módját ejt-hetné, és a premierre feljöhetne.

Csatoltan küldünk egy színlapot és ajánljuk magunkat teljes tisztelettel.”

Tehát nem csak a szerző darabjának előadására szóló engedélye, de ő személyesen is megérkezhetett a premierre. Ám a Színházi Újság cikke és Forgács Rózsi első levele hasonlóságot is tartalmaz: mindkettőből az vonható le, hogy Réti darabja, minden kvalitása ellenére, a műsoridő kitöltésének követelménye folytán jutott színpadra. És Rétinek minden bizonnyal nagy szerencséje volt az, hogy éppen Forgács Rózsi Kamaraszínháza tűzte műsorára egyfelvonásosát, ugyanis a korabeli kritika majdnem egybehangzólag dicsérte e társulat majd minden fellépését. Lugosi Döme szegedi színműkritikus és színháztörténész, aki Kelemen László és az első „Magyar Játzó Színi Társaság” címmel könyvet is jelentetett meg, és azonkívül egyfelvonásost is írt, őszinte lelkesedéssel üdvözlö a Szegedi Városi Színház igazgatóját, Andor Zsigmondot abból az alkalomból, hogy vendéjátéokra szerződtette Forgács Rózsi Kamaraszínházát. Az együttes G. Hauptmann Elga és Réti Ödön Vióra című darabjait mutatta be Szegeden 1924. május 21-én. Ez alkalomból írt Lugosi kisebb tanulmányának beillő méltatást az együttesről, amely szerint: „...most a *Forgács Rózsi* nevéhez fűzötten előre tudja mindenki, hogy jó darabokat és jó, sőt legjobb előadásban mutatnak be a szegedi színházban”, majd pedig a színtársulat művészi kvalitásait méltatva a következőkkel folytatja:

„*Forgács Rózsi Kamaraszínháza*” fiatal lelkű, de nem kezdő, komoly tudású, de mégis művészi kedélyű színésznők és színészek társulatba tömörülve, újszerű stílussal, a művészet nemes eszközeinek felhasználásával azt a célt tűzték maguk elé, hogy a színpadon kizárólag irodalmat adnak, új törekvéseket mutatnak és új ízlést teremtenek. Nem kell azonban arra gondolni, hogy az a művészet, amit ők művelnek exotikumok és furcsaságok összeillesztése. Sőt, minden egyszerű, cikornya és sallang nélkül, olyan, mint a megtestetült modern gondolat, amely az anyagszerűsége és a stilizáláson alapszik.

A művészetben nincs új, a teremtő őserő hordozza az új vágyakat gondolatokban s minden új gondolat odafűződik az elődjéhez, mint az acéllánc egyik szeme a másikhoz. *Forgács Rózsiék* művészete ezért nem új, csak újszerűen ható. Nem távozik el a stílusuk az egyetemességtől, hanem inkább az a céljuk, hogy kifejezési módjukkal az érzéseket minél nagyobb rétegekben gyűjtsák lánggra. Az ő művészetük a kollektív művészetek jegyében született, és annak ma egyetlen élő művészi hirdetője Magyarországon.”¹⁰

És anélkül, hogy elmélyednénk a korabeli színjátszás tanulmányozásában, igazat adhatunk e méltatás írójának és hitelt is a méltatás értékének. Forgács Rózsi kamaraszínházának tagjai, valóban „fiatal lelkű, de nem kezdő, komoly tudású, de mégis művészi kedélyű színészek és színésznők” társulata volt, hiszen Forgács Rózsi azon színészek egyike, aki első szerződését a Lukács György, Benedek Marcell és Bánóczy László által alapított Thália-tól kapta, s Hevesi Sándor rendező irányításával dolgozott. Ez a színház azért is jelentős, mert amint Czine Mihály a Naturalizmus című könyvének bevezető tanulmányában írja: „A polgári társadalom ellen lázadó, kritikai igényű naturalizmus központi helyet igazában csak a Tháliában kapott néhány esztendőre (1903—1907.)” „A Thália — folytatja idézett tanulmányában Czine — az igazság jelszavával indult. Ibsen, Strindberg, Hauptmann és Gorkij műveit mutatta be, szembefordulva az üres rutinnal és a rossz konvenciókkal. Óvakodott a naturalizmus túlzásaitól is, formai sokszínűségre törekedett. A magyar színházak közül elsőnek tartott munkásoknak is előadást.”¹¹ A Lugosi Döme kritikájában pozitívumokként említett tulajdonságok arra vallanak, hogy a Réti-darab előadásának idején is a Tháliában tanultakat kamatoztatja Forgács Rózsi társulata: az irodalmi igényességet, az „egyszerű, cikornya és sallang nélküli” előadást, mely az „anyagszerűsége és stilizáláson alapszik” s mindezt úgy, hogy az minden néző számára hozzáférhető, azaz, érthető és élményszerű legyen. A kritikus dicséretéből az is leszűrhető, hogy a Thália kezdeményezése húsz év után is igény volt, éspedig olyan igény, amelyet csak kevés színház, csak kevés együttes elégített ki. Tehát ismét csak azt mondhatjuk, hogy Rétinek nagy szerencséje volt, hogy ha a műsoridő kitöltése céljából is, de éppen Forgács Rózsi együttesének mutatkozott egyfelvonásra szüksége, bár az is igaz, hogy nem véletlenül került a műsorra a darab, ugyanis valóban megfelelhetett Forgácsék céljainak, amint azt a színésznő Rétihez írt és fentebb idézett levelében említi is. A színpadi gyakorlatot kora legjobb magyar úttörő színházában elsajátító színésznő méltán választhatta a kritika által legtöbbször realista, verista, illetve naturalista irányzathoz sorolt egyfelvonásost esti műsora teljesebbé tételének céljával. Az ízlések szerencsés találkozása meg is hozta a sikert, írónak és színésznek egyaránt. „Péter és a nők. — Vióra” két eredeti újdonság a Kamaraszínházban címmel a következőket írja Réti művéről Az Újság 1924. március negyedik száma: „Vándor Kálmán darabja előtt mutatta be a színház Réti Ödön színművét. Erős feszültségű, nagy akcentusú parasztdráma. Érdekes karaktereket formál és nagy tempóban fejleszti ki tragikumát. Nagy és komoly benyomást tett a hallgatóságra. Az egyfelvonásos szépen formált címszerepét Forgács Rózsi nagy művészettel játszotta. Minden szóval, minden mozdulatával áhítatos tisztelettel szolgálta a szerző intencióit. Molnár József és Koloss Ernő, méltó partnerei voltak. A kis drámát őszinte és megérdemelt szeretettel fogadta a közönség.” Majd Az Est — valamivel mérsékeltebb hangú — darab-értékelése ugyanilyen keltezésű számában. „Réti a realista iskolának növendéke, aki a miliő megrajzolásával és embereinek kitűnő be-széltetésével akarja megjelentetni mondanivalóját. Ez nem mindig sikerül neki, annyi azonban mindenki előtt nyilvánvaló, hogy irodalmi esz-

közökkel dolgozó művész. A kis darabban Forgács Rózsi érdemes alakítást produkált.” A Népszava március negyedik számában is hasonló értékelés lát napvilágot: „A kedves, meleghangú, elbeszélő Réti Ödön egyfelvonásosa, a tiszta és sokszor talán túlfinom eszközökkel dolgozó irodalmi színvonalú munkának iskolapéldája. Verista kis drámája becsületes szándékú, föltétlenül valamit mondani akaró. Indulatok és ösztönök éppen primitívségükben egyetemes szenvedélyek és érzések tisztahangó megszólaltatása. A befejezés a színpadról talán hiányosan indokoltnak és novellaszerűnek tetszik, de ezzel a megjegyzésünkkel a legmagasabb igényünket szolgáltattuk meg.” A továbbiakban Forgács Rózsi „biztos és kiforrott” játékát, valamint a többi szereplő teljesítményét emeli ki a lap. A Világ (1924. III. 4-én) dicséri a kamaraszínházat, „amely becsületes törekvéssel visz színpadra minden újonnan jelentkező és irodalmiság látszatával rendelkező írásművet”, majd így folytatja: „Réti Ödön Vióra című egyfelvonásosa — a tegnap bemutatott darabok egyike — erős realizmusával és színpadi dialógusainak hatásos formáival érdemelte meg, hogy közönség elé vigyék. A szerzőnek tiszta irodalmi eszközeit szívesen méltányolta is a közönség és sűrű tapsokban fejezte ki elismerését a kis darab szereplőinek, elsősorban *Forgács Rózsának* és Molnár Józsefnek.”

A *Szeged* az előbbi lapok után egy nappal már összefoglalja a darab sikerét, a már idézetteken kívül a Pesti Naplót, valamint a *Magyarországot* is azon sajtótermékek között tudja, amelyek Réti művének sikeres színreviteléről tudósítják olvasóikat, s felteszi a kérdést, hogy: „Vajjon a szegedi színház bemutatja-e az alkotást?” E cikkíró ugyancsak verista irányzatúnak minősíti az egyfelvonásost. Hogy feltett kérdése helyénvaló volt, arról a szintén Szegeden megjelenő Friss Hírek május 22-i számából is megbizonyosodhatunk. E lap már arról értesíti olvasóit, hogy: „*Forgács Rózsikék* tegnap Réti Ödönnek Budapesten is nagy sikert ért egyfelvonásosát és Gerhard Hauptmann *Elgáját* adták. Réti Ödön Viórája a maga nyers realizmusával a nagy feszültségű cselekményével meleg érdeklődést váltott ki s a darab befejezése után a szerzőnek meleg érdeklődésben volt része.”

A már idézett tudósításokból és írásokból kitűnik; valóban sikeres volt Réti színműírói fellépése. A Vióra azonban ezzel még nem került le a repertoárról. Ebben az időszakban, azaz 1924 májusában előadták még Hódmezővásárhelyen is, amit Forgács Rózsi szerzőnkhez írt 1924 május 9-i keltezésű levele bizonyít, de a következő évad kezdetén sem került le a kamaraszínház műsoráról, legalábbis ez mellett szól a színésznő következő levele (1925. június 28.), amelyben így értesíti Rétit: „Egyébként közlöm Önnel, hogy turnénk keretében be fogjuk állítani a »Viórát«, s ennek első előadása július elsején lesz Nagykanizsán, aztán pedig 5-én Kaposvárott. Az eredményről értesíteni fogom és a sajtókritikát be fogom küldeni.”

Am más tartalmú levéllel is felkeresi Forgács Rózsi a szegedi író. 1924. szeptember 25-én kelt levelében új darabot kér: „Október végén kezdődik szezónunk, programunkat lázasan állítjuk össze, és az Ön többszörösen beígért darabja még mindig nincs kezünk között. Ne haragud-

jon, ha így serkentjük munkára, avagy a már kész darab beküldésére, de sokat várunk az Ön egész estét betöltő darabjától.

Mint színházunk régi barátjával közöljük, hogy Juhász Gyulát felkértük, írnia meg Sophoklész vagy Euripides valamelyik darabját modern formában. Mit tart Ön erről az ötletről? Ne vegye rossz néven, ha megkérjük, serkentse Juhász Gyulát barátilag ez ötlet megvalósítására.

Kedves válaszát a hozzá csatolt darabbal mielőbb várjuk és vagyunk

szívélyes üdvözléssel."

Bár a levél további együttműködésre sürgetve biztat, új darabot igényel, az együttműködés mégis lassan a végéhez közelít. Réti a beígért, egész estét betöltő darabot beküldi ugyan, de az minden bizonynyal nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, mert Forgács Rózsi levele már a rajtuk „kívülálló okokra”, és repertoár túlszűfolttságára hivatkozva, valamint a magyar szerzőktől egyfelvonásosak bemutatására való kényszeredett rátérést emlegetve „jobb időkre” halasztja Réti Földrengés című darabjának bemutatását, noha (és ez kitűnik ebből az 1925. szept. 29-i keltezésű leveléből) a szerzőnek ígéretet tett, hogy e darabját is „bizonyos változtatásokkal” színreviszik. Hadd jegyezzük meg itt, hogy Rétinek e darabja nem jelent meg, s hogy hagyatékában sem maradt fenn. Könnyen lehetséges, hogy Réti a Karen című már kész darabját dolgozta át, és az átdolgozással annak címét is megváltoztatta. E feltevés azonban semmivel se bizonyítható, hacsak azzal nem, ami a novellák esetében szembetűnő: írónk elég gyakran változtatta meg azok címét, s ezt tette a Diákhalál című egyfelvonásával is.

De Forgács Rózsi még nem mond le Rétiről e levelében sem. Úgy tűnik, hogy a Vióra számára is kedves darab volt, s éppen ezért bízik, hogy szerzője hasonlót tud még alkotni. Elutasító levelét ezért kéréssel, darabkéréssel fejezi bi: „Igen örvendenék azonban, — írja — ha volna Önnek készen egy kamara-előadásra alkalmas, kis személyzetű egyfelvonásosa, amit készséggel mutatnánk be idei szezonunkban, ha céljainknak teljesen megfelel” stb. A darabkérés megismétlődik még Forgács Rózsi ez év november 18-i keltezésű levelében, — akkor egyfelvonásos ifjúsági darabot kért, de azután a levelezésnek vége szakad. Nincs hír sem arról, hogy Réti küldött-e darabokat, sem arról, hogy nem. A Vióra azonban a sikereken kívül, bár igaz, hogy ezekkel egyidőben, s így inkább a kamaraszínházi előadások sikersorozata hajtásaiként, de hoz szerzőjének még egy-két kellemes órát, egy-két újabb elismerést.

A szegedi Friss Hírek 1924. szept. 17-i száma Szegedi szerzők Makón címmel közöl tudósítást, amely Rétit Juhász Gyulával és Móra Ferencel együtt állítja a figyelem középpontjába, ugyanis e lap szerint: „A makói színpadon irodalmi esemény készül, amely méltán kelthet írói és színházi körökben érdeklődést. A makói színtársulat a magyar színpártoló egyesülettel karöltve f. hó 18-ára három egyfelvonásos bemutatóját tűzte ünnepi előadásra. A három kis darab szerzője a mai magyar irodalom három ismert neve: Juhász Gyula, Móra Ferenc és Réti Ödön. A bemutatón mindhárom szerző is megjelenik s darabjuk előtt prologust mondanak. Juhász Gyula: Szép csöndesen c. szegedi idillnek nevezett színműve ezúttal kerül először színpadra s Móra Ferenc: Csöszfogadás

c. tréfájának is ez lesz az országos premierje. Réti Ödön: Vióra c. színműve a fővárosi Kamaraszínházban került először bemutatásra. A rendkívüli előadás felé a fővárosban is megkülönböztetett érdeklődéssel fordulnak s máris számos érdeklődő jelentette be az előadáson való részvételét.” Az újságban beharangozott hír nem volt alaptalan, inkább az állapítható meg, hogy mindhárman az irodalmi élet figyelmének központjába kerültek a makói lelkes szervezők jóvoltából. A Színház és Társaság 1924. szepember 22-i számában Nemzetes csütörtök Makón címmel közöl elragadtatással szóló írást „saját tudósítónktól” megjelöléssel. Ez a tudósító Péter László feltételezése szerint, József Attila lehetett, aki az „aradi tizenhárom”-nak nevezett csoportképre való felkerülését és a makói ünnepségeken való részvételét is ottani pártfogóinak meg Juhász Gyulának köszönhetette, általuk juthatott közelebb az ünnepeltekhez és azok barátaihoz. De az idősebb írói nemzedék szegedi képviselőivel, mint ezt már említettük, József Attila még 1922 folyamán megismerkedett. A fiatal, érvényesülni vágyó József Attilának érdeke volt az ünnepeltekkel ünnepelni és velük lenni.

Emellett szól, ezt sejteti a cikk kedveskedően értékelő hangja is, ami abból is adódhat, hogy olyan emberek ünnepléséről volt szó, akik a fiatal és induló költő útját a maguk lehetőségei szerint igyekeztek egyengetni:

„Irodalmi estnek hirdették ezt a csütörtöki estét, — írja a cikk szerzője — pedig ez több is volt, kedvesebb is, de az író és a közönség meleg családi egymáshoztartozóságát mutatta meg. Irodalmi estnél kevesebb volt, mert tulajdonképpen *csak* alkalmat adott arra, hogy a publikum végre szabadon dobhassa magát szeretett költői elé, ami — Juhászról, Móráról és Rétiről van szó — azt jelenti, hogy igenis mi érdemesek vagyunk arra, amit mindaddig adtak és nézzétek, igenis az igazi művészet mibennünk mélyrevert gyökerekkel él. És több volt, mint »irodalmi est«, mert megteremtette ezt az alkalomadást.” stb.

A három darabot minden jel szerint szegedi színészek mutatták be Makón, s ugyanezek a színészek Szegeden is bemutatták a Forgács Rózsi Kamaraszínházának előadása után is. Ezt bizonyítja a Réti-hagyatékban meglévő Szegedi Városi Színház Műsorának egy íve, amelyen Réti Viórája, Juhász Gyula Szép csöndösen szögedi idill-je és Lugosi Döme Színeszjubileum című egyfelvonásával szerepel együtt. A műsorlap Réti darabját a következő szereposztásban tünteti fel: Joan... Rubinyi Tibor, Vióra... Fazekas Ida, Zimbrán... Klenovits György. Nucu szerepének alakítóját nem említi a műsorlap. Mindebből az következik, hogy ez a kis darab valóban népszerű volt, és hogy szerzőjének meghozta azt a szinte maximálisnak mondható sikert, amit meghozhatott.

Mint elbeszéléseinek és két regényének, e színművének is van valóság-magva. Péter László ezzel kapcsolatban említi meg, hogy: „A *Vióra* meséje is megtörtént Krassó-Szörény egyik falujában”.¹² Réti nem is tagadta meg ezt a valóságszerűséget, különösen akkor nem, ha mint ezúttal is, lehetősége volt ezek kifejezésére. Ez alkalommal pedig volt, hisz azt maga Forgács Rózsi tette indokolttá fentebb idézett leveleiben. És Forgács Rózsi az író elképzeléseit minden bizonnyal igyekezett maradtalanul megvalósítani, amint azt levelei bizonyítják is. Ezekből világ-

gosan kitűnik, hogy az ismert színésznőt a szereplők öltözeke és foglalkozása a legapróbb részletekig érdekelték. Az ilyen irányú kérdésekre Réti kimerítő választ adhatott, sőt, mint az 1924. II. 25-i keltezésű már idézett levélből kitűnik, képet (fényképet?) is mellékelte magyarázatához, amit csakis a darab minél valóságszerűbb, minél élethűbb színrevitele érdekében tehetett. Talán éppen a kép dokumentáló erejének hatása alatt írja le Forgács Rózsi említett válaszában azt a megállapítást, melynek értelmében „A kis dráma levegője (...) megkívánja az erdélyi havasokat”, tehát a naturalista előadásmódot is. A színészi pályája kezdetén a Thália színházban fellépő, annak ízlésformáló hatása alatt fejlődő Forgács Rózsi, Réti e darabjában mindenképpen megérezte azokat a naturalista színeket és lehetőségeket, amelyeket mindig szívesen formálhatott meg a színpadon, hisz e korszakban is szerepel műsorán Hauptmann és Ibsen, mint ahogy pályakezdésének időszakában is szerepeltek e szerzők művei a Thália repertoárján. És éppen ilyen előadásmódot, éppen ilyen színpadot igényelt Réti e darabja is. Ez tűnik ki a *szín* leírásából: „Az erdőőr szobája. Erős, vaskos, nyers fenyőfa bútorok, asztal, székek, a hátsó falnál a bal sarokban magasra vetett ágy, élénk színű szövettakaróval, mellette a bal oldalon alacsony fiókos szekrény, kétkarú gyertyatartó van rajta, felette Mária-kép, fenyőgalyakkal díszítve.” stb. — Tehát: az erő, a népies vaskosság, valamint az ugyancsak népiesen élénk színek (a takaró színe) a dominálók. Ez még a cselekmény megindulása előtt megadja a később lezajló események legfontosabb vonalát, amit népies vallásossággal vagy éppen misztikussággal tölt meg a fenyőágakkal feldíszített Mária-kép, valamint a színpadon szembetűnő helyre állított kétkarú gyertyatartó.

E komor, nehéz világot sejtető színpadi berendezéssel összhangban indulnak meg az események: Vióra és férje, Joan a hét év előtt történt tragikus eseményre emlékeznek. Ennek emlékére gyűjtotta meg Vióra a kétkarú gyertyatartó egyik ágába helyezett gyertyát. A lassan már múltba vesző és fel nem derített gyilkosság a férj számára morális talány: „Hiába... különös ez... én itt vagyok, élek, fiam van, ő pedig a krivinai temetőben fekszik” — mondja Joan, annak az embernek az eltűnésével, aki úgy érzi, hogy a gyilkos golyók neki voltak szánva. És nincs számára nyugalom, csak töprengés és kérdések sora, amelyeket felesége szavai csak némileg csitíthatnak el azzal, hogy tőlük, világuktól és akaratuktól független cselekedetnek minősíti az esetet: „Az Isten így akarta. Te nem tehetsz róla. A gyilkosa lelkén szárad a Gligor halála. Ez az igazság.” — Ezzel egyben az író szereplőinek sorsát, világát determinálnak és a társadalmi lét perifériájára szorultnak mutatja, amelyben a bűn, büntetés és bűnhődés egészen más viszonylatokban mutatkozik meg, mint a polgári életben. A gyilkost semmiféle rend őrei nem fedezték fel, s így: „Annak bezzeg nem fáj a feje, annak szívét nem marja a bánat a cselekedete miatt” — mondja a szolgálatba, erdőkerülésbe készülő Joan. A feleség megerősíti férjét állításában, de tovább is viszi a cselekményt azzal, hogy a munkába készülő Joannak a tarisznyájába tett és a megemlékezés napja tiszteletére készített pogácsákat említi. A férjnek, mint gyermekét szerető apának erről a fia jut eszébe, jobban mondván, hogy a gyerek evett-e a pogácsából eleget. A pár-

beszéd ezzel kanyarodik el a gyászos évfordulótól a napi események felé, ami az esemény régen történetiségéből és a mindennapok kötelezettségeiből kifolyólag igen természetesnek is tűnik. Fiuknak színpadon való megjelenésével e kis család harmonikus egységét, egyszerű és tiszta életét líraian pasztel színekkel tárja a nézők elé a szerző. Talán teljesen felhőthennek is tűnne ez az élet, ha a gyertya nem lobogna ott mögöttük csonkán a kétkarú gyertyatartó egyik ágában. Ebben a hangulatban búcsúzik az apa, indul megszokott útjára, de hogy ott is velük van, hogy ott is családjára gondol, azt még az író azzal is érzékelteti, hogy megkérheti a távozóval az ottmaradottakat, hogy intsenek neki, ha felér a Fehér-sziklára. És miután ezek megígérik, távozik.

Az eddig kínálgatásokkal és pogácsaevéssel elfoglalt gyerek csak most veszi észre az égő gyertyát, s gyermekes kíváncsisága, makacskodása arra készteti a történet elmondását halasztgatni akaró anyát, hogy végülis elmondja a régen történt eseményt, a gyilkosság körülményeit. Az anya azonban, a felnőttekre jellemzően, mesét igyekszik formálni a történetekből. De mindinkább arra döbben az olvasó / néző /, hogy ő is a múlt eseményeinek hatása alá kerül, ugyanis a gyermek értelmi szintjére lefokozott esemény az elmondás során mind többet veszít népmesei vonásaiból, és mind többet vesz fel a valóságból. Ennek következtében a kisfiú emlékezetében összeállnak a szülők beszélgetései során hallott szavak, s mire a mesének szánt történet véget ér, konkrétan azonosítja a szereplőket és felismeri a negatív hőst, Zimbrán. Gyermekes kíváncsisága az események felderítését tovább is vinné, de most már nem a mese, hanem a valóság fonalán, azonban kérésére, arra, hogy: „Miért volt rossz ember a Zimbrán?” anyja élesebben parancsol hallgatást, s mintegy a kérdés megválaszolását elhárítva igyekszik elterelni kisfia figyelmét a számára is kellemetlennek látszó történet további részletezésétől. Vióra találékonyan szólítja fel fiát, hogy nézzék meg, vajon felért-e már az apa az említett sziklához. Réti e jelenetet igen jól szerkeszti meg: a gyermek beszéde, kíváncsiskodása, de az anya elbeszélése is eleven, mert a gyermeknek nem való szörnyű eseményt az anya ösztönösen igyekszik mesealakba öltöztetni, a jó és rossz mesei szembeállításával elfogadhatóvá és valamiképpen meg nem történtté is tenni. De az élmény erős. Hatása felülkerekedik szándékán, és ennek következtében elbeszélése nyomán mind jobban és határozottabban bontakozik ki a való esemény. Ezzel párhuzamosan terelődik a figyelem az eddig még színpadon meg nem jelent gyanúsított személyre, — Zimbránra. Zimbrán a következő jelenetben fel is lép, és fellépésével kezdetét veszi a kisfiú által feltett kérdés eseményekkel történő megválaszolása. Ezzel a megodlással Réti megmenti a darabot a szerzői „beleszólástól” és magát is kivonja szereplőinek írói jellemzése alól, de egyúttal a nézők érdeklődését is felkelti, azok tudatában is megfogalmazva a kérdést: „Miért volt rossz ember a Zimbrán?” Zimbrán színen való megjelenését nem a véletlen hozza: kitervelt szándékkal érkezik, türelmesen várta ki a férj távozását, mert csakis Viórával kíván beszélni. Kész tervvel jött. Tervét megfontolta és jónak találta. A szerinte jó tervet jól is kell megvalósítania. Ez teszi egy kissé idegessé, amit szeretne palástolni, mozgása a színen ezt érzékelteti: leül, holott hellyel nem kínálták, még kedves is

szeretne lenni. Abban reménykedik, hogy Vióra megkedveli őt és így terve majd könnyen megvalósul. Az asszony idegenkedését mutató sértőbb megjegyzéseit tréfára fordítja. Mindenképpen azon fáradozik, hogy eloszlassa annak bizalmatlanságát és olyan témát találjon, amely révén Viórához valamelyest is közelebb kerülhetne, bizalmába férközhetne. Ifjúkorukat emlegeti, azokat az időket, amikor még házasságuk is esedékes volt, majd a kisfiút dicséri, akit rejtekhelyéről meglesett. Ő a fiút a magáénak tudja, ezt meg is mondja, de Vióra cáfolja azt. Párbeszédük kiéleződik, és Zimbrán eddigi udvariasságát félredobva fenyegetően kimondja jövetelének célját: „Nahát tudd meg, azért jöttem, hogy elvigyem a fiamat,” De a vérmérsékletét eláruló hevesebb kitörés után erőt vesz magán, le is ül. Mozdulatai nem véletlenek, a szerző jól érzékelteti általuk ennek az embernek önmagával, indulatos természetével és eddig még ki nem mondott, de éppen mondanivalójának megvallására való készülődésével fellépő vergődését. Bármennyire keresi azonban az alkalmas pillanatot érzelmei megvallására, nem tudja megteremteni, mert Vióra visszautasítja minden kezdeményezését. Ebben a helyzetben szinte már nem is tud mit mondani, csak gúnyosan megismételgetni Vióra szavait, s amikor az fokozottabb hittel és meggyőződéssel újra csak megismétli a már kiejtett szavakat, akkor már a szerzői utasítás a „gúnyosan” megjegyzést is elhagyja, s Zimbrán rezignáltan ismételteti a szinte egymásnak adogatott szókat, olyan mellékszövegével, hogy szívesen venné magára vonatkoztatva azokat: „Az a jó áldott ember” — mondja Zimbrán, mire Vióra szájából már kissé szadisztikusan hangzik fel a jelzőkkel még inkább megtűzdetl előbbi mondat:

Vióra: Az ... az egyetlen, jó, áldott hú emberem, a hites uram.

Zimbrán: Úgy szereted?

Vióra: Szeretem.

Zimbrán: Az esküvőd napján még engem sirattál.

Vióra: Ki mondta ezt magának?

És Zimbránból, rezignáltságából most fakad fel az őszinteség:

Zimbrán: Valaki. A szemem ... meg a szívem.”¹³

Habár Vióra most sem ért vele egyet, és bár most sem ad neki alkalmat arra, hogy őszintén megvallja jövetelének tényleges célját, Zimbrán nem tud tovább hallgatni, mert meg kell vallania érzelmeit, szándékait, s meglepő bátorsággal arra kéri, az asszonyt, hogy menjen el vele, legyen a felesége. Most már hiába utasítja el őt Vióra, erőt vett magán, felszabadult az érzélem, s szinte nem is hallja a tiltakozást, az ellenérveket, csak a múltat látja, érzelmei szerint beszél azok szerint cselekszik, amit a hivatalos magázásról tegezésre való átváltása nyelvi-
leg is kifejez:

„Szeretted te táncolni, Vióra. Nem bántad, ha átölelek a derekadat ... nem haragudtál ...” — mondja, és a szerző utasítás a helyzetnek megfelelően jelöli meg a szereplő mozgását: „Felkel és át akarja ölelni, Vióra eltaszítja, odébb megy, a férfi utána, kergeti, megkerülik az asztalt, Vióra hirtelen megáll a szentkép előtt s rámutatva az égő gyertyá-

ra, keményen szembenéz a férfivel.” Vióra megállásával és gyertyára mutatásával le is zárul az előző eseményeket, a múltat idéző hangulat, s kezdetét veszi a szereplők közötti viszony kiéleződése, amelyben Vióra szemébe mondja Zimbránnak eddig lappangó gyanuját, s annak meg-hökkenése, majd vállrándítása után feltörő fenyegetőzése ezt a gyanút lélektanilag igazolttá is teszi:

Vióra: Annyi, mintha láttam volna. Maga ölte meg.

Zimbrán: (vállat von): Hát aztán? Én pedig azt tanácsolom neked, ne üsd az orrod olyan dologba, amihez semmi közöd.

A férfi fenyegetése túl mutat magán a gesztuson, visszahat rá, ma-gára Zimbránra, erkölcsének jellemzésévé válik. Az indulatok felfokozottsága révén és a színpadi sűrítés követelményeinek betartásából ki-folyólag a maga nyers valóságában mutatkozik meg ez az ember, aki érzelmeitől hajtva, azok megvallásáért küszködve tragikusan szimpati-kus is volt e percekben. De csak volt, már a következőkben azonban, érzelmeiben megsértve, álmaitól megfosztva mind határozottabban ra-gadja el fékezhetetlennek tűnő szenvedélyessége, bosszúvágya:

„De a gyereket, ezt elviszem. Az én fiam, az én vérem, én paran-csolok benne” — mondja s Vióra kérdések sorával kifejezett szenved-lyességgel tagad: „Vióra (remeg az izgalomtól): Kinek parancsol, kit visz el maga, ki a maga fia, hol a maga fia?”. A szerzői utasításban megadott viselkedéssel, az izgatottság miatt kérdés formájában megfogalmazott tagadással, valamint a későbbi párbeszéd során, a fiát féltő anya szen-vedésének kifejeződésekképpen tegezésre, majd ismét magázásra váltó Vióra el akarja téríteni szándékától Zimbránt, s újra azt állítja, hogy a fiúnak nem Zimbrán a természetes apja. De Zimbrán ezt nem tudja el-fogadni, nem tudja elhinni, hiszen maga Vióra mondta neki, egyszer, hogy ő az apa. S a szerző módot ad alakjának arra, hogy emberi lényét, emberi érzelmeit még egyszer kifejezze. Zimbrán egy pillanatra elbi-zonytalankodik, küszködik magával, mert az a tudat, hogy gyermeke van, akit majd „elvisz a vére az igazi” apához, hozzá, — rá jellemfor-málólag hatott, hisz azóta „nem is az az ember”, aki volt, nem bántott „se embert, se Istent”, s magában azt remélte, hogy a fiú „magával hozza az anyját is”. És Zimbránnak a dolgok ilyen irányú változása kö-vetkeztében akadozóvá lesz a beszéde, monológjából pedig érezhető, hogy ráébredt szép reményeinek szertefoszlására, amit nem tud elfogadni, és ami ellen öntudatlanul úgy védekezik, hogy kérdéssel cáfol és felelős-ségre is von egyszersmind: „... ki készítetett téged erre a hazugságra?” — kérdi. De nics mentség számára, — Vióra kész a kérlelhetetlenül lo-gikus válasszal: „Féltettem a gyereket, a félelem készítetett, hogy úgy tesz vele, mint a Mácsán Gligorral.” Zimbrán kétségbeesését is kihall-hatjuk a nyelvtanilag is és érzelmileg is kiegyensúlyozott, higgadt vá-laszra szinte önkontrol nélkül felelő kérdéséből: „Mit tettem én vele?” „Megölte” — hangzik a válasz ismét röviden, tömören és minden ment-séget kizáróan, sőt újra higgadtan, amit az egyszavas mondat végén álló pont szinte cáfolhatatlanul bizonyít. És ez csak tartósítja Zimbrán zavarát. Nem nyerhet időt arra, hogy összeszedje magát, hogy a párbeszédben egyenrangúan vehessen részt, így válasza újra csak elkövetett szörnyű tettének lélektani bizonyítékául szolgál.

„Nem vagyok én olyan rossz ember, nem tudnék én bántani egy ... gyereket.” (A hármast pont használata itt rendkívül találó.)

És Vióra a jóságnak és emberségnek ezt a csak szavakkal kifejezett, de a helyzetből adódóan bizonyíték nélkül álló kártyavárát meg sem ingatja, noha oka és módja is lenne rá, hanem igen finoman, szellemi fölényét is érzékeltető módon Zimbránnak alkalmat ad a bizonyításra kérdésével:

„A Joan gyermekét sem?”

Zimbránnak bizonyítania kell. Nem tehet mást, mint hogy helyzetét átlátva, de abba bele nem nyugodva (ez a szerző „palástolt dühvel” jelzett utasításából tűnik ki) rámondja, hogy „Azt sem” — bántaná. Vióra pedig éppen erre várt, ezt a mozzanatot kívánta, hogy szabadulhasson szorult helyzetéből és a félelemtől, egyszer s mindenkorra. Békét kíván családjának és önmagának:

„Nahát akkor a jó Isten áldja meg, hát Isten vele Tódor, menjen szépen, békességgel az útjára. (Kézét nyújtja.)”

Zimbrán Tódor azonban nem azért jött, hogy kifosszák és „békében” elbocsássák. Ő az asszonyt és gyermekét is szépszerével kívánta magával vinni, hogy megváltoztatott életmódjával, a feleséggel és gyermekkel bekapcsolódjon a falu életébe, hogy azt teljes egészében és maradéktalanul élvezze, s ne a magányos sorsú emberként, kívülrekedten nézze a mulatságokon családjukkal megjelenő és feleségükkel táncoló bányászokat, falubelieket. Erre vágyódott, ennek a hite hozta ide, ez olvasható ki félbeszakított, Vióra „nem”-jeivel apróra eltördelt beszélő-akarásaiból; most pedig mindebből semmi sem lett, egy töredéknyi sem ért be, sőt mindenből kifosztották, beszédét elvagdosták, gyilkosságát felfedték, a vitában legyőzték, megalázták. Ezt az egykor duhaj ember nem tudja elviselni. A szituációt felmérni képtelen, önössége, „vére”, ösztöne lesz úrrá rajta, s a vesztébe rohan: Vióra feléje nyújtott búcsúzó kezét durván elkapja, az asszonyt félrelöki, és beront a kamrába az anyja által elbújtatott gyerekhez, hogy legalább őt vigye magával. De Vióra rázárja az ajtót, s így lesz egyelőre saját hevesességének foglya, és majd az asszony zsarolója is. E nyers mozdulatok a szereplők egymás közötti viszonyában is jelentős változásokat, pozíció-cserét hoznak. Ezt a változást azonban a cselekmény a negyedik jelenet kezdetén, az áthajlásnak nevezhető részben még csak Zimbrán helyzetének kritikussá válásával érzékelteti, hiszen szenvedélyessége és megfontolatlansága következtében lett a kamra rabja, de az, hogy a gyermek is ott van, s azon kijelentése, hogy őt dühében megfojtotta, Viórát ejti kétségbe. Ő ezt nem akarja, és egyszerűen nem is tudja elhinni, de mindinkább lehetségesnek tartja, s fokozottan lesz úrrá rajta e szörnyű gondolat. Mozdulatai, kétségbeesése és átkai a paraszttasszonyok hasonló szituációkban kifejezésre jutó viselkedési formáit idézik. S bár mindebből az tűnik ki, hogy az író tapasztalatból ismeri ezeket a viselkedési formákat, mégsem állítható az, hogy maradéktalanul, népies naturalizmussal jeleníti meg azokat a színpadon, noha a színész és rendezés ilyen lehetőséggel is élhet.

Vióra kétségbeesésében úgy próbálja megvédeni gyermekét, hogy azt Zimbránénak mondja, de a bezárt ember tettét már visszavonhatat-

lanul megtörténtnek nyilvánítja, s így az anya szenvedése még fokozódik. De megérkezik Joan is, aki a Fehér-sziklához felérve hiába várt a megbeszélrt jelre, s ezért nyit be úgy, hogy „nyugtalanág ül az arcán”. Felesége alapján véve a szituációnak megfelelő módon közli vele a történetet, bár beszéde kissé patetikuság is válik:

Vióra (az ajtóra mutat): Joan, kezetre adom gyilkosát.

Ebből Joan csak fiának szerencsétlenségét érzi ki, s könnyekre fakad. Az író értelmezése szerint ez újabb sokk a már meggyötört anyának, aki ezúttal úgy „vigasztalja” férjét, hogy Nucut Zimbrán gyermekének vallja, ám ezzel, nagyon természetesen, nem éri el a kívánt hatást, hanem éppen ellenkezőleg: maga ellen fordítja férjét. Ezek után érti meg a férj, hogy a gyilkos a kamrában van, s mikor előjövételre kényszeríti, akkor tűnik ki, hogy Nucu él. E szituációban a szereplők a helyzetnek megfelelően viselkednek és beszélnek a színpadon: Nucu, gyermekesen naívan a puszta tényrt mondja: „Betömté a szájamat egy kendővel.”, s ezt megegyyszer ismétli meg, tanúsítva, hogy keveset ért az eseményekből; Joan puskával tartja féken Zimbránt, aki teljesen kiszolgáltatottan áll; majd összeszedve magát, mentegetődzik, magyarázkozik. Vióra pedig fiát „Örjögve szorongatja, majd gyengéden eltölja magától, talán, hogy jobban lássa és meggyőződjön teljes épségéről.”

De az örömet az anya lelkében fokozatosan a bosszúvágý váltja fel, s ettől kezdve a jelenet végéig férjét Zimbrán megölésére biztatja „Öld meg, lödd agyon!”, „Öld meg Joan, ne irgalmaz nekí”, „Ne hallgass rá Joan!” „Végezz vele” — mondja megszólalásaiban. Joan azonban elengedi Zimbránt. Vióra férje cselekedetét nem tudja elfogadni, s Zimbrán távozása után is egyre csak annak életét követeli, és nem is indokolatlanul, ha abból a szempontból nézzük, hogy férje előtt leleplezte magát, amikor Nucut Zimbrán gyermekének mondta. Most ő a vesztes, és méginkább az, mint Zimbrán, mert most már egyik férfihoz sem tartozhat. Joan ezt meg is mondja: „Szedd össze a ruhád, meg ezét a gyereket is, és menjetek.” A felbomlott családi békében, a felnöttek veszekedésében a kisfiú a legmagányosabb, s most Joant szólítva ismétli meg az előzőleg kétszer már meg nem hallgatott mondatot: „Apám, a szájamat betömté egy kendővel,” de újra csak meghallgatatlan és védtelen marad az egymásra rontó felnöttek között, hiszen Joan a szerzői utasítás szerint elfordul tőle, majd rákiált, hogy „Takarodj!”, ami anyjának is szólhat. Így a gyerek az utasítás szerint „... ijedten siránkozva néz hol reá, hol anyjára s szepegve, összehúzódba bemege a kamrába, mely még nyitva áll.” A kiszolgáltatottság, a meg nem értés és ártatlanság kerül Nucu figurájával Réti e darabjába, jelezve egyben azt is, hogy a darab szerzője tanár, aki tanítványai között fellelhetett hasonló gyermekorsokat. De a gyermek durva elutasítása ok is és ürügy is arra, hogy Vióra szólhasson, hogy férjét vigasztalhassa, hogy heveségében bevallott múltját visszavonja, meg nem történtté tegye. És sikere van. Joan naivitásában elhiszi, hogy felesége csakis azért mondta azt, hogy Nucu Zimbrán gyermeke, hogy a tragédiát a férje számára elviselhetőbbé tegye. A kételkedő férjet Vióra esküjével győzi meg, sőt a megenyhülő férj kezébe adva a puskát arra is ráveszi, őt, hogy a Fehér-sziklánál felbukkanó Zimbránt lelője. A mintegy hipnózis alatt cselekvő Joan ezek után fegy-

vere földhözvágásával és felkiáltásával („Mit cselekedtem?”) érzékelteti ártatlan bűnösségét, amiben felesége mintha csak részben osztozna vele: „(Becsukja az ablakot s halkán, büntudattal szól): Megfizettél neki. (Az égő gyertyákra mutat.) Két gyertya ég... ezután minden évben két gyertyát gyújtunk.”

Viórának, az egyfelvonásos tragédia főhősenek, e szavaival zárul is a darab.

Réti e darabjáról a korabeli méltatások is megállapították, hogy irodalmi értékű alkotás. És valóban az. A megtörtént cselekményt sikerült Réti-nek e megtörténésén túl általános emberi vonatkozásokkal feltöltenie. Ezt azzal érte el, hogy hőseinek törekvésébe bele tudta vinni az Arthur Miller szerint jó színpadi alkotások mindegyikében fellelhető törekvést, ami kérdés formájában úgy fogalmazható meg a nagy amerikai szerint, hogy: „...hogyan képes az ember otthonra lelni a külvilágban? Hogyan és miként kell harcba szállnia, minek a megváltoztatásáért, megdöntéséért kell küzdenie önmagán belül és kívül, ha meg akarja találni a biztonságot, a szerető környezetet, a lelki nyugalmát, önértetét és önbecsülését, mindazt, amit emlékeiben mindenki a család eszméjével hoz összefüggésbe.”¹⁴

Ilyen értelmű célok serkentik, jobban mondva kényszerítik cselekvésre e kis drámában a két főhőst, Viórát és Zimbránt, míg a másik két szereplő, különösen Joan, azt a személyt, azt a típust képviseli, aki révén, illetve, akinek kárára valósíthatják meg a ragadozóbb természetűek a maguk céljait. Nucut életkora zárja ki a felnőttek világában folyó küzdelemből. Figurája éppen e rajta kívül álló, változtathatatlan tényből kifolyólag válik tragikusává. A darab ilyen jellem-eloszlásában már adva van a naturalista életszemlélet, de a kapitalizmus korának olyan jellemzése is, amelynek értelmében az ember embertársának farkasa. Abban azonban, hogy e hősök csak egymás életére törve tudják megvalósítani életcéljukat, ösztöneiken, vágyaikon kívül benne van a koruk és világuk szűk látóhatára is. Tulajdonképpen azt a világot mutatja be Réti is, amelyet Móricz Zsigmond ábrázolt a Sáraranyban, de azzal a nagy különbséggel, hogy e mű kapcsán csak áttételesen beszélhetünk társadalombírálatról. Réti műve csak fénykép. És ha bírál is, bírálat a csak dokumentum jellegű. A Turi Dani képviselte paraszti sors egészen más vetületben került színre ebben az alkotásban. Zimbránt talán csak az rokonítja nagy elődjével, hogy ő is kitűnik a falubeliek közül, azonban amíg Turi Dani kezdeményező képessége a vagyonszerzés, tehát a felfelé törekvés útján halad az összeroppanásig, addig Zimbrán falusi hetyke legénykedése a kocsmában érvényesül. Az így szerzett kétes dicsőséggel a falu figyelmének központjába kerül ugyan ő is, de életútjának céltalansága és a falu józan erkölce csak mint féktelenkedő érdekességet tartja számon alakját, de nem követi példáját. Így lett a hetyke és hetykeségében közkedvelt emberből félig-meddig asszony-bolondító falurossza, akihez már Vióra nem megy feleségül. Zimbrán ekkor döbbsen rá magányára, kitaláztatottságára, vagy legalábbis megalázottságára, amit természetesen nem tud elviselni. A saját és Vióra sorsát a vőlegény, Joan, meggyilkolásával kívánja a maga számára kedvezően alakítani, de vesztére az erdőkerülésben Gligor helyettesítette Joant. A falu kimon-

datlan gyanúja Zimbránt méginkább elszigeteli, s hogy ezt eloszlassa, valamint hogy bekapcsolódhasson környezetének életébe, arra szánja el magát, hogy régi szerelmét, Viórát visszahódítsa. Ilyen irányú vágyait félig-meddig Vióra is táplálja, élesztgeti, amikor Nucut az övének, tőle származónak mondja, bár ezt Vióra félelemből is tehette, mint ahogy újbóli találkozásukkor, a színpadon, állította is. És mint láttuk, Zimbránt ilyen ábrándjai, reményei vezették el Viórához, a viselkedése is ezt érzékelteti, mindaddig, amíg Vióra vissza nem utasítja. A visszautasítást azonban már nem tudja elviselni, így az ellentmondást el nem tűrő erőszakos természetű ember éppen ilyen jellembeli tulajdonságaival lesz saját vesztének előkészítője. Zimbránhoz hasonló természetű Vióra is. A falu világában ő is egyéniség: szabadabb viselkedésű, eleven természetű, s mint ilyen magára vonja a zárkózottabb leányviselkedést megszokott falusiak figyelmét. Vióra e tulajdonsága mellett azonban uralkodni vágyó lélek is, akaratos természet, aki környezetében nem tűr meg parancsolót, vagy vetélytársat. Ő Zimbránban a magához hasonló tulajdonságokat ösztönösen ismeri fel, s annak duhajkodásai és csapodársága bizonyítja e felismerésének helyességét. Ezért nem Zimbránt választotta élettársának, hanem a gyengébb egyéniségű és befolyásolhatóbb Joant. Joan becsületessége, családjához való állhatatos ragaszkodása és hajlíthatósága biztosíték volt Vióra számára arra, hogy egyénisége kifejezésre juthat, hogy uralkodhat a maga kis világában, a családjában. Zimbrán azonban mégis hatást gyakorolt rá: Vióra akarata ellenére megkívánta a társas életet, a férfi által leírt szórakozásokat, s talán magának Zimbránnak egykor oly kedves és szórakoztató vonásai is előnyösen elevenedtek fel emlékezetében a szürkébb egyéniségű Joan mellett eltöltött évek után. Lelke mélyén, öntudatlanul, és a józan gondolkodásra fittyet-hányóan ott lapult az a lehetőség, hogy egy meg gondolatlan pillanatában ezek az önmagától is titkolt vágyak és emlékek kerekednek felül, és elmegy Zimbránnal, aki azután kegyetlen ura és parancsolója lesz. Vióra pedig nem akarta a maga biztos világát egy igen bizonytalannak látszóval felcserélni. De ellenszenve azzal is fokozódott, hogy rossz sejtelmek nagyon is valószínűekké váltak. — Zimbrán valóban Gligor gyilkosa, tehát nagyon is megbízhatatlan ember. A Nucuvai történetek után pedig Zimbránt a maga és családja számára nagyon is veszélyesnek vélte, s férjét az említettekkel együtt ezért is kényszerítette bele a gyilkosságba. De Joan idegei is azért engednek meg, mert e veszélytől való megszabadulás lehetőségét sejtette, vagy érezte meg Zimbrán megölésében... A maguk módján e család tagjai megteremtik azt a békét, amelyben életüket tovább élhetik. Küzdelmük célt ér. De milyen különös happy end, micsoda különös, „szerencsés” befejezés ez. Meghökkenettek benne Vióra utolsó szavai is, mert ugyan kinek fizetett meg Joan, és miért? Volt-e Joannak bármiért megfizetnivalója Zimbránnak? Világos, hogy nem! Viórának voltak tisztázatlan ügyei Zimbránnal és önmagával. Voltaképpen ezekért fizettetett meg az ártatlan Joannal, aki csak eszköz a tőle szellemileg erősebb asszony céljainak végrehajtásában. Vióráért és Vióra akaratából történik a tragédia, mint ahogy saját lelkiismerete megnyugtatósaért gyújt gyertyát is a kétkarú gyertyatartóban ezután minden évfordulón a fenyőgallyakkal díszített

Mária-kép előtt. Ez a kép a vallásosság szimbóluma volna, de olyan valóság, amelynek semmi köze egyik hivatalos valláshoz sem, vagy ha van is, az csak annyi, hogy eredete szempontjából valamelyik létező vallásra vezethető vissza, jelenlegi állapotában viszont valami népies hiedelembe olvadt s így a babonához áll közelebb. Ugyanilyen jellegű az igazságszolgáltatás is, ami Vióra „Megfizettél neki”-jében van. Itt nincs bíróság, itt nincs más elbírálási szempont, csak az ösztön és egyéni érdek. Ebből a szempontból nézve egyedülálló alkotás ez a kis dráma. Ha a Sárarany világával hoztuk fentebb kapcsolatba ezt a világot, akkor azt kell megállapítanunk, hogy éppen ítélethirdetésében tér el attól a legjobban. Turi Dani gyilkosságba torkoló életéről egy másféle jogszabályokat érvényesítő bíróság mond ítéletet, de a Barbárok című elbeszélés veres juhászáról is. Vióra világába nem jut be ez a polgárosult társadalom törvényei szerint ítélkező bíróság, mint ahogy e társadalom egyik hitfelekezetének képviselője előtt sem gyónják meg a szereplők tettüket, mert ősi törvények szerint ítélkeznek, s ősi istenben hisznek koruk társadalmától elzárkózott, vagy abból kifelejtett világukban. Ösztönök irányította világ életét villantja fel ez az egyfelvonásos a maga tényszerű történet-bemutatásával. A szerző semmit sem magyaráz, csak leír, csak fényképez a maga naturalista módján. És éppen ezért mint paraszt-naturalista alkotást kell számon tartanunk ezt a miniatűr tragédiát.

DIÁKTRAGÉDIA. Ez a kis tragédia is a *Nyugatban* jelent meg (1921. II. 1485—1491.) Diákhálál címmel. Címét megjelenése után változtatta meg a szerző: a hagyatékában meglévő *Nyugat* e drámát tartalmazó lapjain áthúzta, s helyébe írta a Diáktragédia címet. A címváltoztatás indokolt, mert az új cím nem mondja el önmagában az egyfelvonásos cselekmény-kifejtését, és nem hat mindjárt lesújtóan az olvasóra, nézőre. Réti e darabjának is megvan minden bizonnyal a valóságmagva, de hogy pontosan milyen eset hatott rá olyan nagy mértékben, hogy megírására ösztönözze, azt nem is lenne könnyű teljes biztonsággal megállapítani; még nehezebb volna a művet a megtörtént esettel összevetni, mert amennyire gyakoriak lehettek az ilyen esetek, annyira hasonlóak voltak a gyerekek megszeppent viselkedési formái is ilyen körülmények között. Tény az, hogy Réti Ödön óbecsei tartózkodása idején is fulladt ilyen korú tanuló a Tiszába, de ilyesmi máshol is megtörténhetett.

A Diáktragédia története a meggondolatlanul egymást vízbeugrásra heccelő gyerekek egyikének folyóba fulladása utáni eseményeit mondja el. Egyikük, a 13 éves Stefais a leginkább bűnös, mert legjobban ő bízta meggondolatlanul a tőle egy évvel fiatalabb, csúfneven Csúzlinak nevezett úszni nem tudó fiút a vízbeugrásra, tehát vesztét is ő okozta. A szerző igen jól érzékelteti, hogy az ugrató tudatában van felelősségének, de el akarja kerülni az iskolából való kicsapást, s azon fáradozik, hogy a színhelyen jelenlévő Pintért meggyőzze a maga ártatlanságáról. Amikor az nem hajlik erre, akkor megpróbálja egy halászásra nagyon alkalmas horog neki ajándékozásával lekenyerezni, ám az ettől is húzódik. Az érdekesen feszültté való hangulatot a harmadik fiú, Dósa

megjelenése oldja fel. Ő is ott volt velük a folyóparton a tragédia bekövetkezésének idején, de ennek a fiúnak nincsen lelkipurdalása, őt már a történet érdekli, s ott akar lenni a színhelyen, hogy láthassa a hulla felkutatóinak munkáját.

E látványosság lehetőségének kihasználására szólítja fel a két sápadó fiút is, miközben odaveszett diáktársának ruháit az asztalra teszi. Stefaits és Pintér azonban sokkal mélyebben élük át a tragédiát, semhogy vízbe fulladt társuk holttestének felkutatására lennének kíváncsiak. Dósa nem is kéri őket, hanem elsiet. Az otthon maradottaknak azonban nincs lehetőségük a megnyugvásra: megérkezik vízbefulladt társuk édesanyja. A vidékről derűsen érkező és a fiúnak otthoni elemőziával kedveskedő asszony meglepi az amúgy is megszeppent gyerekeket, akik hirtelenében nem is tudnak hogyan viselkedni. Nem merik megmondani nyíltan a történeteket. Az asszony gyanút fog, de inkább a tanulással érez valami bajt, majd a fia elmaradásának okául felhozott fürdés miatt korholja gyermekét. Ezek mentegetőznek, a maguk ártatlanságát bizonygatják, de annyira igazán gyerekes hebehurgyasággal, hogy abból az anya nem tudhat meg semmit, csak rossz sejtelmek támadnak. A helyzet feszültségét az újra megjelenő, gyerekes hírtközlő hangoskodással szinte berobbanó Dósa viszi a végkifejlett felé. „Kifogták!” — kiáltja diadallal. Most már nincs mit takargatni, az igazság a maga kegyetlenségével ejti kétségbe az eddig csak rossz sejtelmektől gyötört anyát. A gyerekek újra a maguk ártatlanságát bizonygatják, de Csúzli anyja nem is tud figyelni rájuk. A tragédia hatása alatt szinte egymás mellett, egymással csak formailag érintkezve pereg a megtört anya és a védekező gyerekek párbeszéde.

Az utolsó jelenet kezdetén a kvártélyos szobájukban maradt gyerekek még a kétségbeesett anyát sajnálják, majd a temetés lehetséges idejét, és az órák elmaradásának eshetőségét latolgatják. Csak a magát bűnösnek érző Stefaits tér vissza arra a témára, hogy mit mondanak majd az igazgatónak a kihallgatáson. Miután megegyeztek ebben a kérdésben is, Stefaits ígéretet tesz arra, hogy zsebpénzének megérkezésekor két társának, és persze önmagának is, egy-egy előttük nagy becsben álló horgot vesz. Most már csak azt sajnálják, hogy Csúzli nem fog horgászni többet, és az édesanyja nekik szánt csomagjának „körülszaglásával”, majd az annak felbontására tett előkészületekkel záródik a tragédia.

Nincs tudomásunk arról, hogy a darabot előadták-e, bár mindenképpen megérdemelte volna a bemutatást. Réti ebben a kis darabjában is jellemekkel dolgozik. Erdeme is ebben van. Minden bizonyos tanári gyakorlata és tanítványai viselkedésének megfigyelése vezette erre. Úgy különböznek ezek a figurái is jellemük révén egymástól, mint ahogy a felnőttek is, anélkül azonban, hogy koravén szerepmondó és pedagógizáló bábokká fokozná le őket. Pintér a legérettebb: ő valóban figyelmeztette Csúzlit a veszélyre, Stefaits viszont, bár a legidősebb, vagy talán éppen ezért, a meggondolatlan kezdeményező. Dósa egyszerűen felületes. Őt csak az események érdeklik, nem képes azok lényegének érzékelésére, felfogására. Beszédükben, viselkedésükben is benne van diákéletük és zsenge koruk szinte minden mozzanata: az egymást és tanáraikat csúfnevekkel felruházó jellemvonástól, a társukat veszélybe

sodró heccelésükön át, a büntudat is és büntetés alól való kibújás gyermekes kitervezéséig. De mint a Vióra felnőtt hősei, e gyerekek is szemben állnak egy világgal, a karhatalmat képviselő iskolaigazgatóval, akinek nem vallják meg bűnösségüket, felelőtlenségüket. Ők azonban annyival társadalmibb lények, hogy bűnüknek tudatában vannak, míg Viórára ez nem mondható. A gyerekek valóban gyerekek e műben. Koruk miatt nem egyértelműen bűnösök, noha maguk is érzik a bűnt. Réti e darabjának bemutatása a gyermekszínházakban, pedagógiai szempontból hasznos volna, s a színpadot értékei alapján is megérdemelné.

Az iskolai, pontosabban fogalmazva — a diákélet később is foglalkoztatta Rétit, amire a *Mosolyogjunk*¹⁵ című befejezetlenül maradt egyfelvonásos komédiának, vagy satírikus játéknak tervezett kézírata bizonyít. Mint többi munkájához, ehhez sem készített előzetes tervet. Így szándéka, írói elképzelése ez alkalomból sem határozható meg, tehát azt, hogy a kézirat-töredékből eddigi munkáihoz viszonyítva egészen újszerű tragédiát, vagy (és ez látszik valószínűbbnek) egyfelvonásos komédiát, esetleg csak jelenetet, villámréfát szándékozott-e írni. De a darab témája, ötlete, ami a töredékből mégiscsak kirajzolódik, egy kicsit kora diák—tanár viszonyának megfricskázását adja. Ebben az esetben a tanári önkény készíti a diákot ellenállásra, akinek figurája úgyszintén komikus. A töredék tanár-alakját nem tanítványainak tudása érdekli, hanem azok csintalansága bosszantja. Emiatt sutba vágja a tantervi anyagot, s a diákokat idegességében mosolyogni akarja „megtanítani”. Ez természetesen a diákokban ellenhatásokat vált ki, de reagálásukkal nevetségessé válnak. Mindez nem látszik rossz ötletnek.

Réti Ödön életrajának tárgyalása során már említést tettünk utolsó irodalmi jellegű írásáról, a *Rádió korszakában*¹⁶ című jelenetéről, amelyben egy kamaszlány lázong amiatt, hogy a „rádió korszakában” őt az anyja a konyhában akarja „angazsálni”, az apa pedig kiporolással fenyegeti kamaszos engedetlensége és önfejléséért. Ezt a villámréfát 1931. Szilveszterén Szegeden elő is adták.

Az *első bál*¹⁷ című egyfelvonásos komédiájáról is tettünk már említést. A budapesti Belvárosi Színház Réti e darabját 1922-ben elfogadta, de nem tűzte műsorára, noha egy másik újsághír szerint („A darab, melyet Bárdos igazgató »kedves és kitűnő munkának« ismer el, a tél folyamán előadásra kerül.”) — ez várható lett volna. A bemutató elmaradása nem is nagyon sajnálható, mert a műnek semmi lényeges mondanivalója nincs. A darab arról szól, hogy a Fellegi család lánya az első bálra készül. Nagy az izgalom, de valami módon egy levélke is előkerül. Kitérnek, hogy azt a mama ifjúasszony korában kapta, de azután ez mégsem bizonyul igaznak. A levelet valójában a mama keresztnévét öröklő lányuknak írták. Az apa ekkor megkönnyebbül, noha lányuknak sejtelve sincs arról, hogy ki lehet a rajongó levélíró. A bál cipőkkel is bonyodalom támad, mert a szolgáló, aki egy házbeli fiatalemberbe szerelmes, befesteti azokat, de aztán mégis minden rendeződik, a Fellegiéék időben elindulnak a bálba.

A komédia cselekménybonyolítása elfogadható, de lényege, egészében véve semmitmondó. A szolgáló is afféle polgári értelemben vett szolgáló: buta, szórakozott, és persze az is nagyon „nevetséges”, hogy

ő is szerelmes. A figura megkomponálásakor mintha Kosztolányi Édes Anna című regényében szereplő Víznyék szemléletét „kölcsonzte” volna Réti.

Lényegében véve Réti színműírói munkásságában, a Zorkához viszonyítva két dolog figyelhető meg. Az első az, hogy a színművekben az író nincs annyira jelen személyes érdekelttségével, mint ahogy jelen volt a regényben. A színművek tárgyát nem merítette saját élményeinek anyagából, s a szereplők, talán éppen ezért, szabadabban cselekszenek. Ez a szabadság azonban a Karen esetében túlzottnak minősíthető, és a mű rovására is megy. A színművek másik vonása pedig Réti írói kétlakiságára hívja fel a figyelmet. Ez abban nyilvánul meg, hogy az író megértéssel és együttérzéssel vezeti a népi- és diákszereplők sorsát, amelyeknek bemutatásával érzékeltetni tudja azok világát is, míg az ugyanezen népi-paraszti rétegbe tartozó szereplők alacsonyabb rendűekké válnak a polgári életet bemutató komédiájában (pl. a szolgáló figurája). Feltűnő azonban, hogy egyik, vagy másik tárgyhoz tartozó darabjaiban, és a Zorkában is, azok a legsikerültebb figurák, illetve a regényben azok részletek, amelyeket az író a valóságban láthatott, amelyeket a mindennapi életben megfigyelhetett. A nyersebb paraszti életet bemutató Vióra és a diákéletet bemutató Diáktragédia éppen ezért emelkedik a fantáziára támaszkodó Karen és Az első bál fölé. A komédia ezenkívül nem volt Réti területe, hisz novelláiban is ritkán csillan fel a humor. Réti az egyfelvonásos népi tárgyú vagy ifjúsági-diák tragédia válfajában alkothatott volna jelentős műveket, azonban nem fedezte fel ezt a lehetőséget a maga számára, így egy-egy próbálkozása volt e tárgykörökben.

JEGYZETEK

- ¹ Beck Ödön Fülöp Rétihez írt levele az író hagyatékából.
- ² Karen, színmű három felvonásban, első felvonás, Nyugat, 1914. II. 227—244.
- ³ R. Ö.: Karen, 227. old.
- ⁴ R. Ö.: Karen, 227. old.
- ⁵ R. Ö.: Karen, 242. old.
- ⁶ Henrik Ibsen Színművei, Helikon klasszikusok, Magyar Helikon, Bp. 1966. Almási Miklós: Eszmények temetése (utószó), 1268. old.
- ⁷ Hegedűs Géza—Kónya Judit: A magyar dráma útja, Gondolat, Bp. 1964.
- ⁸ Osváth Béla: Türelmetlen dramaturgia, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1965.
- ⁹ Forgács Rózsi Rétihez írott levelei, — hagyaték.
- ¹⁰ Újságkivágat a Réti-hagyatékban.
- ¹¹ Czine Mihály: A naturalizmus, Gondolat, Bp., 1967., 137. old.
- ¹² Péter László bevezetője, 9. old.
- ¹³ R. Ö.: Vióra, 297. old.
- ¹⁴ Arthur Miller: Drámák, Európa Könyvkiadó, Bp. A szerző tanulmánya.
- ¹⁵ A szerző hagyatéka, kézírással javítva, a Nyugatban megjelent mű.
- ¹⁶ A szerző hagyatéka, kézirat.
- ¹⁷ A szerző hagyatéka, gépirat.

KÖNYVEKRŐL

Penavin Olga

**LAKÓ ELEMÉR:
A KALOTASZEGI
NYELVJÁRÁS
MAGÁNHANGZÓ-
RENDSZERE**

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974.

**VÖÖ ISTVÁN:
A BÁNSÁGI MAGYAR
NYELVJÁRÁSOK
MAGÁNHANGZÓ-
RENDSZERE**

Kriterion könyvkiadó, Bukarest, 1975.

A kolozsvári egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének fiatal munkatársai egymás után szerzik meg a tudományos fokozatot, egymás után készítik el, védik meg és adják közre disszertációjukat. Ha a Kriterion kiadónál azonos szürke köntösben s méretben megjelent disszertációkat kézbe vesszük, fellapozzuk, akkor azt látjuk, hogy a Tanszék idősebb, tapasztaltabb dolgozóinak, tanszékvezetőjének irányításával készült dolgozatok egytől-egyik beleillenek egy szélesebb, tágabb megfogalmazású koncepcióba: a romániai magyar nyelvjárásokkal foglalkoznak. Ki végezné el ezt a fontos és más nyelvtudományi ágazatok számára is hasznos eredményekkel járó munkát, ha nem ők? Több haszonnal járnak ezek a gondos és aprólékos kutatásokra épülő, modern módszerekkel, a fonológia már kikristályosodott elméletei és módszertani elveinek felhasználásával készült munkák, mintha csak elméleteket gyártanának szerzőik. Az elméletek rövid, kérdés életűek, viszont a több év szorgalmas kutatómunkájával, különféle módon (magnetofonfelvétel, kérdőív felhasználásával, szöveggyűjtéssel) gyűjtött s ellenőrzött adatok tömegére épülő eredmények időtállóak. Megtörténhet ugyan, hogy a következtetések kiigazításra, átfogalmazásra szorulnak, az adatok azonban akkor is örökbecsűek.

A romániai magyar nyelvjárások szinkron jellegű leírása során ezek a disszertációk többnyire az egyes nyelvjárások magánhangzórendszerének adják kiváló feldolgozását. Azért foglalkoznak ezzel, mert a magyar nyelvjárások elsősorban hangállományukat tekintve különíthetők el, tipizálhatók. A disszertációk sorában ilyen tárgyú volt Teiszler Pál: A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó-rendszere, 1973, Lakó Elemér: A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó-rendszere, 1974, és legutóbb Vöő István: A bánási magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere, 1975.

Mind a három mű — Szabó T. Attila, Márton Gyula és Gálffy Mózes mentorok felfogását, valamint a szerzők egyéni meggyőződését is tükrözve — a magyar nyelvtudományi hagyományokra támaszkodik és a modern nemzetközi fonológiai kutatások lehiggadt, gyakorlatban is hasznosíthatónak bizonyult eredményeire épít. Bőségesen élve a statisztikai módszerrel is.

Lakó Elemér: A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó-rendszere című szinkron jellegű művében — mint ahogy a szerző az Előszóban említi — a nyelvjárás anyag zöme régi, a 40-es években Gálffy Mózesről, Márton Gyulától és Nagy Jenőtől gyűjtött anyag, amelyet az illetők Lakó rendelkezésére bocsátottak. (Nagyszerű példája ez a szakmai irigység hiányának, egymás segítésének s annak a felfogásnak, nem a szerző neve, egyéni dicsősége a fontos, hanem a mű!) A dolgozat maga is a régebbi, 1957-ben megvédett dolgozat lerövidített, új szempontok, módszerek felhasználása után is lényegbevágóan változatlan szöveg.

A szerző 1972-ben írott előszava után a Bevezetésből megismerjük a kalotaszegi nyelvjáróterületet, földrajzi helyét, 32 falvát, lakóit, foglalkozásukat. (Mi is jól ismerjük varrottasait, fából faragott dísz tárgyaikat, színpompás viseletüket, az ott készült szalmakalapokat, a világhíres festett cserépedényeket, bokálokat, tányérokat s nem utolsósorban ezt a szép tartású, szinte tatáros arcú, élelmes, dolgoz emberfajta, akik a II. Rákóczi Györgytől letelepített tatárok utódainak vallják magukat.) Ami nyelvjárásukat illeti, nyelvjárásuk rendkívül színes. A szakirodalomban aránylag elég sokat foglalkoztak vele, hangtanát kivéve.

A szerző kiszállásai során az előző gyűjtőktől eltérően diftongusokat is észlelt, egyes helyeken zárt e hangra, zárt a hangra talált, s arra a jelentős és nem mellőzhető — a mi gyakorlatunkban is tapasztalt — megállapításra jutott, hogy „ma már nemcsak nemek és korok szerint meg lehetőségen nagy [az eltérés], hanem *gyakran ugyanannak az adatközlőnek az ejtésében is ingadozás észlelhető.*”

Lakó Elemér Deme László A magyar nyelvjárások néhány kérdése c. munkájában lefektetett elvi szempontokat hasznosította disszertációjában. Lakó pl. Deme elveit elfogadva nem a nyelvjárás kuriozumokat vadászta, hanem a nyelvjárás sajátosságok mellett a nyelvjárásban meglevő köznyelvi és irodalmi jelenségekre is figyelt. A hangtani jelenségekkel kapcsolatban fonológiai szempontok irányították Lakót: többek közt azt vizsgálta, fonéma-e az illető magánhangzó Kalotaszegen és milyen a megterheltség „az ideálisan beszélt irodalmi nyelvhez” képest. A megfeleléseket, realizációkat magából a nyelvjárásból kiindulva vizsgálta. A magánhangzók megterheltségének vizsgálatában viszont az irodalmi nyelvi használatot is tekintetbe vette.

A téma tárgyalása a dolgozatban a következő fejezetekben történik:

I. *A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzói* 1. *a magánhangzóállomány* a nyelvjárás színesebb, gazdagabb, mint az irodalmi nyelv, olyan magánhangzói is vannak, melyek hiányzanak az irodalmi nyelvből.

Az egyes hangok bemutatásakor a szerző kitér a hang fonetikai leírására, felsorolja az előfordulási pontokat megfelelő nyelvi adatokkal.

2. *A magánhangzók csoportosításáról* esik szó ebben a pontban földrajzi elterjedésük alapján.

3. *Kalotaszeg kisebb tájegységeit* mutatja be a szerző. A magánhangzók egyes falvakban tapasztalt megterheltsége alapján feltételeken kisebb tájegységeket vesz fel a szerző a nyelvjáráson belül tekintetbe véve még a szomszédos nyelvjárások hatását is és a történeti szempontokat. Így pl. a diftongusok alapján van egy nyugati diftongizáló és egy keleti monoftongizáló nyelvjárás, a nyílt e előfordulása alapján van egy

nyílt e-ző terület, mely egybeesik a történeti Kalotaszeggel és van egy nem nyílt e-ző terület.

II. *A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó-rendszere fonológiai elemzése* c. fejezetben bemutatja a szerző az egyes fonémákat, variánsaikát, megterheltségüket.

III. *A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó-rendszerének jellemzése* c. fejezetben szó esik 1. *a magánhangzó rendszer sajátosságairól*. Ez az összefoglalás a dolgozat legérdekesebb része. Itt tudjuk meg, hogy a nyelvjárás magánhangzó rendszere 8 rövid és 7 hosszú fonémából áll, azaz csak az *ë* fonémával van több, mint az irodalmi nyelvben, viszont a fonémák, illetve variánsaik felhasználása más, mint a köz- és az irodalmi nyelvben. Szó esik a tendenciákról is. Az irodalmi nyelvi fonémáknak ebben a nyelvjárásban zártabb (zárt *i*, diftongus, zárt *a*) illetve nyíltabb (nyílt *e*) megfelelőik vannak, az *ö-zés* nem jelentős, jellemző a nyelvjárásra a hosszú magánhangzók rövid ejtése, a rövidiek hosszabb ejtése jelentéktelen.

2. *Kalotaszeg nyelvjárása és a környező nyelvjárások* tárgyalásakor megtudjuk, hogy vannak közös tényezők, melyek összekapcsolják a szomszédos nyelvjárásokkal és vannak elválasztók.

3. *Az irodalmi nyelv hatását* tárgyalva a szerző megállapítja, hogy ez a hatás a polgárosodás eredménye, Kalotaszeg közel fekszik Kolozsvárhoz, a vasút, piac, szórakozás, gyári munkahely, villamosítás, ennek következtében a rádió, televízió és a könyv mind elősegítik az irodalmi nyelv hatását, ami a fonémaállományban, a megfelelésekben, a megterheltségben jelentkezik és az *ugyanazon személynél is meglevő ingadozásban* a diglosszia következményképpen.

A dolgozatot a diftongusok izoglosszáit mutató térkép és a román, német nyelvű kivonat zárja le.

* * *

Vöö István szűkebb hazája, a Bánság magyar nyelvjárásainak magánhangzó-rendszeréről szóló munkájában a bánsági magyar nyelvjárások magánhangzói fonetikai-fonológiai rendszerének leíró-összehasonlító bemutatását tűzi ki céljául.

A dolgozathoz 3 éven át (1967—1970) 2—3 hónapos kutatóút során abszolút sűrűségű kutatóponthálózaton 63 faluban összegyűjtött anyag alapján fogott. Az eredmény egy bánsági nyelvatlasz és a kezükben levő könyv lett.

A kutatóponthálózat északi határa a Maros, délkeleten a Nagyzsámot Facsettel összekötő vonal, nyugaton és északnyugaton román—jugoszláv—magyar országhatár. Ez a terület a mai Temes, Krassó-Szörény, Arad megye egy része. Nyelvjárási szempontból történelmi, településtörténeti okokból igen változatos vidék. A törökdúlás következtében elnéptelenedett ez a vidék is, mint a Bácska, majd a XVIII. században visszaszállingózott az elmenekült lakosság egy része, a XIX. században pedig a nagy telepítések korában és később magyarok, németek, románok, szerbek, szlovákok, bolgárok hazája lett. A fent említettek miatt nem lehet beszélni egységes bánsági magyar nyelvjárásról. Ezen

a területen 5 nyelvjárástípus különböztethető meg: 1. ö-ző (40 község, a lakosság Szeged vidékéről települt), 2. ë-ző (13 helység), 3. i-ző és è-ző (3 helység), 4. ë-ző, í-ző palócos jellegű 3 település, 5. e-ző (2 falu). Az 5 nyelvjárástípus közül négynek a magánhangzó-rendszerét mutatja be a szerző 4 tipikus község nyelve alapján.

A gyűjtés során 283 a nyelvjárást tipikusan beszélő adatszolgáltatót kérdezett ki Vőő István. Kérdőívvel is dolgozott, de hosszabb magneto-fonfelvételeket is készített 30 kutatóponton azonos témáról (aratás, cséplés, sütés, főzés, állattenyésztés stb.) valamint népköltési termékekről. A kétféle gyűjtés közül — ez a mi tapasztalatunk is — a magnetofonra vett előadás a hangképzést illetően természetesebb, realisabb képét adja a mindennapi nyelvhasználatnak. A kérdőíves gyűjtéskor parasztosnak, régiesnek minősítik az adatszolgáltatók a nyelvjárás sajátosságait. Éppen ezért Vőő elkülöníti a kétféleképpen kapott adatokat.

Ami a feldolgozás módszerét illeti, a szerző a következő lépéseket különbözteti meg: 1. *a fonémarendszer tagjainak felfedése* (képzésfonetikai, akusztikai szerkezet, disztinktív jegyek), 2. *meg kell vizsgálni a disztribuciójukat, gyakoriságukat* — elkülönítve a standarddal egyező és eltérő sajátosságok rendszerét, számba kell venni a variánsokat. 3. *ki kell mutatni az összevetett különböző részrendszerek közös rendszerbeli sajátosságait.* (Ezt megköveteli napjaink nagyfokú diglossziája és a szomszédos nyelvjárások hatása.)

Az egyes fonémák bemutatásakor a szerző felsorolja a tárgyalt fonéma releváns jegyeit, majd a fonémák önállóságának szemléltetésére szó- és morfonológiai párokat sorakoztat fel, adja még a fonéma nyelvjárástípusonként számított összes előfordulásának százalékos arányát és gyakorisági értékrendjét az irodalmi nyelvben való előfordulási arányhoz és értékrendhez viszonyítva, végül megtudjuk a fonéma realizációit s viszonyukat a fonéma releváns sajátosságaihoz.

A bántási nyelvjárástípusok fonológiai rendszerének közös sajátosságai c. fejezetben a fonémát többé nem mint az állomány tagját, egyedet vizsgálja a szerző, hanem mint rendszertagot, a korrelációs rendszer tagját (hangrend, zártsági fok, ajakműködés, időtartam szerint). Külön szól még a morfonológiai rendszer korrelációs sajátosságairól, a realizációs rendszerről. A *fonémamegterheltség és a gyakorisági sorrend összefüggégeit* tárgyaló fejezetben a végkövetkeztetés szinte általánosítható minden nyelvjárásra „...Mindezek a sajátosságok azonban, amelyek ma még az irodalmi nyelv hangtani szerkezetéhez viszonyított lágyabb, melegebb színeket képviselik, az irodalmi nyelv hatására visszaszorulóban vagy éppen eltűnőfélben vannak.”

A Függelékben statisztikai táblázatok vannak a magánhangzós fonémák gyakorisági sorrendjéről kérdőíves anyagban, hangfelvétel alapján, majd az egyes nyelvjárástípusok kétféle statisztikája következik, végül a statisztikák sorát a 4 jellemző kutatópont (Magyarszentmárton, Fibis, Végvár, Németszentpéter) kérdőíves és hangfelvételes anyagának statisztikája következik. Érdekes a fonémamegfelelések és váltakozások táblázatai az egyes kutatópontokon.

A 4 tipikus községből közölt nyelvjárási szövegek nagyon szépen szemléltetik a dolgozatban szereplő tételeket, következtetéseket. A gaz-

dag szakirodalom és a román nyelvű összefoglalás teszi teljessé a dolgozatot.

A Teiszler Pál: A nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó-rendszere c. kitűnő könyvével megindult és a szinte azonos módszerre, azonos szempontok szerint végzett gyűjtő és feldolgozó munka értékes és mindnyájunk számára hasznosítható eredményeket hozott. Érdeemes ezekkel a tanulmányokkal közelebbről is megismerkedni.

Jaroslav Turčan

**RANKO BUGARSKI:
A NYELVTUDOMÁNY
AZ EMBERRŐL**

Beogradski Izdavačko-grafički zavod,
Beograd 1975

Ranko Bugarski: *A nyelvtudomány az emberről* című könyvét nem olyan könnyű bemutatni, amint az ember gondolná. Azért nem, mert amikor erről a könyvről írunk, nem hagyhatjuk megválaszolatlanul azt a kérdést, hogy módszertani szempontból helyes-e összegyűjteni és könyv formájában kiadni különböző témájú és más-más időben írt tanulmányokat. Bizonyára nem adhatunk általános érvényű választ erre a kérdésre, de a könyvről elhangzott vita alapján igenlő a válaszunk. Legalábbis két ok szól emellett. Az első ok az, hogy ha nem jelentek volna meg a tanulmányok egy kötetben, akkor különféle, nehezebben hozzáférhető kiadványokban találhatnánk meg őket. A második ok az, hogy a könyvben szereplő tanulmányok azzal a kérdéssel foglalkoznak, amelyet megközelítően így fogalmazhatnánk meg: **AZ EMBER ÉS NYELVE.**

A könyv tehát tartalmazza Ranko Bugarskinak 1964 és 1975 között különböző kiadványokban megjelent tanulmányait, értekezéseit és esszéit. A könyv két részből áll. Az első rész: *Nyelvtudományi irányzatok* kilenc írásból áll. A második rész: *A nyelv aspektusai* nyolc írást foglal magába.

A könyv első írása, *Lingvisztika: tudomány az emberről* a nyelvtudomány jellegzetességeivel és fejlődési szakaszaival foglalkozik, s annak helyével és szerepével a társadalomtudományok körében.

A második írás, a *Mi a strukturalizmus?* az első tanulmányhoz viszonyítva kevésbé általános, s a mai nyelvtudomány legjelentősebb irányzatával, elméletével és módszerével, a strukturalizmussal foglalkozik.

A következő három munka (Ferdinand de Saussure lingvisztikai munkája; Edward Sapir, a nyelv és a kultúra kutatója; Leonard Bloomfield) egymáshoz hasonló tanulmányok. Annak a három nyelvésznek az életével és munkásságával foglalkoznak, akik nemcsak koruk, hanem a későbbi korok nyelvészetére is hatással voltak. Ezért ezeket a tanulmányokat közelebbről vesszük szemügyre.

Ferdinand de Saussure-t, akit gyakran a strukturalista nyelvtudomány megalapítójának neveznek, a lingvisztikában betöltött szerepe és a nyelvtudományra gyakorolt hatása szempontjából mutatja be Bu-

garski, s érdekes, tájékoztató jellegű ismertetést ad nyelvtudományi munkásságának alapjairól.

Edward Sapirt a könyvben szereplő többi nyelvésztől eltérően a tanulmánykötet szerzője gyakori (eredeti műveiből vett) idézetekkel mutatja be. Sapir életrajzának ismertetésén kívül alapos áttekintést szerzünk a nyelvészet területén végzett tevékenységéről is, s Bugarski a nyelvtudomány mai szemszögéből is vizsgálja Sapir munkásságát.

Leonard Bloomfielddel a szerző többet foglalkozik mint Sapirral és Saussure-rel. Életrajzán és könyvein kívül az olvasó megismerkedhet Bloomfieldnek a nem indoeurópai nyelvek és az általános nyelvészet területén végzett munkásságával. Bugarski foglalkozik Bloomfield nyelv-elméletével, a nyelvészekre gyakorolt hatásával, Bloomfield és Chomsky viszonyával (különösen Chomsky felfogásával Bloomfield tanításával szemben).

Ki kell emelnünk, hogy Bugarski a tanulmányban röviden jellemzi Bloomfield legfontosabb műveit, amivel az előző tanulmányokban nem találkozunk. Ez azzal is magyarázható, hogy Sapir sokkal kevesebbet írt Bloomfieldnél (ugyanúgy Saussure is). Ezért választotta a könyv szerzője azt a megoldást, hogy Sapirról a műveiből vett idézetek szólnak. (Az idézetek vagy Sapir egyetlen könyvéből, *A nyelv: bevezetés a beszéd tanulmányozásába — Language, An Introduction to the Study of Speech*, New York 1949; vagy Sapir tanulmányait és írásait tartalmazó gyűjteményből, *A kultúra, nyelv és személyiség — Culture, Language and Personality*, Berkeley and Los Angeles 1962. származnak). Bloomfield ilyen módon való bemutatása túlságosan terjedelmes lett volna.

A könyv e részében levő többi tanulmány a generatív grammatikáról és megalkotójáról, Noam Chomskyról szól.

A nyelv generatív modellje című írás főként Chomsky *Szintaktikai struktúrák* (Syntactic Structures, The Hague 1957) című első könyvével foglalkozik és magyarázza a könyvben kifejtett gondolatot, a második írás pedig a *Fogalmi és terminológiai észrevételek a generatív grammatikáról*, bővebben foglalkozik a generatív grammatikával. Összehasonlítja Saussure lingvisztikai munkásságával (nemcsak a terminológia szemszögéből, hanem tágabb értelemben is), majd idézi Chomsky szavait Saussure-ről (az 1962-ben megtartott IX. Nemzetközi Lingvisztikai Értekezleten elhangzott beszámolóból és *A szintaxis elméletének aspektusai — Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass. 1968 — című könyvekből). Ezenkívül a szerző kifejti véleményét a transzformációs-generatív elmélet alkalmazásának lehetőségeiről az irodalmi művek tanulmányozásában. Az elképzelés egy kissé szokatlan, de érdekes, s ezért mindazok számára, akik irodalommal, különösen pedig irodalmi kritikával foglalkoznak hasznos olvasmány ez az írás (a *Delo* folyóiratban jelent meg, XV. évfolyam, 1969, 7. szám).

A Generatív grammatika című írás bemutatja Chomsky műveit és néhány követőjét, ismerteti nyelvelméletének lényegét, főleg *A szintaxis elméletének aspektusai* alapján, s néhány bírálatot Chomsky elméletéről. Olvasóink számára különösen kedvező, hogy Bugarski a transzformációs-generatív elméletét néhány szerbhorvát példán is bemutatja, és

a bibliográfiai jegyzetekben felsorolja a szerbhorvát nyelven megjelent írásokat erről a kérdésről.

A *mélyszerkezeti esetek grammatikája* című írást tájékoztatja az olvasót Charles Fillmoor mélyszerkezeti grammatikájáról, amelynek lényege a generatív elemzés alkalmazása az esetrendszer vizsgálatában, de nem a hagyományos nyelvtan esetrendszer, hanem az ún. mélyszerkezeti kategóriák vizsgálatában. Fillmoor elmélete szerint ezek a kategóriák az események és a róluk alkotott ítéletek közötti viszonyt fejezik ki, s számuk a világ minden nyelvében azonos.

A könyv második részében megjelent első írás címe *A nyelvi alkotás mechanizmusai és dimenziói*. A tanulmány részletesen tájékoztatja az olvasót a nyelvi alkotás számos változatáról, s figyelmeztet arra, hogy az is alkotás, amit gyakran nem tekintenek annak. Bugariski megemlíti, hogy magában a nyelv rendszerében léteznek alkotási lehetőségek, s végül néhány példát közöl az alkotásról különböző nyelvi szinten.

A következő két munka abban hasonló, hogy az elméleti kérdésen kívül, amelyet feldolgoz, néhány tudós munkásságát is tárgyalja, akiket ezek a kérdések foglalkoztattak.

A *nyelvtan és a szókincs* című írásban a nyelvtan és a szókincs viszonyán kívül Franz Boas és Edward Sapir amerikai nyelvészek ezzel a kérdéssel kapcsolatos véleményéről is szó van, *A nyelv mint tevékenység* című írás pedig a nyelv funkcionális szempontok szerinti megközelítéséről, szól, és kitér John R. Firth és B. Malinowski angol nyelvészek munkásságára.

Érdekes, fordulatos írás a *Nyelvi hibák* című munka. A szerző megállapítja a nyelvi hibák két alaptípusát — a normatív és a szituáció szerinti hibákat — és az utóbbi, szituációs hibákra, amelyekről általában ritkábban van szó, mint a normatív hibákról, számos példát említ.

Népszerű vélemények a nyelvről — ez a címe a könyv második részében megjelent ötödik írásnak. A szerző a nyelvészetbe be nem avatottak véleményével, értékeléseivel foglalkozik. Külön figyelmet szentel az egyedi nyelvről vagy nyelvjárásról, és a mások nyelvről alkotott szubjektív véleményeknek.

A *város és a nyelv* című esszé a szerbhorvát nyelvterület városi nyelvről szól. A szerző ismerteti Vinaver nézetét a városi nyelvről és az ezzel kapcsolatban kialakult vitát, majd a városi nyelv jelenlegi helyzetével foglalkozik (illetve az 1965. évi helyzettel, amikor ez az írás megjelent). Említést érdemel Bugariski 1965-ben tett megjegyzése: „Tulajdonképpen nem is tudjuk, hogy jelenleg hogyan beszélünk városainkban” (212 old.), amely még ma, tíz év után is időszerű, mert mindeddig még egyetlen tanulmány sem jelent meg a korszerű városi nyelvről, bármelyik városról legyen is szó.

A *nyelvről és az írásról* című tanulmány tájékoztatja az olvasót a nyelvi írásbeliség történetéről, különböző korszakok helyesírásáról, s a beszélt és az írott nyelv közötti eltérésekről.

A könyv *A nehezen fordítható szövegekről szóló jegyzetek* című írással zárul, amely Joyce *Finnegans Wake* és Lewis Carroll *Alice Csodaszámban* fordításából vett példákon mutatja be, hogy a fordító nem járhat el minden esetben ugyanazon a módon. Nem szabad ugyanis csak

az alapgondolatot lefordítani a szöveg egyéb sajátosságának figyelembevétele nélkül, hanem a szöveget több szempontból, egészében kell szemügyre venni. Ügyelni kell a mű stílusára is és a forrásnyelv sajátosságaira, amelyből a fordító átülteti a művet. Ez a tanulmány rendkívül hasznos mindazoknak, akik valaha is fordítással foglalkoztak vagy foglalkoznak. A tanulmány első ízben az Izraz folyóirat VIII. évfolyamának 5. számában, 1964-ben jelent meg.

A *Nyelvtudomány az emberről* című könyv, különösen első része hasznos bibliográfiai útbaigazítást ad az olvasónak. A tanulmány stílusa gördülékeny, érthető a nyelvtudományban kevésbé jártas olvasó számára is. A könyv szerzője, hacsak módjában áll, a szerbhorvát nyelvből veszi példáit. Végül pedig említésre méltó, hogy a könyv nagy mértékben népszerűsíti a nyelvtudományt, amely mindinkább emberközpontúvá válik és a valóságban él, ezért nemcsak a nyelvészeknek, hanem a kritikusoknak, fordítóknak, és mindazoknak ajánljuk, akik a gyakorlatban találkoznak a nyelv e kérdéseivel.

Keck Balázs

**TÁRSADALOM ÉS NYELV
(SZOCIOLINGVISZTIKAI
ÍRÁSOK)**

Gondolat, Budapest 1975

A szociolingvisztika, ez a viszonylag rövid múltra visszatekintő háttérudományág napjainkban mind nagyobb teret hódít. Két évtizeddel ezelőtt még nem sok szó esett a szociolingvisztikáról, ma már egy nemzetközi folyóiraton kívül, amely ilyen témájú írásokat közöl, egyre-másra jelennek meg a vele foglalkozó elméleti munkák, a kutatások eredményei. Így például a hatvanas években a következő jelentős szociolingvisztikai munkák jelentek meg: Dell Hymes, *Language in Culture and Society* (A nyelv a kultúrában és a társadalomban), 1964; John J. Gumperz et Dell Hymes, *The ethnography of communication* (A kommunikáció néprajza), 1964; William Bright, *Sociolinguistics* (Szociolingvisztika), 1966; Stanley Lieberman, *Explorations in sociolinguistics* (Szociolingvisztikai vizsgálatok); Joshua A. Fishman, *Readings in the Sociology of Language* (Olvasmányok a nyelvészociológia köréből), 1968; Dell Hymes et John J. Gumperz, *Directions in Sociolinguistics* (Írányzatok a szociolingvisztikában), 1970*. Magyarországon is megjelent néhány nyelvészeti kiadvány, amelyben az olvasó találkozhatott szociolingvisztikai tanulmányokkal, így például a Gondolat kiadásában 1973-ban megjelent *Nyelvtudomány ma* című kötetben A nyelvészet interdiszciplináris kapcsolatai fejezetben. Nálunk a belgrádi *Kultura*** folyóirat egyik utóbbi számát kizárólag a szociolingvisztikának szentelték.

Az idén jelent meg a Gondolat kiadásában a *Társadalom és nyelv* című antológiászerű kötet. A kötetet Szépe György szerkesztette. A szerkesztői bevezetésben, amely tanulmánynak is beillik, Szépe a szociolingvisztika kialakulásának okaival, előzményeivel, fejlődésének történetével foglalkozik, és röviden bemutatja a kötetben szereplő tanulmányokat. A szerkesztő a jól összeválogatott tanulmányokat témák szerint csoportosította, amelyek egymáshoz kapcsolódva felölelik a szociolingvisztika terén elért eddigi számottevő eredményeket. A kötetben nemcsak a számunkra már többé-kevésbé ismert amerikai szociolingvisták elméleti munkái és kutatásainak eredményei szerepelnek, hanem

* Andrée Tabouret-Keller, *Equivoque du concept de linguistique dans les études psycholinguistiques et sociolinguistiques des situations plurilingues.*

** *Kultura*, *Casopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku* (részletesebb ismertetés a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek 22. számában).

a nyugat-európai társadalmi irányzatú nyelvészek és a szocialista országokban tevékenykedő nyelvészek munkái is.

Az első két tanulmány (Rudolf Grosse és Albrecht Neubert: Tézisek a marxista szociolingvisztikából és Joseph Sumpf: Nyelvészet és szociológia c. tanulmánya) általános szinten foglalkozik a marxista társadalomfilozófia és a nyelvészeti, szociolingvisztikai elmélet és kutatás közötti kapcsolattal. A keletnémet nyelvészek programszerű tanulmányukban a szociolingvisztikát a szociológia résztudományának tekintik, amelynek szerepe a megfelelő és célszerű nyelvhasználat (performancia). „A szociolingvisztika két területet vizsgál: a) a társadalmi változatok hatékonyságát a közlési aktusban (illetőleg a közlési aktusok osztályában) és b) egy nyelv »társadalmi változatait« és fejlődésük szociológiai feltételeit”. A szociolingvisztika nem az egyéni eltérésekkel, változatokkal foglalkozik, hanem a beszélők egyes csoportjainak nyelvében jelentkező sajátosságos jelenségekkel, amelyek társadalmilag jelentősek. A szociolingvista egyaránt tanulmányozza az adó és a vevő szerepét a közlési szituációban, mivel ők hozzák létre a „szociolingvisztikai réteget”, a közlési szituációk alapján pedig kialakulnak a „szociolingvisztikai szférák”. Ezeknek a jelenségeknek a feltárását követi a „szociolingvisztikai rendszer” leírása és a társadalomtudomány rendszerében betöltött helyének kijelölése. A szociolingvisztika alapvető feladatai közé tartozik a szociolektusok, (csoportnyelv, rétegnyelv, zsargon), a dialektusok (nyelvjárás, tájnyelv, argó) és az irodalmi nyelv (sztenderd) vizsgálata, valamint használatuk, kölcsönös viszonyuk, egymásra hatásuk tanulmányozása. Ide tartozik még a kétnyelvűség és a diglosszia vizsgálata is.

Joseph Sumpf, a párizsi marxista nyelvészek köréhez tartozó szociolingvista, nem választja el a szociolingvisztika terminust az etnolingvisztikától, a nyelvészociológiától, a nyelv a kultúrában nevű mozgalomtól s a kommunikáció néprajzától, mert, mint mondja, mindezek a törekvések arra irányulnak, hogy a nyelvészetet és a társadalmat összekössék. „A nyelv egy közvetítő folyamat középpontjában áll. A szociolingvisztika, ha egyáltalán van értelme, akkor a társadalmi élet közvetítő folyamatainak szigorúan nyelven belüli megközelítését jelenti. Úgy képzeljük el, hogy módszere elsősorban etnográfiai. Végül is sok tekintetben az összetevők szerinti elemzés a legkidolgozottabb módszere”.

A szovjet Szejcer a szociolingvisztika időszerű kérdéseinek felvázolására vállalkozott írásában. A szociolingvisztika a nyelvi rendszert változatosságában kutatja, nem az állandó, adott rendszerrel, hanem a változó, átmeneti értékekkel foglalkozik. A legfontosabb kutatási területe a nyelv társadalmi rétegződése, a vízszintes differenciáció (területi dialektusok, féldialektusok és változatok) és a függőleges differenciáció (társadalmi és foglalkozási csoportok nyelvhasználat) vizsgálata és leírása. Különösen érdekesek a kétnyelvűséggel és a soknyelvűséggel kapcsolatban tett szociolingvisztikai megfigyelései. Az egynyelvűséget, kétnyelvűséget és többnyelvűséget a szociolingvisztikában nem használják egyértelműen, ezért van szükség a nemzeti és az egyéni egynyelvűség, illetve két- és többnyelvűség megkülönböztetésére. A kapitalista államokban Szejcer megállapítása szerint „a társadalmi életben uralkodó szerepet betöltő nyelv beszélői rendszerint egynyelvűek, míg a kétnyel-

vűség elterjedtebb a többi, az elsőhöz képest alárendelt helyzetben levő nyelv beszélői között. Még akkor is ez a helyzet, ha formálisan egyenjogúak ezek a nyelvek és mindegyik állami nyelve az adott országnak." Példaként a belgiumi kétnyelvűséget, az „engedmény kétnyelvűséget” (bilinguisme de concession) és az „előrehaladási kétnyelvűséget” (bilinguisme de promotion) említi.

A szociolingvisztika egyik legfontosabb feladata a nyelvpolitika, amelyet még nyelvépítésnek és nyelvtervezésnek is neveznek. A nyelvpolitika Svejcer szerint: „a nyelv fejlesztésére, az írásbeliség tökéletesítésére, irodalmi normáinak törvénybe foglalására irányul”.

Dell H. Hymes amerikai nyelvész és antropológus, akinek a nevéhez számos kiváló szociolingvisztikai elméleti munka és gyakorlati kutatás fűződik, a beszélés néprajzával foglalkozik tanulmányában, olyan nyelvi viselkedéssel, amely a grammatikák és a néprajz közötti űrt tölti ki. „A beszélés néprajza az önálló tevékenységként felfogott beszéd használatával, rendszerével, szerepével s a beszédhelyzetekkel foglalkozik”. A továbbiakban a beszéd elemzésével, a beszédeseményekkel, azok alkotóelemeivel, funkcióival és a beszédnek a szocializációban betöltött szerepével foglalkozik. Dell Hymes az emberi viselkedés olyan területét vizsgálja, amellyel eddig nagyon kevesen foglalkoztak, s akik foglalkoztak is vele, csak egyes formáit tanulmányozták. A beszédet mint önálló tevékenységet azonban kevésbé vizsgálják, pedig az antropológia, a pszichológia s más tudományok is új távlatokat fedezhetnek fel a beszéd tanulmányozásával.

John G. Gumperz több lingvisztikai tanulmánykötetben szereplő írását, A nyelvi közösségek típusai című tanulmányt is felvette a szerkesztő a kötetbe. Gumperz az egyszerű vadászó-gyűjtögető életmódot folytató kis közösségek nyelvi jelenségeitől a mai modern társadalom nyelvrendszere irányába halad, és sorra veszi a nyelv különféle szituációit, a nyelvhasználatot, a beszédet, annak rétegződését.

A nyelv társadalmi differenciálódásának problémája címmel V. M. Zsirmunszkij szovjet nyelvész tanulmányában a nyelv rétegződésével foglalkozik. A nyelvi rétegződés szerinte legvilágosabban a tőkés társadalomban nyilvánul meg, ahol a társadalom is differenciálódott. Zsirmunszkij példáit a német nyelvből vette, mivel ebben a nyelvben a rétegződésre számos példa van. A szovjet nyelvész dialektusokat és féldialektusokat különböztet meg. A féldialektus abban különbözik a dialektustól, hogy az utóbbi kiküszöböli a dialektus „primér” jegyeit, amelyek a nyelvi érintkezésben akadályt jelentenek. A nyelvi rétegződés, a többféle dialektus, amely a német nyelvben különösen a feudális, széttagolt társadalom korában volt jellegzetes, a modern kapitalista társadalomban sem szűnt meg, „a széles néptömegek anyanyelve továbbra is a helyi dialektus marad, bár ezek is az irodalmi norma egyre növekvő hatása alá kerülnek”. A nyelvi rétegződést Zsirmunszkij számos példán vizsgálja és összeveti a német és olasz típusú nyelvi sztenderdizációs folyamatot a Franciaországban és Angliában lejátszódó nyelvi egységesítési folyamattal.

William Bright amerikai antropológiai nyelvész a társadalmi rétegeken belül vizsgálja a nyelv és a „kognitív orientáció” közötti össze-

függést. Kognitív orientáción Bright világgépet, értékrendszert és egyéb pszichológiai jelenségeket ért. Tanulmányában az indiai kasztrendszerrel összekapcsolódó egyes dialektuskülönbségekkel foglalkozik. India déli részén használatos brahmin és nem-brahmin nyelvek jelenségeit veti egybe.

Max Weinreich tanulmánya, A jiddis kialakulása és változása az askenázi zsidóság körében, a jiddis nyelvi közösség kialakulásával, különböző komponenseinek összeolvadásával, valamint a jiddis és a héber viszonyával foglalkozik a hagyományos askenázi társadalomban. Weinreich megállapítja, hogy a jiddis a mintegy tizenegy évszázaddal ezelőtti askenázi társadalom nyelveként alakult ki a rabbinikus héberből, a loez két változatából, a német és a szláv nyelvek sajátos hatása alapján. A nyelv kialakulásában a vallásnak döntő szerepe volt, a yi'dishkayt által meghatározott közösség terméke. A nyelvi közösség „az elfogadás és az elutasítás szigorú folyamatának vetette alá” a nyelvet, s Weinreich számos példával illusztrálja ezt a folyamatot, annak mind nyelvi, mind nyelven kívüli okait.

A nyelvi változás mechanizmusával foglalkozik William Labov tanulmánya. Egy kis atlanti-óceáni szigeten, Martha-s Vineyard-on és New York városában végzett nyelvi, elsősorban hangváltozásokkal kapcsolatos megfigyeléseit, megállapításait közli az amerikai nyelvészociológus, A két közösség nyelvi változásainak megfigyelése után megállapítja, hogy a hangváltozások többnyire a beszédközösség alcsoportjaiban kezdődnek azzal, hogy a csoport minden tagja használni kezdi a megváltozott nyelvi struktúrát. Az alcsoportot követő nemzedékek túlteljesítik az elődeik által létrehozott nyelvi változást. A nyelvi, illetve hangváltozás idővel túljut az alcsoport határain és az egész beszélőközösségben elterjed. Végezetül megállapítja, hogy „a belső, strukturális nyomás és a társadalmi nyomás rendszeresen váltakozva működnek a nyelvi változás mechanizmusában”, amelyet „az előrehaladás folyamatában figyeltük meg”.

„Számos nyelvközösségben előfordul, hogy a beszélők bizonyos része ugyanannak a nyelvnek két vagy több változatát használja, különböző föltételek mellett” — ezekkel a sorokkal kezdi Charles A. Fergusson a diglossziáról szóló tanulmányát. E nyelvi jelenség legközismertebb példaként az olaszt és a perzsát említi, ahol bizonyos körülmények közt, családban, baráti körben a helyi nyelvjárást beszélik, a nyilvánosság előtt pedig a sztenderd nyelvet használják. A diglossziát Fergusson négy példanyelven, az arabon, az újjörögön, s svájci németen és a haiti kreol nyelven elemzi. A diglossziában föléhelyezett és közönséges változatokat különböztet meg, és sorra veszi, hogy ezeket a változatokat milyen körülmények között használják a beszélők, melyik a tekintélyesebb, a beszélők által elfogadottabb. Fergusson megállapítja, hogy a diglosszia stabil, néha évszázadokig meglévő jelenség. Elemzi a példanyelvek egyes grammatikai sajátosságait, szókincsét, hangrendszerét, majd a diglosszia teljes meghatározását adja, és végül kísérletet tesz arra, hogy megjósolja a négy példanyelv sorsát.

Az etnicitásról alkotott eltérő véleményekkel kapcsolatban Joshua A. Fishman kísérletet tesz a fogalom pontos meghatározására, és tanul-

mányában közli megállapításait az uralkodó és a kisebbségben levő etnikumok nyelvhasználatáról, a nyelv iránti ragaszkodásáról, az egy- és kétnyelvűségről. „Az ősi etnicitás nemcsak abban nyilvánul meg, hogy kicsi a nyelvi tudatosság, hanem, hogy a használt nyelveknek nincs speciális megnevezésük, vagy nincs rájuk jobb megnevezés, mint »anya nyelv«, »a mi nyelvünk«, »egyszerű nyelv«, »mindennapi nyelv«, »emelkedett nyelv«, stb., azaz olyan nevek, amelyekhez nem járul osztálymegnevezés vagy társadalmi megnevezés”. Az etnicitás a paraszti és törzsi társadalmakra a legjellemzőbb, „akiknek a környezetéből hiányoznak a jelszavak, vagy ideológiák”. A tanulmány az etnicitás kialakulásával és megnyilvánulási formáival foglalkozik.

Samuel R. Martin A beszéd szintjei Japánban és Koreában című tanulmányában a japán és koreai nyelvben elterjedt „tiszteleti”, udvariassági formulákat vizsgálja és ezek alapján a nemzeti jelleg hasonlóságait és különbözőségeit vizsgálja. A japán és részben a koreai is udvariassági formulákban annyira árnyalt, hogy a nyelvész találó megállapítása szerint: „A külföldi, ha megtanul húsz-harminc mindennapi helyzetben alkalmazható fordulatot, meglepő sikerrel mozoghat a japán társadalomban még akkor is, ha nem tud más kifejezéseket; rövidesen az az érzése támad, hogy a japán társalgás kizárólag tartalom nélküli formákból áll”. E részleteiben kidolgozott rendszer elemzése alkalmával Martin rámutat az európai számára szokatlan kategóriára, a beszédszintre, amely mind a japán, mind a koreai nyelvre jellemző, ti. a beszélő kifejezi a mondat alanyi szerepében álló személlyel, vagy dologgal szembeni társadalmi, érzelmi viszonyát. A beszédszintet két különböző tengelyen, a megszólítás-tengelyen és a referencia-tengelyen vizsgálja, és leírja a japán és a koreai nyelv beszédstílusait.

Roger Brown és Albert Gilmar érdekes szociolingvisztikai kérdéssel foglalkoznak A hatalom és a szolidaritás névmásai című tanulmányukban. A két amerikai kutató a névmásokat és a megszólítási formákat vizsgálja néhány indoeurópai nyelvben. A megszólító névmások használata a megszólító és a megszólított társadalmi helyzetétől, hatalmi pozíciójától, illetőleg szolidaritásától függ. A bonyolult társadalmi struktúrának megfelelően a kutatók a megszólítás különböző változatait térképezik fel, és a megszólító névmások változatos használatát vizsgálják.

Basil B. Bernstein már idestova két évtizede foglalkozik a társadalmi helyzet és a nyelv összefüggésével az oktatásban. Erről a kérdéstről ír A nyelvi szocializáció és oktathatóság című tanulmányában is. Bernstein elmélete közismert: a munkáscsaládok gyermekeinek szűkebb környezetében a kommunikáció inkább konkrét, leíró jellegű, mint elvont, az érintkezésben inkább a „korlátozott kódokat”, mint a „kidolgozott kódokat” használják, az iskolarendszer viszont ezzel elletétes követelményeken alapul, s így a munkásfiatalok eleve hátrányos helyzetben vannak. Bernstein szerint a munkásfiatalok és az iskolarendszer között két gyökeresen eltérő kommunikációs rendszer alkotta szakadék van. A két eltérő kommunikációs rendszert két különböző kód-rendszer képezi: „A beszélő, ha kidolgozott kódot használ, a szintaktikai alternatívák széles köréből fog válogatni, és amit kiválaszt, azt rugalmasan rendezi el. Korlátozott kódról akkor beszélünk, ha a reprezentatív sorozat-

ban adott szintaktikai alternatívák kiválasztását könnyebb előrelátni, mivel a válogatás tere leszűkül. A kidolgozott kódot az alternatívák hajlékony, változatos használata, viszont a korlátozott kódot a szintaktikai szervezés merevsége, szigorúsága jellemzi. A kódokat tehát nem a használt szókincs vagy lexémakészlet terjedelmével vagy jellegével határozzuk meg.” A korlátozott kódnak zárt szereprendszer felel meg, a kidolgozott kódot viszont nyílt szereprendszer jellemzi. Tanulmányában Bernstein elmélyed a szereprendszer elemzésében, amelynek az a célja, hogy még nyomatékosabban rámutasson a munkásgyermek kommunikációja és az iskolai oktatás által megkövetelt kommunikáció közötti eltérésekre. Ezután a családtípusokkal és a családtípusokon belüli szereprendszerek kialakulásával és megnyilvánulásával foglalkozik.

Bernstein bonyolult és helyenként áttekinthetetlennek tűnő gondolatrendszerében Denis Lawton igazít el bennünket Bernstein nyelvvel és társadalmi osztállyal kapcsolatos munkásságának bírálata című tanulmányával. Lawton, aki Bernsteinnak éveken át munkatársa volt, áttekinthetően és tömören foglalja össze a mester elméleti írásait és beszámolóit kísérleteinek eredményeiről, s kommentárjaiban elfogulatlanul méltatja és józanul bírálja Bernstein munkásságát.

A tanulmánykötet szerkesztője a szociolingvisztika érdekes, eredményekben és izgalmas vizsgálatokban gazdag kutatási területeket ismertető tanulmányokat vett fel a kötetbe. Az olvasó a könyvben elméleti munkákon, egy-egy szociolingvisztikai probléma elmélyült boncolgatásán kívül érdekes gyakorlati kérdések és kutatások eredményei révén megismerkedhet a szociolingvisztikával, ezzel a napjainkban egyre népszerűbb határtudománnyal.

Jakobsz-Németh Ilona

ANGOL EREDETŰ ELEMEEK A MAGYAR SZÓKÉSZLETBEN

**Irta: Országh László.
Nyelvtudományi Értekezések 93. sz.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.**

Országh nemrég megjelent könyve hézagot pótol a nyelvtudományi kutatás és publikáció terén. Az idegen elemek beilleszkedése a magyar szókészletbe már régen kutatás tárgya, s ilyen vonatkozású tanulmányok már meg is jelentek. Majdnem minden idegen nyelv magyarra való hatását megvizsgálták, de az angol figyelmen kívül maradt. Ezt a mulasztást igyekszik Országh tanulmánya pótolni, mivel az utolsó egy-két évszázadban, méginkább az utóbbi tíz-tizenöt évben sok angol elem hatolt be a magyar nyelvbe.

Országh értekezésének célja annak megállapítása, hogy mely angol, vagy angolnak tekinthető szavak kerültek be a magyarba, mikor és milyen mértékben honosodtak meg, illetve terjedtek el, és — ha már nem részei a szókészletnek — meddig voltak használatban. A szerző azt is igyekszik megállapítani, hogy e szavak milyen utakon jutottak be a magyar szókészletbe, milyen fogalmi területeket képviseltek, s hogy mi volt befogadásuk feltételezhető oka. A dolgozat a nyelvünkben jutott mintegy ezernyi szó beilleszkedésének folyamatait is tárgyalja és dokumentálja.

E célok megvalósítása érdekében a szerző részben összefoglalja és rendszerezi a magyarországi kutatás eddigi eredményeit, részben pedig eddig fel nem dolgozott szóanyagot tár fel. Hangsúlyozza: „sem a teljesség, sem bármilyen értelemben vett véglegesség igényének nem tehet eleget. Művét úgy tekinti, mint szókészletünk angol elemeinek első, s ezért csupán vázlatos és ideiglenes jellegű leltárfelvételét, erősen körülhatárolt keretekben.”

E témával nagyobb igényű műben eddig kevesen foglalkoztak, noha az utóbbi időben nagy az érdeklődés az angol szókészleti elemek más nyelvekbe történő befogadása iránt. Ezt az érdeklődést nem csupán politikai és gazdasági tényezők motiválják, hanem az a körülmény, hogy e szavak a magyar nyelv fejlődésének legújabb korában léptek be a nyelvbe, tehát beilleszkedésük jól elemezhető.

Egy idegen nyelvből hosszabb idő alatt érkező nagyobb tömegű jövevényszó meghonosodásának ábrázolása többféle módon történhet. Országh a diakronikus és szinkronikus elv összekapcsolását választotta s „az angol szavak bevándorlását a negyedfél évszázadnak időrendjében, e hosszú időegység hosszsmetszetében, de azon belül történelmi korszakok bontásában kívánja ábrázolni. A kronológiát a korszakokon be-

lül állandóan megszakítja az importált szóanyagnak a társadalmi lét különféle területei szerinti, tehát fogalomkörü elrendezésében való tárgyalásával, azaz mintegy számos keresztmetszetben. (7. old.) Tehát a témát a szerző nem szótárszerűen dolgozza fel, hanem a narratív-taxatív előadásmódot alkalmazza. Korszakonként sorolja és tárgyalja a jövevényszavakat a reformkor előtti kortól napjainkig. Minden egyes angol jövevényszó után, a szerző részletesen dokumentált megállapításai következnek.

A tanulmány forrásanyagát magyar nyelvű összefüggő szövegek, valamint szótári jellegű művek, mindenen előtt A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára képezik, mivel a 17. század elejétől napjainkig az angol szavak beáramlásának fő csatornáit írott szövegek voltak (út-leírás, élménybeszámoló, ismeretterjesztő kiadványok és nem utolsósorban a napisajtó).

Jövevényszavaink angol eredete és jellege különféle, ezért bizonyos mércéket kellett alkalmazni az idegen elemekből álló angol szavak kiválogatásánál: milyen angol és angol vonatkozású szókészleti elemek kerültek be és melyeket zárta ki a szerző a dolgozatból.

Az értekezés tárgyalja a legszűkebb értelemben vett angol szavakat, melyek „nyugati germán eredetű, illetve ilyen tövekből, avagy hangutánzás eszközeivel, vagy egyéb módon az angolságnak szigetországi vagy észak-amerikai önálló életében keletkeztek” (12. old.), és tágabb értelemben vett angol szavakat. A vizsgálat körébe tehát egyaránt beletartoznak az angol nyelvben hosszabb ideje meghonosodott jövevényszavak, valamint az angolban idegen nyelvi elemekből alkotott azon új szavak, melyek az eredeti idegen nyelvben nem is léteznek.” (13. old.) Az angol szavak nagy része francia eredetű. Az angol nyelvben végbe ment asszimiláció után nagy részük már angol szóként lépett be más nyelvekbe, tehát a magyarba is, sőt vissza a franciába is.

Európában és az Egyesült Államokban a tudományok és technika fejlődése következtében új fogalmak jelölése céljából az utóbbi két-három évszázadban számos új szó alakult. Javarészüket a klasszikus holt nyelvek szókészleti elemeiből tevődött össze. E szavak nemzetközi szavakká lettek, és Országgh értekezésében mint angol vonatkozású szavak szerepelnek, pl. *detektív, agitátor, internacionális, riporter, traktor* stb.

A dolgozatban angol szóként szerepelnek olyan latin szavak is, amelyek általánossá vált jelentésüket az angol nyelvben nyerték el, mint *federáció, petíció* stb.

Az „angol vonatkozású szavak” kategóriájába sorolja a szerző azokat a szavakat is, amelyek az angol nyelvben is hosszú ideig idegen szavakként szerepeltek, de más nyelvekben való elterjedésükben az angolnak volt közvetítő szerepe. E szavak a dolgozatban egzóta elnevezéssel vannak jelölve, pl. *wiszki* (kelta), *kuli* (ázsiai), *bumeráng* (ausztráliai).

A dolgozatban helyet kaptak azok az angol tulajdonnevek is, amelyek a magyarban közzavakká váltak, pl. *szendvics, pullmann* stb.

Az értekezésben a szerző felsorolja az angol jövevényszavak származékait is, „főleg ha azok közvetlen vagy közvetett módon angoltól való átvételek voltak, továbbá ha ezek a származékok hazai analógiás

képződmények, és kimutathatóan nagyon gyakoriak nyelvünk életének valamely korszakában”. (15. old.)

Ország e dolgozatában elsősorban a múlt és jelen összefüggő magyar szövegeiben a gyakrabban előforduló és csak köznyelvi angol jövevényszavakat elemzi, habár mindkét kategorizálás a szerző szerint „szubjektív megítélés kérdése”.

A dolgozat jelentős részét az angol eredetű szóanyag magyar nyelvben való beilleszkedésének tárgyalása alkotja.

Az idegen nyelvből való kölcsönzés állandó folyamat. A magyarba való szóimportálás a szükségszerűségnek megfelelően alakult főleg hiánypótlásként, a korábban nem létező fogalom, jelenség jelölőjeként. A meghonosodott angol szavak csak rövid ideig voltak idegenek nyelvünkben, beilleszkedésük viszonylag gyors folyamat volt. Legnagyobb változások hangtani és alaktani vonatkozásban történtek, és ezért közelebb kerültek a magyar szókészlet régiebb, nem angol forrásból származó állományához. A szerző a grafémikai, fonémikai, morfológiai és szemantikai asszimilációról csak röviden szól a jelen értekezésben, mert e kérdésekkel már maga a szerző és mások is foglalkoztak közzétett publikációkban. Néhány általános jelenség figyelhető meg az angol szavak beilleszkedésénél:

1. Minél régebben került be a magyar nyelv írott szövegeibe egy angol szó, annál valószínűbb, hogy magyarországi kiejtésének betűképét vette fel: *szendvics*, *tréner*, *szvetter*, stb. Ezzel ellentétben az angol írásképp maradt meg a szűk használati körű szavaknál: *sovering*, *ketchup*, *copyright*.
2. Az angol eredetű szavak kiejtése alkalmazkodott a magyar nyelv hangrendszeréhez. Mivel kevés olyan beszédhang van, mely képzésmódjának minden részletében egyezik valamilyen magyar beszédhanggal, ezért az átvett angol szó fonémái a hozzájuk legközelebb esőnek tartott magyar fonémákkal pótoltnak.
3. Az angol jövevények sorában a főnevek vannak többségben, majd a mellénevek és igék következnek. E szavak teljesen beilleszkedtek a magyar nyelvbe, „szófajukhoz és szintaktikai szerepükhöz illő minden eset- és egyéb ragot felvehetnek. Életképességüket származékok létrehozása és összetételekben való részvétel terén jól szemlélteti bármely 20. századközépi magyar vezérnyelvű kétnyelvű nagyszótárunk címszóanyaga.” (145. old.)
4. Az átvett angol szavak zöménél jelentésmegtartást vagy jelentésszűkülést észlelünk. Jelentésmódosulás ritka esetben tapasztalható.

A továbbiakban Ország az angol eredetű tükörfordításokkal is foglalkozik, mivel az angol nyelvi hatás e formában is eljutott hozzánk és ezzel gazdagította a magyar szókészletet.

A dolgozat zárószavában Ország megállapítja, hogy az angol elemek zöme szókészletünk „felszíni eleme maradt, nem került be lexikánk mélyvizeibe”, (153. old.) tehát az angol jövevényszavak nem épültek bele a magyar nyelvbe úgy mint a szláv vagy török jövevényszavak több-

sége, s használatuk sem olyan gyakori. Azért nem, mert az angol szavak beáramlása új keletű jelenség, így használatuk még nem gyökerezett meg. Azonkívül ritkán jelöltek létfontosságú fogalmakat, tehát társadalmi érvényük is viszonylag korlátozott. Ezért az angol jövevényszavak lemorzsolódása nagy volt és valószínűleg lesz is a divatszavak esetében. Mégis, az angol jövevényszavak zöme részt vesz a magyar nyelv fejlődésében, annak szerves részét képezi és a szókészlet minden rétegében megtalálható.

Junger Ferenc

**NOAM CHOMSKY
NYELVÉSZETI
FORRADALMA**

**Džon Lajons: Lingvistička revolucija
Noama Comskog, Beograd, 1974.**

John Lyons arra vállalkozott könyvében, hogy egyszerre rajzolja meg Chomskynak, a nyelvész-forradalmárnak a személyiségét, s magának a forradalmi fordulatot hozó elméletnek a kialakulását. Nem könnyű feladatot vállalt magára, ha tudjuk, hogy korunk uralkodó nyelvelmélete, a generatív-transzformációs nyelvészet szembefordult szinte minden uralkodó tudományos áramlattal: a pszichológiai behaviorizmussal, a természet- és társadalomtudományok túlnyomó többségében egyaránt eluralkodott pragmatizmussal és empirizmussal, majd a strukturalizmussal is, amelyből tulajdonképpen kifejlődött.

Lyons könyve első fejezeteiben e korszak bonyolult eszmei áramlatait térképezi föl, s történelmileg hiteles és korrekt visszapillantásában mindenekelőtt tisztázza Chomsky elméletének és az amerikai nyelvészetben akkor — alig két évtizede — uralkodó bloomfieldi strukturalizmusnak a viszonyát. Lyonsnak sikerül kibogoznia azokat a szálatokat, amelyek Chomskyt — szembefordulása ellenére is — Bloomfield strukturalista iskolájához s a korszak más uralkodó eszmei áramlataihoz fűzik, s így a generatív-transzformációs nyelvelméletet nem csupán a tagadás tükrében vizsgálja, hanem mintegy a tudományos elméletek fejlődésének a folyamatában is. Mint Lyons könyvéből kiderül, Chomskynak végeredményben nem is a strukturalizmus ellen volt kifogása, hiszen elméletében mindvégig kitartott néhány strukturalista kategória mellett, hanem a nyelvészeti strukturalizmus behaviorista változata ellen.

E kontinuitás felvázolásán túl Lyons könyvének másik sajátossága, hogy Chomsky elméletének a kialakulását a nyelvészet autonómiájáért vívott harc tükrében szemléli, és bebizonyítja, hogy — furcsa mód — a nyelvészet épp e harcban kötött minden addiginál szorosabb szövetséget a pszichológiával és a filozófiával. Nem véletlenül, hiszen arra keresett választ, hogyan lehetséges, hogy az ember el tud igazodni a nyelvi jelek végtelenül bonyolult rendszerében, s meg tud érteni soha nem hallott vagy olvasott bonyolult szerkezeteket is. S itt vetődött fel egyrészt a velük született nyelvi képességek kérdése, amely a lélektan vonzáskörébe sodorta a nyelvészetet, másrészt pedig az ész és a tapasztalat viszonyának a problémája, amelyre a filozófia segítségével nélkül lehetetlen megnyugtató megoldást találni.

A könyv középső fejezeteiben Lyons a generatív-traszformációs elmélet lényegét ismerteti: módszeresen, a tudásra valló alapossággal, sohasem tévesztve szem elől a közérthetőség alapelvét. Nyilván ez utóbbi tényező következtében némileg leegyszerűsített változatában tárul elénk Chomsky különben bonyolult tudományos elmélete, ami érthető is, hiszen a könyv nem csupán, sőt nem elsősorban a nyelvészekhez, hanem a nyelvészet kérdései iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönséghez szól. Az alapfogalmakat és az elméleti kiindulási alapokat azonban határozott, biztos körvonalakkal rajzolja meg, mintegy tükrözve azt az elvet, amelyet Chomsky is követ elméletében: a matematika következetes pontosságának az elvét. Az olvasó nyomon követheti Chomsky elméletének a fejlődését a generatív grammatika egyszerű modelljeitől a tranzformációs grammatika bonyolult strukturáinak a kialakításáig s a mélyszerkezetek felárásának a módozatáig.

Lyons e fejezeteket kizárólag az ismertetés szándékával írta, s — amint maga is vallja — nem kívánt bíráló megjegyzéseket tenni Chomsky szűkebb értelemben vett grammatikai elméletének egyetlen tételére sem. Annál több a kritikai észrevétel a könyv záró fejezeteiben, ahol Lyons Chomsky elméletének pszichológiai és filozófiai vetületeit elemzi. Nézete szerint a racionalizmusért folytatott harcban Chomsky szem elől téveszt néhány olyan lélektanilag fontos mozzanatot, mint a figyelem és az emlékezet végessége és korlátozottsága, a lélektani és fiziológiai folyamatokat zavaró tényezők hatása a beszédfolyamatra stb. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a fölöttébb absztrakt módon meghatározott nyelvi képesség eléggé ingatag tartópillére a generatív-traszformációs nyelvszemléletnek.

A könyv eddig kiemelt erőnei mellett néhány fogyatékosságra is fel kell hívni a figyelmet, mindenekelőtt arra, hogy Lyons Chomsky elméletét az általános nyelvészetnek az autonómiáért vívott harca tükrében vizsgálja, s ezáltal úgy tűnhet, hogy a generatív-traszformációs grammatika nem csupán korunk uralkodó, hanem egyben egyetlen lehetséges elfogadható nyelvszemlélete is. Ma már nyilvánvaló, amit Lyons a könyv írásakor, a hatvanas évek végén még nem látott: e nyelvelméletet joggal bírálják több oldalról is. Legsebezhetőbb talán azon a pontján, ahol a beszédsszituáció s ennek folytán a nyelvi struktúrák idealizálása folytán végérvényesen hátrat fordít az élő beszédnek, s nem veszi számba a nyelv fejlődésére, alakulására ható társadalmi tényezőket. Mindennek ellenére azonban bizton állítható: Lyons könyvével tudományos igényességgel megírt ismeretterjesztő kiadványt kap kézhez az olvasó.

Szabó Márta

HAGYOMÁNY ÉS HALADÁS

Dubravko Škiljan: *Dinamika jezičnîh struktura. (A nyelvi struktúrák dinamikája)* Zagreb, 1976.

„A nyelvtudományt a kezdetektől napjainkig a dialektikus spirál-szerű fejlődés jellemzi: minden új korszak egyrészt az előző korszakok eredményeit szintetizálja, másrészt viszont igyekszik azoktól eltérő, egyéni fejlődésvonalat kialakítani; minél magasabb fejlődési fokot ér el egy iskola, annál több olyan elemet tartalmaz, amely aztán a következő irányzatnak saját egyéni szempontjai kialakításához alapul szolgál. Ha a múltban az egyes tudósok és iskolák, de arra is felhívja a figyelmet, megfigyelhetjük, hogy minél közelebb jutunk a mához, annál rövidebb időközönként váltakoznak a különböző irányzatok: míg a legrégebbieket évezredekkel határoltuk, addig manapság szinte az évtized is rövidnek bizonyul. Ez végső soron általános jelenség a tudományokban, melyeket napjainkban a rendkívül gyors fejlődés jellemez, de tükrözi a nyelvtudományban uralkodó állapotokat is: a nyelvészeti kutatások ugyanis mind a mai napig nem jutottak el olyan viszonylag biztos eredményekig — a tudományok nagy része ezt a pontot már meghaladta —, amelyek biztos alapja, tartósan axiómaként kezelhető kiindulópontja lehetnének a további kutatásoknak” (12. oldal).

A könyv bevezetőjéből idézett gondolatnak különösen az utolsó mondatára érdemes odafigyelnünk. A szerző a nyelvtudománynak a többi tudományágakhoz viszonyított relatív lemaradását — többek között — azzal magyarázza, hogy „a nyelvtudomány történetében nem volt és ma sincs egyetlen olyan jelentősebb nyelvész sem, aki nemcsak hogy új, az előzőektől lényegesen eltérő elméletet ne hozott volna létre, de ne teremtett volna gyökeresen új terminológiát is.” (12. l.)

A nyelvtudomány fejlődésében mutatkozó lemaradás okai — ha elfogadjuk is, hogy lemaradásról van szó — nem az érdeklődés hiányából fakadnak, sokkal inkább abból, hogy a nyelv komplex jelenség, amelynek megfigyelése, elemzése, értelmezése több irányú és igen alapos megközelítést tesz lehetővé, sőt szükségessé. Ezért lehetséges az, hogy a kutatásokat, az igazság megközelítését még az egymásnak ellentmondó, egymással szemben álló elméletek is segíthetik, amennyiben bővítik ismereteinket, s kritikusan nézzük eredményeiket: az utód szemével, akinek már bővebb tapasztalatok, fejlettebb vizsgálati módszerek állnak rendelkezésére.

Škiljan így viszonyul a nyelvész elődökhöz, s lényegében ez határozza meg munkájának felépítését is.

Könyve első felében áttekinti a nyelvészet eddigi fejlődését, különös figyelmet szentelve Saussure és tanítványai, valamint a Saussure utáni iskolák munkásságának. Ez érthető is, hiszen Saussure kutatásai forradalmi eredményeket hoztak, alapjaiban változtatták meg a nyelvészeti gondolkodást. E történeti áttekintés, amellett, hogy összefoglalóan ismerteti az egyes tudósok, illetve tudós-körök elméletét, azért is hasznos olvasmány, mert belőle mozgásában, fejlődésében ismerjük meg a nyelvtudományt. Škiljan nemcsak azt mutatja be, hogy mivel foglalkoztak a múltban az egyes tudósok és iskolák, de arra is felhívja a figyelmet, hogy mi esett *kívül* érdeklődésük, vizsgálataik körén. S egymás mellett, időrendben elemezve munkásságukat fény derül arra is, hogyan egészítették ki egymást. Így például a múlt századi újgrammatikusok („mladogramatičari”) a nyelvtörténeti vizsgálatokra összpontosították figyelmüket, az őket követő Saussure viszont kizárólag a nyelv szinkron vizsgálatával foglalkozott, azt vallva, hogy a nyelv, amelynek rendszer voltára ő hívta fel a figyelmet, csakis így vizsgálható. Azonban elméletének egyoldalúságára — ti. arra, hogy a diakronikus kutatásokat lehetetlennek minősíti — már egyes tanítványai (pl. a Prágai Körhöz tartozó Trubeckoj, de mások is) felfigyeltek, s kiegészítették, korrigálták messterük tanítását, elfogadva persze azokat az állításait, eredményeit, amelyeket saját kutatásaik megerősítettek. Vagy egy másik példa: az amerikai nyelvészetben, amely szinte alig tartott fenn valami kapcsolatot az európaival, 1957-ig a leíró irányzat uralkodott. Ez esetleg csak az „egyes összetettebb nyelvi jelenségek leírásában”, akkor is pusztán eszközként alkalmazta a transzformációt. Az ötvenes évek végén feltűnő, s rendkívül gyorsan elterjedő generatív nyelvészet (Chomsky) számára viszont a transzformáció „az egész elmélet alapja” lett (57. l.). A generatív nyelvészet kritikussai — köztük maga a szerző is — aztán éppen ezt, a fetisizált transzformációt és a nyelvnek *egészében* kibernetikus kódként való kezelését bírálják, s az ebből eredő buktatókat igyekeznek elkerülni.

Az elemző történeti áttekintést egyenes folytatásként követi az *Új irányzat keresése* (U potrazi za novom lingvistikom) című fejezet, amelyben a szerző saját elméletét fejti ki. Ennek részletes bemutatása túlnő egy rövid ismertetés határain, ezért itt csak jelölni kívánjuk azokat a témaköröket, amelyeknek Škiljan a legtöbb figyelmet szenteli, és az *Összefoglalásról* (Zaključak) beszélve is éppen csak vázolhatjuk a rendszert.

E fejezet bevezetőjeként a nyelv és a gondolkodás, illetve a nyelv és a valóság összefüggéseit tárgyalja a szerző, s felhívja a figyelmet a közöttük lévő kapcsolat dialektikus jellegére. „Egy dialektikus lingvisztika első számú feladata — mondja ki a 81. lapon — felfedni és értelmezni e kölcsönhatások folyamatát, törvényszerűségeit”. A fejezet további témái: *A nyelv mint „praxis”, A nyelv mint „poesis”, Szemantika.* (Ennek a fiatal, s minden bizonnyal igen fejlődésképes tudományágnak a szerző különösen nagy figyelmet szentel, számos új terminust vezet be, s az eddigi rendszerezéseken is lényegbevágó módosításokat javasol); A for-

ma síkja (Plan izraza), s végül *A nyelvtudomány és a szemiológia* (Lingvisztika i semiologija) című alfejezet, amelyben a nyelvészet helyét Škiljan a jelekkel foglalkozó tudomány, a szemiológia körében jelöli ki, lényegében tehát ugyanoda helyezi, ahova pl. Ju. Sz. Sztjepanov*. A nyelv Škiljan számára is jelrendszer, jelrendszer többek között azért is, mert vele „az ember a kommunikációs tevékenység (kommunikációs praksa) során a világról való társadalmi és egyéni, történetileg determinált ismereteit” továbbítja (125. l.). S hogy mégis a szemiológiától mint egésztől élesen különválasztható tudományág a nyelvészet, az tárgyának, a nyelvnek a természetéből ered. A nyelv ugyanis — eltérően más jelrendszerektől — *nyitott* rendszer, amely abból következik, hogy a nyelven kívüli valóság („vanjezični univerzum”), amely benne tükröződik, állandóan változik, s így végtelen számú elemet tartalmaz. A többi jelrendszer (pl. a közlekedési jelek vagy a telefonszámok rendszere) zárt halmazt képez, elemeik száma véges. „Más szóval — foglalja össze a szerző — a nyelv kreatív, míg más jelrendszerek nem azok” (125—126. l.).

A könyv befejező részében az eddig részletesen kifejtett gondolatok összefoglalását találjuk. Itt kaptak helyet és végleges formát a meghatározások, definíciók, s valójában magát az új elméletet is itt ismerjük meg teljességében és rendszerében.

„Dialektikus és materialista a nyelvnek ez az itt vázolt megközelítése (legalábbis nagyobb mértékben az, mint az eddigi nyelvészeti leírások)” — hangsúlyozza a szerző (129. l.), s egymásból következő formális definíciók rendszerére („sistem formalnih definicija”) vezeti le az előzőekben tárgyaltakat.

Kiindulópontja a társadalmi gyakorlat, amelynek egyik formája a kommunikációs gyakorlat. A kommunikációs tevékenység során az (általában) tapasztalatait közlő ember jelek rendszerét használja. Minden jelnek két eleme van, a jelentés („plan sadržaja”) és a forma („plan izraza”), amelyek dialektikus egységet képeznek. A kommunikációs tevékenység a világot („univerzum”) részhalmazokra bontja. Az univerzum, illetve annak egyes részhalmazai a kommunikációs tevékenység során tükröződnek az egyes jelekben. A jelrendszerek jellegzetesen absztrakt halmazok, s a gyakorlatban a kommunikációs aktus — vagy rövidebben: kommunikáció — („komunikacijski akt”, „komunikacija”) során konkretizálódnak. Kommunikáció létrejöttéhez legalább két résztvevőre van szükség: a közlőre („odašiljalac”) és a felvevőre („primalac”).

A kommunikációs tevékenység egyik formája a nyelvi tevékenység („jezična delatnost”). A nyelvi tevékenység jelrendszere a nyelv („jezik”), ennek konkrét megjelenési formája a beszéd („govor”); a közlőt itt beszélőnek („govornik”), a felvevőt pedig hallgatónak („slušalac”) nevezzük. A nyelv és a beszéd feltételezik egymást, kölcsönösen hatnak egymásra, dialektikus egységet képeznek.

A nyelvet és a beszédet a lingvisztika tanulmányozza.

A nyelvi jelek esetében is megkülönböztetjük az elemzésekben a jelentést („plan sadržaja”) és az alakot, formát („plan izraza”). Mind a jelentés, mind forma több szinten realizálódik. A nyelvi jelek alaki vo-

* L.: Ju. Sz. Sztjepanov Szemiotika c. könyvének (Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.) Tények és első magyarázatok fejezetében.

natkozásainak a vizsgálata leginkább a fonémák, a morfok, a szavak, a mondatok és a szöveg szintjén történik.

A jelentés vizsgálatával a szemantika foglalkozik, amelynek „alap-egysége („osnovna semantična jedinica”) az ún. szemantéma („seman-tem”). A szemantéma és a morf együttesen képezik a morfémát. A homonimákat ennek alapján Šikljan úgy definiálja, hogy azok olyan szemantémák, melyeknek jelentése különböző, morfjuk viszont azonos. Ezzel szemben szinonimáknak a jelentésük azonos (ill. hasonló), de morfjuk különbözik. Azok a szemantémák, melyeknek jelentéstartalma valamilyen nyelvi jelenség (klasszikus terminussal *nyelvtani fogalmaknak* nevezzük őket) az ún. gramatémák; az összes többi szemantéma pedig — amely tehát valamilyen nyelven kívüli jelenséget, tárgyat, fogalmat jelöl — a lexéma. Jelentésmezőt („semantičko polje”) az olyan szemantémák képeznek, melyeknek tartalmi vonatkozásban legalább egy közös elemük van.

A szemantémák (több) jelentése a beszédben konkretizálódik, s e konkretizáció során az egyes szemantémák különböző jelentésmezők elemeivé válhatnak.

Az állandóan változó univerzumhoz a nyelv a beszédben létrejövő konkretizációs folyamatok során idomul, így változások jönnek létre benne. (Ezek az időbeni változások képezik a diakrón nyelvvizsgálatok tárgyát.) A nyelvi kreativitás javítja a kommunikáció minőségét, s alakítja, idővel meg is változtatja a nyelvet magát is. A kreativitás a nyelvi jel mindkét elemében — tehát a tartalom és a forma szintjén egyaránt — kifejezésre jut.

Könyve végén a szerző a még megoldásra váró feladatokkal foglalkozik. Többek között kiemeli, hogy rendkívül fontos magának az itt kifejtett elméletnek a gyakorlat által való megerősítése vagy korrigálása, különös tekintettel a szemantikával foglalkozó részekre. Hiszen „éppen azért, mert dialektikus ez az elmélet, a gyakorlattól várja az igazolást, vagy hogy a gyakorlat módosítson, változtasson rajta; mert az elmélet gyakorlat nélkül terméketlen, viszont nem feledkedhetünk meg arról sem, hogy a gyakorlat is gyöngye egymagában: az elmélet és a gyakorlat valójában egyazon dialektikus folyamatnak összefüggő részei” (136. l.).

Reffle Gyöngyi

**LOTZ JÁNOS:
SZONETTKOSZORÚ
A NYELVRŐL**

Budapest, Gondolat Kiadó, 1976

Lesz olvasó, akit majd meghökkent a könyv heterogén felépítése, de csak az ilyen fajta koncepció adhat választ a nyelvet érintő kérdések szélesebb körére. A laikus érdeklődő és a részletkérdéseket boncolgató nyelvész egyaránt tájékozódhat általa, az általános és a szűkebb szakmai területeken.

A bevezetőben ezt olvashatjuk: — „A nyelv olyan mint a jéghegy. Egy része — a beszéd létrehozása, a hangképző szervekben a kísérő gesztusok, a hang áthaladása a levegőn keresztül és hatása a fülre — nyitva áll a közvetlen megfigyelő számára. De egy jóval nagyobb része — a megnyilatkozás létrejötte a beszélő agyában, felfogása a hallgató által, s a jelek összekapcsolása a tapasztalattal, mind a múltbeli és a jelenlegi, mind az egyénileg izolált és társadalmilag közös tapasztalattal — amely a felszín alatt rejlik, csak közvetett kutatással fűrkészhetjük ki.”

Lotz, a nyelv szimbólumának, a jéghegy felszín alatti részének megfejtett, vagy kevésbé megvilágított tulajdonságait taglalja. Már az első sorokban kiemeli — „A nyelvek közötti különbségek nem kapcsolódnak az emberek közötti fizikai különbségekhez. Bárki, bármelyik nyelvet megtanulhatja, anyanyelve gyanánt”... és e néhány szavas kiemelésből megismerhető a lotzi nyelvelmélet dialektikus koncepciója.

A kifejezési lehetőségek, a nyelv politikai jelentősége, a beszélőszervek funkcionálása, a továbbított információ, vagy a nyelvtörténet egyes szakaszai és állomásai közcímekkel tagolhatnánk a Szimbólum teszi az embert című fejezetet, amelyben történeti biológiai és nyelvtudományi szempontból keresi az összefüggéseket, ember és a nyelv között.

Visszatér és hivatkozik a vallási, a pszichológiai, az emocionális alaptényezőkre, s már ebben, az általános részben utal a zooszemiotikára, pontosabban a méhek kommunikációjának, jeladásának problematikájára.

Erről a teljes képről, — az összefoglalóról, magyarázatról, az összetett, de tökéletes egyszerűséggel levezetett nyelvi képletről, a kutatás és értelmezés formájáról Szépe György így ír: „Lotz komplex felfogásában helyet kap a nyelv, mint kulturális mutató, mint fizikai jelenség, mint kvantálható anyag, s mint gondolkodási forma. Mint látni fogjuk, a nyelvi jel konkrét kutatásában több vonatkozásban is meghaladta,

részleteiket korrigálta a saussure-i megmerevedett modellt.” E megállapítás igazolásáért térnék vissza a zooszemotikára.

Az ötvenes évek végén Lotz kezdeményezésével kutatják a nyelvészek a méhek jeladásának mibenlétét. De... mi is a zooszematika?

E tudomány gyakorlati megértéséhez talán legcélszerűbb a szerzőt idézni — „Ahogy azt már régebben is tudtuk, a méhek egy gazdag virágpör- vagy nektárlelet után visszatérve táncszerű mozdulatokat végeznek a kaptárban, melyek segítségével a csoporthoz tartozó többi méh megtalálja az utat a lelőhelyhez. Kétféle táncot figyeltek meg: 1. A körtáncot, amely csaknem szabályszerű jobbra és balra váltakozó fordulatokból áll; és 2. a csóváló táncot, amelyet a has két váltakozó fordulat közötti ide-oda mozgása jellemez. Ezeket a táncokat mind az antropológusok, mind a pszichológusok a felajzottság pusztá kifejezésének tekintik, a leletekre való mindennemű világos utalás nélkül. Von Frisch leleményes kísérletezéssel ki tudta mutatni — megszámoztatta a méheket és a méhkaptár belsejét is megfigyelhetővé tette —, hogy a táncok és az ide-oda mozgások fontos információt hordoznak a lelőhely távolságára és irányára vonatkozóan. A körtáncot akkor használják, amikor a lelőhely a méhkas szomszédságában van, nem messzebb kb. 100 méternél. A 100 méternél nagyobb távolságot a csóváló tánc fordulatainak sebessége mutatja; minél lassabb a mozgás sebessége, annál nagyobb a távolság”.

A leírásból fogalmat alkothatunk az üzenetküldés, az informálás primitívnek ható, de leleményesen funkcionális folyamatáról, amely majd áttételesen, rengeteg tényező közrejátszásával a történelmi fejlődés keretében egy felsőbbrendű rendszerré alakul. Ugyanis, biológiai és társadalmi fejlődésünk párhuzamával fejlődik a nyelv is.

A szerzői vizsgálódás elsődleges témaköre tehát a kommunikálás. A beékkelt részlet ebben a könyvben inkább csak afféle „példamondatként” hat, de Lotz János történelmi és természettudományi vizsgálatainak nyelvtudományi állomása lett, megalapozva ezáltal az új tudományágat is.

Ha végigelemezzük a kommunikálás megközelítésének módszerét, nyilvánvalóvá lesz, hogy a lotzi nyelvelmélet szerteágazó történelmi kutatás eredménye — egyfajta történelmi visszajátszás a felsejlő és megmutatkozó tényezők összefüggésében.

Lotz semmit sem állít előzmény nélkül, az ok és okozat motívuma mind vizsgálataiban, mind levezetett téziseiben helyt kap. Általuk és természetesen rengeteg feltevés és bizonyítás után jut el az esszenciális megfogalmazáshoz. A magyar nyelv gramatikájáról és a nyelvek és rendszerproblémák című fejezetben mondatonként hangzanak el a definíciók.

Ezek a fonológiai kutatások, mérések és kísérletek rendszerét alkotják. Szépe György utal erre a komplex munkára: „Lotz János hozzáállása sajátos volt. Fonológus volt, ezt tekintette a nyelvészet részének, meglehetősen érdektelennek tartotta a fonológia előtti és a fonológia nélküli hangrendszer vizsgálatokat. Csakhogy fonológiai felfogása egyre jobban elkülönül ettől a felfogástól, amelyik módszertani eljárásokra kívánta korlátozni a fonológiát. Lotz János elsőrendű fontosságot tulajdonított

a természettudományi vizsgálati módszereknek a hangrendszerben; mérések és kísérletek nélkül nem tudott elképzelni korszerű hangkutatót, fonológiai hangkutatót.”

Ennek a kutatói koncepciónak az eredménye a kínai nyelv dungáni nyelvjárásainak hangtani szerkezete, vagy a svéd névszói paradigmák struktúrája és még jónéhány „kikísérletezett” hangtani rendszer, nyelvi törvényszerűség felállítása.

Tovább lapozgatva a könyvet új megállapításokat tartalmazó, figyelemre méltó tanulmányrészekre bukkanunk. — Az írás, az írás valódi helyének meghatározása, a jelenség hovatartozása lesz világos és érthető mindazok számára, akik már esetleg a különböző elméletek és feltevések összevisszasága folytán képtelenek tájékozódni.

...„még a modern társadalmakban is igen fontos társadalmi, politikai és kulturális erőt jelent az írás” — írja Lotz János, és a következőkben már kitér erre a problematikára: „az amerikai strukturalista hagyományokban az írást meghatározásszerűen kizárták, feltételezve, hogy az írás nem nyelv. A különféle európai strukturalista hagyományokban rendszertelenül érintették az írást, többnyire az írott nyelv statisztikai sajátosságaira utalva.”

Az írás másodlagosságát bizonyítani akaró genetikus és általános érvek helytelenségét Lotz a legegyszerűbb módon bizonyítja, és bizonyítani tudja.

Rámutat, hogy „a genetikus érvek nincsenek összhangban azzal az általános eljárással, amelyet a beszéd strukturális elemzésekor alkalmaznak, és bármennyire érvényesek is lehetnek az általánosság érvei, nem adnak funkcionális konkrét elemzést” — így tehát megkísérli az írást a nyelvi leírás teljes keretébe integrálni és önálló rendszerként tárgyalni.

A könyv Vers című fejezetében ezt a definíciót olvashatjuk a versről: „A verselés, a vers létrehozása (a latin *versum facere*, »verset készíteni«) a nyelv specifikus, átformált vagy ha úgy tetszik deformált használatát jelenti.”

A továbbiakban bővebb ismereteket szerzünk a próza és a vers közötti határvonal kérdéséről, a metrikai terminológiák: mint a prozódia, metrum, vers és poetika pontos fogalmi meghatározásáról.

Szinte kronológikus állhatatossággal vezethetjük le a vers megközelítésének lehetőségeit, hála ismételten a lotzi történelem felé fordulás, történelmi érvelés és visszavezetés módszerének, de ugyanilyen részletességgel tájékozódhatunk a metrum-szabályosság törvényei között is.

A nyelvi, fonológiai és szintaktikai összetevők, valamint a metrikai felépítmény, a metrum-tipológia, a metrikai típusok és a metrikai rendszer bemutatásával a versről szerzett ismeretünk elmélyültebbé válik.

A magyar, a kamasz-szamojéd és a mordvin verselésről írt esszé a törvényszerűségek párhuzamáról, a verskultúra elsajátításának előzményeiről, illetve gyökeréről, felépítéséről gyűjti egybe a felméréseket.

A kötet Lotz János halála után jelent meg. Összeállítását Szépe Györggyel közösen kezdték, majd a válogatást és a szerkesztést Szépe egyedül fejezte be.

A szerző külön érdeme: a publikáló nyelvész közvetlen stílusa.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István

VÁLTOZÁSOK AZ INTÉZET SZEMÉLYI ÁLLOMÁNYÁBAN

1976. december 1-én érzékeny veszteség érte Intézetünket: tragikus körülmények között életét veszttette Mirnics Júlia magiszter, a Magyar Tanszék sok éven át volt lektora, a Hungarológiai Intézet külső munkatársa.

Mirnics Júlia 1928-ban született Óbecsén. Gimnáziumi tanulmányait Szabadkán végezte, az újvidéki Tanárképző Főiskola magyar tanszékén 1949-ben szerzett oklevelet, egyetemi tanulmányait pedig a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén fejezte be. 1972-ben doktori vizsgát tett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1967 óta volt lektora a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének, s itt részben idegen ajkúak magyar nyelvoktatását, részben pedig nem magyar szakos hallgatók anyanyelvápolását végezte. Sikeres nyelvtanári teendői mellett kivette a részét a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület munkájában is. Több öngazgatói testületben képviselte Intézetünket. Magas szintű magyar nyelvtanfolyamok munkájában vett részt Újvidéken, Belgrádban és másutt. Tudományos érdeklődésének igazi területe a földrajzi névanyag vizsgálata volt. Ebből a tárgykörből írta disszertációját is, amelyben Óbecse földrajzi névanyagát dolgozta fel.

Mirnics Júlia elvesztése elsősorban az egyetemi és felsőoktatási magyar nyelvtanításban érezteti hiányát. Kitűnő módszertani felkészültsége, fejlett gyakorlati érzéke a szerbhórvát ajkú hallgatók magyar képzésében, de a tudományos kutatásban végzett alapos munkája is még sokáig nehezen pótolható Intézetünkben. Emberi kiválóságának, segítőkészségének, közvetlenségének és lelkiismeretességének emléke még sokáig él munkatársai és tanítványai körében.

* * *

A lexikográfiai munkahelyekre kiírt pályázat alapján a Kari Tanács 1976. október 29-i, majd pedig Intézetünk 1976. november 12-i közgyűlésén asszisztens-gyakornoki minőségben — 1976. december 1-i hatállyal — felvette Szabó Mártát és Reffle Gyöngyit. A Magyar—Szerbhórvát Nagyszótár projektumában kaptak beosztást.

* * *

Kutatói feladattal, tudományos ülészekokon való részvétel céljából s kulturális küldetésben 1976. utolsó negyedében az alábbi munkatársak tartózkodtak külföldön:

dr. Bányai János docens: 1976. XI. 30.—XII. 7. — Pozsony
dr. Bori Imre egyetemi tanár: 1976. X. 6.—X. 12. — Budapest
mr. Káich Katalin asszisztens: 1976. X. 29.—XI. 4. — Budapest
mr. Vajda Gábor asszisztens: 1976. XI. 8.—XI. 15. — Budapest
Pastyik László asszisztens: 1976. XI. 8.—XI. 15. — Budapest.

1976. október 25-én Intézetünk vendégeként dr. Rácz Endre, a budapesti Eötvös Loránt Tudományegyetem tanára tartott előadást Intézetünk hallgatóinak A stílus tükröződése a mondat szerkezetben címmel.

1976. október 1-től december 31-ig az alábbi intézmények, könyvtárak és magánszemélyek járultak hozzá Intézetünk könyv- és folyóiratállományának gazdagításához: Dr. Fried István, dr. Kósa László, dr. Paládi-Kovács Attila, Országos Széchényi Könyvtár, MTA Néprajzi Kutató Csoport, MTA Könyvtára, MTA Irodalomtudományi Intézete — Budapest; dr. Gunda Béla, Déri Múzeum, KLTE Könyvtára, KLTE Néprajzi Intézete — Debrecen; Pedagógiai Főiskola, Somogyi-könyvtár, Tiszatáj szerkesztősége — Szeged; MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Pedagógiai Főiskola Könyvtára, Jelenkor szerkesztősége — Pécs; Forrás szerkesztősége — Kecskemét; Korunk szerkesztősége — Kolozsvár — Napoca; Népújság szerkesztősége — Múraszombat; Magyar Képes Újság szerkesztősége — Zágráb—Eszék; dr. Lőbl Árpád, mr. Jung Károly, Vajdasági Múzeum, Matica srpska — Újvidék.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

MR. BAGI FERENC, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — ÓBECSE; HORNYIK MIKLÓS, ÚJSÁGÍRÓ — ÚJVIDÉK; JAKOBSZ-NÉMETH ILONA, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — ÚJVIDÉK; MR. JUHÁSZ ERZSÉBET, KÖNYVTÁROS — ÚJVIDÉK; JUNGER FERENC, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; KECK BALÁZS, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; MR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; DR. PENAVIN OLGA, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; REFFLE GYÜNGYI, ASSZISTENS — ÚJVIDÉK; MR. SAFFER VERONIKA, TANÜGYI TANÁCSOS — ÚJVIDÉK; SZABÓ MÁRTA, ASSZISTENS — ÚJVIDÉK; DR. SZELI ISTVÁN, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; MR. JAROSLAV TURČAN, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — ÚJVIDÉK.

TARTALOM

Sz. I.: E számunk elé	3
---------------------------------	---

TANULMÁNYOK

Molnár Csikós László: A magyar nyelv mint Vajdaság SzAT két- és többnyelvű községeinek egyik hivatalos nyelve	7
Saffer Veronika: Kanizsa község és környékének nyelvjárása	27
Hornyik Miklós: Mészöly Miklós	45
Juhász Erzsébet: Kosztolányi Dezső regényei	69
Bagi Ferenc: Réti Ödön élete és irodalmi munkássága	83

KÖNYVEKRŐL

Penavin Olga: Lakó Elemér: A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzó- rendszere; Vő István: A bánsági magyar nyelvjárások magán- hangzó-rendszere	111
Jaroslav Turčan: Ranko Bugarski: A nyelvtudomány az emberről	117
Keck Balázs: Társadalom és nyelv	121
Jakobsz-Németh Ilona: Angol eredetű elemek a magyar szókészletben	127
Junger Ferenc: Noam Chomsky nyelvészeti forradalma	131
Szabó Márta: Nagyomány és haladás	133
Reffle Gyöngyi: Lotz János: Szonettkoszorú a nyelvről	137

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István: Változások az Intézet személyi állományában	143
---	-----

SADRŽAJ

Sz. I.: Uz ovaj broj	3
--------------------------------	---

STUDIJE

<i>Molnár Csikós László</i> : Mađarski jezik kao jedan od službenih jezika dvojezičnih i višejezičnih opština u SAP Vojvodini	7
<i>Saffer Vironika</i> : Dijalekat opštine Kanjiža i njene okoline	27
<i>Hornyik Miklós</i> : Mészöly Miklós	45
<i>Juhász Erzsébet</i> : Kosztolányijevi romani	69
<i>Bagi Ferenc</i> : Rétijev život i književna delatnost	83

PRIKAZI

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Szeli István</i> : Personalne promene u Institutu	143
--	-----

CONTENTS

<i>Sz. I.</i> : On this number	3
--	---

STUDIES

<i>Molnár Csikós László</i> : Hungarian as an official language of bi- and multilingual communities in Vojvodina	7
<i>Saffer Veronika</i> : The dialect of the community Kanjiža and its surroundings	27
<i>Hornyik Miklós</i> : Mészöly Miklós	45
<i>Juhász Erzsébet</i> : The novels of Dezső Kosztolányi	69
<i>Bagi Ferenc</i> : The life and literary work of Ödön Réti	83

REVIEWS

WORK IN THE INSTITUTE

<i>Szeli István</i> : Changes in the personal of the Institute	143
--	-----

INHALT

<i>Sz. I.</i> : Zu dieser Nummer	3
--	---

STUDIEN

<i>Molnár Csikós László</i> : Ungarisch als eine der offiziellen Sprachen der zwei- und mehrsprachigen Gemeinden in Vojvodina	7
<i>Saffer Veronika</i> : Die Mundart der Gemeinde Kanjiža und ihrer Umgebung	27

<i>Hornyik Miklós: Mészöly Miklós</i>	45
<i>Juhász Erzsébet: Die Romane von Dezső Kosztolányi</i>	69
<i>Bagi Ferenc: Das Leben und das literarische Werk von Ödön Réti</i>	83

BÜCHER

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>Szeli István: Personalveränderungen im Institut</i>	143
--	-----

